

TÜRKBITİG

Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Cultural Studies

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR

Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN

Arş. Gör. Haluk DOĞAN

Mustafa Şaban MERDİN

Leyla Ece YILDIZ

Binnur TOYRAN

TÜRKBITİG Kültür Araştırmaları Dergisi

TURKBITIG Journal of Cultural Studies

ISSN: 2791-9811

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 1

(Haziran/June, 2022)

İmtiyaz Sahibi- Editör-Yazı İşleri Sorumlusu-Yayıncı
(Owner-Editor-Editorial-Publisher)

Doç. Dr. Sagıp ATLI

(Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA, (Kazan Federal University-Kazan/TATARİSTAN)

Prof. Dr. Ayşe İLKER (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Edith Gülçin AMBROS (University of Vienna-Viyana/AVUSTURYA)

Prof. Dr. Halil Altay GÖDE (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Sulayman Turduyevich KAYIPOV (Sincan Pedagoji Üniversitesi/ÇİN)

Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Hatice Harika DURGUN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Kuanyshbek KENZHALIN, (L.N. Gumilyev Avrasya Milli Üniversitesi-Astana/
KAZAKİSTAN)

Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Sağıp ATLI (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Tahir KAHAR (Özbekistan Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi-Taşkent/ÖZBEKİSTAN)

Danışma Kurulu/Advisor Board

Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ali ÇELİK (Emekli Öğretim Üyesi-Trabzon/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi-Elâzığ/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Eyüp AKMAN (Kastamonu Üniversitesi-Kastamonu/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli Öğretim Üyesi-İzmir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi-Balıkesir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Osman YILDIZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Özer ŞENÖDEYİCİ (Hitit Üniversitesi-Çorum/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi-Konya/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Selahaddin BEKKİ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)

Prof. Dr. Şaban DOĞAN (Kâtip Çelebi Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ahmet KARAMAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ergün ACAR (Sinop Üniversitesi-Sinop/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi-Bolu/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Gonca KUZAY DEMİR (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ (Bartın Üniversitesi-Bartın/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ (Pamukkale Üniversitesi-Denizli/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Özlem NEMUTLU (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Pınar FEDAKÂR (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Serpil ERSÖZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Gürol PEHLİVAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ACAR (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi-Burdur/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Murat YILDIRIM (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Kamile ÇETİN (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZÇELİK (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN (Uşak Üniversitesi-Uşak/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Umay ÇAKIR (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
(Ö.31.05.2022)
Dr. Hatice GÜNDOĞAN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir/TÜRKİYE)
Dr. Yasin KARADENİZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Davut ŞAHİN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)
Arş. Gör. Haluk DOĞAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi-Manisa/TÜRKİYE)

Redaksiyon & Teknik Sorumlu
(Edition and Technical Responsible)

Burhan SAĞLAM

Yabancı Dil Danışmanı
(Foreign Language Advisor)

Tarık Terzi

İletişim/Contact

turkbitigdersisi@gmail.com

www.turkbitigdersisi.com

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi

Yunusemre/MANİSA

TÜRKBITİG Kùltür Araştırmaları Dergisi, Aralık 2021 yılında yayın hayatına başlayan ve altı aylık periyotlar hâlinde yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında

yayınlanan **hakemli bilimsel** bir e-dergidir. TÜRKBİTİG Kültür Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların bilimsel ve yasal bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise TÜRKBİTİG Kültür Araştırmaları Dergisi'ne aittir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Editör ve Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamama hakkına sahiptir.

Tarandığı İndeksler

ASOS
indeks

<https://asosindex.com.tr/index.jsp?modul=journal-page&journal-id=2809>

CiteFactor
Academic Scientific Journals

<https://www.citefactor.org/journal/index/28665#.Ydnn78lBzIU>

ESJI

Eurasian
Scientific
Journal
Index

www.ESJIndex.org

<http://esjindex.org/search.php?id=5548>

idealonline

<https://www.idealonline.com.tr/IdealOnline/dergi/turkbitig-kultur-arast-rmalar-dergisi/1020>

<http://olddrji.lbp.world/Search.aspx?J=T%3%9cRKB%4%b0T%4%b0G%20K%3%bclt%3%bcr%20Ara%5%9ft%4%b1rmalar%4%b1%20Dergisi&S=0>

EuroPub

<https://europub.co.uk/journals/turkbitig-kultur-arastirmalari-dergisiturkbitig-journal-of-cultural-studies-J-29242>

ADVANCED SCIENCE INDEX

<https://journal-index.org/index.php/asi/article/view/11624>

<http://www.sindexs.org/JournalList.aspx?ID=8060>

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR.....	1
Fütüvvet ve Ahilik İlişkisi Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme	
<i>A Comparative Study on the Relationship Between Futuvvet and Ahilik</i>	
Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN.....	10
Ahilik Kùltüründe şenlik ve Kutlama Geleneğinin İşlevsel Halkbilimi Kuramı	
Açısından İncelenmesi	
<i>Festival Celebration and Investigation of Its Tradition in Ahi Culture in Terms of</i>	
<i>Functional Folk Theory</i>	
Arş. Gör. Haluk DOĞAN.....	22
Barak'tan Yükselen İki Ses: İzanlı Bekir Karaduman ve Cemil Doğan	
<i>Two Voices Rising from Barak: Izanlı Bekir Karaduman and Cemil Dogan</i>	
Mustafa şaban MERDİN.....	31
Yapısalcı Bir Yaklaşım: Ahmedî'nin İskendernâmesi'nden Gülşah Hikâyesi	
<i>A Structuralist Approach: The Story of Gülsah from Ahmedi's Iskendername</i>	
Leyla Ece YILDIZ.....	42
Anadolu Efsanelerinde Nimete Saygısızlık	
<i>Disrespect at Blessing in Anatolian Legends</i>	

Kitap İncelemeleri/Book Reviews

Binnur TOYRAN.....	60
Nail Tan, Söz Anlayan Beri Gelsin! -Atasözü ve Deyim Yazıları-, Ankara: Kùltür	
Ajans Yayınları, 2021.	

EDİTÖRDEN

TÜRKİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi'nin Haziran 2022 sayısıyls siz değeri okurlarımızla birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bilimsel ve etik ilkeler doğrultusunda nitelikli bir akademik yayın organı olmayı amaçlayarak yayın hayatına başlayan TÜRKİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi, ilk sayısı yayınlandıktan sonra çeşitli ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranmaya başlamıştır. Dergimizin tarandığı indeksler; Asos İndeks, CiteFactor, ESJIndex, DRJI, EuroPub, ADVANCED SCIENCE Index, SIS, İdealonline. Ayrıca dergimiz alan indeksi olan EBSCO'dan da kabul almış olup bu konuyla ilgili yazışmalar sürdürölmektedir.

Yayın hayatına başlarken dergimizin Bilim Kurulu'nda olmayı kabul edip bizlere destek veren meslektaşlarımızdan Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Faköltesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda görevli Dr. Öğr. Üyesi Umay ÇAKIR yakalanmış olduğu kanser hastalığına yenik düşerek 31.05.2022 tarihinde vefat etmiştir. Genç meslektaşımızın vefat haberi bizleri derinden üzmüştür. Dergimiz adına kederli ailesine baş sağlığı, merhumeye de Allah'tan rahmet dileriz.

Dergimizin ikinci sayısında hakem değeriendirme süreçleri olumlu neticelenen beş araştırma makalesi ve bir kitap tanıtım yazısı olmak üzere altı yazı yer almaktadır. Bu sayı için dergimize araştırma yazısı gönderen Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Çandır, Dr. Alev ÖZTÜRK MERDİN, Arş. Gör. Haluk DOĞAN, Mustafa Şaban MERDİN ve kitap tanıtım yazısıyla katkı sunan Binnur TOYRAN'a teşekkür ederiz.

Dergimizin ikinci sayısına yazı göndererek destek veren değeri bilim insanlarına ve yazıları büyük bir titizlikle değeriendiren hakemlere müteşekkirimiz. Yazıların akademik çalışmalara katkı sağlaması ve üçüncü sayımızda görüşmek dileğiyle.

Doç. Dr. Sagıp ATLI

TÜRKİTİG Kùltür Araştırmaları Dergisi Editörü

ARAşTIRMA MAKALELER / RESEARCH ARTICLES

FÜTÜVVET VE AHİLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME**A Comparative Study on the Relationship Between Fütüvvet and Ahilik****Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÇANDIR*****ÖZ**

Ahilik, Ahi Evran'ın öncülüğünde Kırşehir'de yayılan, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin ortaya koyduğu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi yönleri de olan bir milli, kültür, iman, ahlak ve yiğitlik hareketidir. Ahiliğin ilk temelini Fütüvvetnameler teşkil eder. İslam memleketlerinde çok önceden mevcut olan fütüvvetle yakın ilgi kuran Türkler 11. yüzyılda kendilerine göre bunu geliştirdiler. Fütüvvet kavramı fedakârlık, iyilik, yardımseverlik, hoşgörü, nefesine söz geçirme gibi erdemleri ifade eder. Ahiler, Anadolu'ya gelen Türkleri, önce ağırlamışlar, sonra yeteneklerine ve sanatlarına göre işyeri açmış, kurdukları zaviye ve onun yanında yeni yaşam alanları kurmuşlardır. Bu yönüyle ahilik, İnsanlar arasında dayanışma ve kaynaşmayı kurmaya çalışan sevgi, saygı ve yardımlaşmanın temelini oluşturan sosyal ve ekonomik yönden işleyen siyasi, askeri ve kültürel yönleri de bulunan bir düzendir.

Bu çalışma Orta Asya'dan göç eden Türklerin Anadolu'ya gelerek bu bölgeyi vatan olarak kabul etmesinde önemli roller üstlenen Ahilik teşkilatı ile 9. yüzyılda başlayan ekonomik, siyasi ve sosyal bir teşkilat olan Fütüvvet teşkilatının aralarındaki ilişkinin mukayeseli bir şekilde incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmanın ilk kısmında iki teşkilatın kavramsal açıklaması yapılmıştır. Makalede bu teşkilatların ortaya çıkış süreci ve beslendikleri kaynaklar tespit edilmiş ardından bu kaynaklar mukayeseli bir şekilde incelenerek aralarındaki ilişki açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Fütüvvet, Ahi Evran, Kırşehir, Ahi Evran

ABSTRACT

Ahilik is a national, culture, faith, morality and valor movement that is spread in Kırşehir under the leadership of Ahi Evran, which has social, cultural, economic, political aspects of the Seljuk and Ottoman Turks. Futuvvetnames are the first foundation of morality. Turkish people who have drawn close interest in futuvveta, which was already present in Islamic countries 11. in the 21st century, they made it gelore. The concept of futuvvet refers to virtues such as sacrifice, kindness, charity, tolerance, self-promise. The Turks who came to Anatolia, first they had guests, then opened up a business for the people of an art, built the zaviye and the houses they built next to it, created neighborhoods and streets, built businesses, bazaars, cities. In this respect, harmony is a system that has political, military and cultural aspects that work socially and economically, as the basis for love, respect and charity that tries to establish solidarity and integration between people.

This study is organized by the Ahilik Organization, which has played an important role in the arrival of migrating Turks from Central Asia in Anatolia and in making them a home. 9. Based on the comparative finalization of the relationship between Futuvvet, an economic, political and social organization that began in the 20th century. In the first part of the study, the two agencies have been given a conceptual explanation. In the article, the process of the emergence of these organizations and the resources they are feeding on are analyzed in a comparative way and explained the relationship between them.

Keywords: Ahi Community, Futuvvet, Ahi Evran, Kırşehir.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, candir45@yahoo.com, Manisa/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-4629-6498.

Not: Bu çalışma 01 Ekim 2021 tarihinde "Türk Kùltür Mirasını Mayalayanlar: Yunus Emre Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran" isimli Uluslararası Kongrede sunulan bildirinin genişletilerek gözden geçirilmiş hâlidir.

GİRİŞ

Milletlerin kültürleri sosyal açıdan ne kadar önemliyse ekonomik alanlardaki zenginliği, gelişmişliği de o kadar önemlidir. Türk tarihinde bu zenginliklerimiz ve değerlerimiz içinde ahiliğin çok önemli bir yeri vardır. Kültür ve medeniyetimizin özünü teşkil eden ahilik, milletimizin ortaya koyduğu bir kültürdür ve Müslüman Türk'ün hem dünya için hem de ahiret için Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında kurduğu bir medeniyet eseridir. Ahilik *"İmanın ilimle beslenmesi ve çalışma ile şekillenmesidir."* Dini-mesleki karakterli, kültürel, sosyal ve ekonomik bir oluşum olup hem dünyevi hem de uhrevi boyutuyla maddi ve manevi ayağı olan bir sistemdir. Ahiliğin manevi boyutu Peygamber ahlaki olup, kişinin kendi rahat ve huzurunu, hayatını başkaları için feda etmesi anlayışıdır (Bayraktaroğlu, 2014: 1).

Ahilik ve fütüvvet ilişkisi konusuna girmeden öncelik bakımından daha eski olan fütüvvet kavramını ele almak gerekir. Zira fütüvvet hakkıyla bilinmezse ahilik tam olarak anlaşılmaz. Bu nedenle fütüvvet teriminin kökenine ve tarihçesine inerek ortaya koymak yerinde olacaktır.

Ahiliğin daha iyi anlaşılması için fütüvvet kavramının içeriğinin ve tarihçesinin de iyi anlaşılması gerekir. Bu bakımdan fütüvvet, Ahmet Yaşar Ocak'a göre dört safhada incelenmelidir. Bunlardan;

1) Cahiliye fetâsıyla ilişkili bir şekilde İslâm'ın ilk yüzyılında beliren *"sosyal bir kavram olarak fütüvvet"*

2) IX. yüzyılda sosyal bir yapılanma halinde gençler arasında sosyal, ekonomik ve siyasî olarak kurumlaşan, son Abbasî döneminde resmî bir devlet kurumu olan *"teşkilât olarak fütüvvet"*

3) IX. yüzyılda, artık bireysel yaşam şekinden kurtulup kurumlaşan tasavvuf hareketine paralel olarak sûfilikle iç içe geçen *"tasavvufî fütüvvet"*

4) Esnaf tabakasıyla bütünleşerek yine bir sûfi kurum hüviyetini büyük ölçüde koruyan, meslekî teşekkül niteliğindeki *"Ahilik fütüvveti"*dir (1996: 13). Bu yazıda ise Ahilik fütüvvetinden bahsedilecektir.

Fütüvvet Kavramı, Arapçada "delikanlı, genç adam" manasına gelen fetâ sözcüğünden türetilmiş bir isim olup, "gençlik, erginlik çağı, delikanlılık" anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla ahlâkî anlamda fütüvvet, fetâyâ ait özellikleri belirtmektedir. Bu özellikler eli açıklık, gözü peklilik, yardımseverlik, nefsinin hakir görücülük, güzel sözlü olma, mala, cana, haksızlığa karşı durma şeklinde özetlenebilir (Çağatay, 1990:3). Fütüvvet bir fikir ve ahlâk hareketi olarak Arap-İslâm memleketlerinde ortaya çıkmıştır. Öyleyse fütüvvet, İslâm etkisindeki kabile hayatından şehir hayatına geçen Arap toplumunun kabile kültürüne ait asil insan idealinin şehir hayatındaki ideolojisidir denilebilir.

Fütüvvet kavramının tarihi gelişimini ve dönüşümünü iyi kavramak ve takip edebilmek için Cahiliye döneminde Arap toplumundaki fetâ tipinden İslami devirde kurumlaşmış bir fütüvvet teşkilatına, bu teşkilatın sûfilikle birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bu noktadan sonra da esnaf kesimiyle kaynaşarak mesleki bir mahiyet alan Ahilik kurumuna dönüşmesine kadar uzanan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl teşekkül ettiğini iyi belirlemek gerekir.

Tasavvuf kaynaklarında, M. 8. yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet sözcüğünü tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıkları ifade edilir. Cafer-i Sadık'ın

(ö. 148/ 765). “Bize göre fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir” dediği bilinmektedir Nitekim İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye de fütüvvetten ilk defa Cafer-i Sadık'ın bahsettiğini söyler. (URL-1, 15.07.2021).

Gerek Horasan'da gerekse Irak'ta fetâ olarak ifade edilen ve en açık vasıfları cesaret, kahramanlık, cömertlik ve fedakârlık olan kişilere büyük bir beğeni duyulmaktaydı. Kur'an'da fetâ (fitye, feteyat) diye nitelendirilen (en-Nisa 4/25; Yusuf 12/30, 36, 62; el-Kehf 18/60, 62) kişiler için bu sıfat dini bir mana taşımasıyla beraber takdir edilen bir anlama geliyor, put kıran (el-Enbiya 21/60) veya maruz kaldıkları baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelerini terk eden kişilerden fetâ diye söz edilmesi (el-Kehf 18/ 10, 13) bu nitelermeye bir çekicilik kazandırıyor. Bu nedenle halk arasında takdir edilen bir vasıf olan yiğitliği Kur'an'daki fetâ ifadesiyle irtibatlandıran Sûfiler bu ifadeyi bir tasavvuf terimi haline getirdiler. Onlara göre mert, cömert ve cesur bir bireyde bulunan vasıflar hakiki bir sâfide de bulunduğundan sâfi aynı zamanda bir fetâdır. Bu sebeple Sûfiler fetâyı “sâfi”, fütüvveti de “tasavvuf” olarak tarif etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim Sülemî'nin Kitabü'l-Fütüvve'sinde anlattığı fütüvvetle ilgili adâb, ahlâk ve nitelikler aynı zamanda bir sâfide de bulunması gereken niteliklerlerdir (Uludağ, 1996: 260).

Bu kavram her ne kadar İslam'ın ve Müslümanların genel bir özelliği olarak bilinse de fetâ ve fütüvvet kelimelerine ve taşıdığı anlamlara mutasavvıflar sahip çıkmışlardır. Hatta birçok tasavvufi akım, fütüvvetin gereği olan fedakârlık, yardım severlik, hoşgörü ve iyilik yapma isteği, cesaret, kahramanlık, mertlik ve nefisle mücadele gibi sıfatları sâfinin özelliği olarak kabul etmişler, bunları tarikatlarının olmazsa olmazları olarak ilan etmişlerdir.

Yine aynı kaynağa göre fütüvvet herhangi birinin başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutması, başkalarına katlanması, hatalarını görmezden gelmesi, özür dilemeyi gerektiren tutumlardan sakınması, kendini aşağılarda başkalarını ise yükseklerde görmesi, sözünde durması, sadakat göstermesi, olduğundan başka türlü görünmemesi, kendini başkalarından üstün görmemesidir (Uludağ, 1996: 260).

Sehî bin Abdullah, “Fütüvvet sünnete uymaktır” diyerek bu kavramın dinle olan ilişkisine dikkat çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında fütüvvetin içini dolduran ve onu anlamlı kılan dini bakış açısıdır. Dinle bağı kopmuş bir fütüvvet anlayışı hem mümkün değildir hem de kabul edilemez. Sûfiler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri hâline getirmişlerdir. Sülemî fütüvveti, “Âdem gibi özür dilemek, Nuh gibi iyi, İbrahim gibi vefalı, İsmail gibi dürüst, Musa gibi ihlâslı, Eyyûb gibi sabırlı, Davud gibi cömert, Hz. Muhammed gibi merhametli, Ebu Bekir gibi hamiyetli, Ömer gibi adaletli, Osman gibi hayalî, Ali gibi bilgili olmaktır” şeklinde tarif ederken fütüvvetin bu kapsam genişliğine işaret etmiştir “Fütüvvet mekârim-i ahlaktır” denilirken de bu husus kastedilmiştir (Uludağ, 1996: 261).

Fütüvvet, genç bir insanda bulunması gereken güzel vasıfların tümüdür. İslâm'ın ilk asrının ortalarına doğru, Arabistan'da siyasal olayların anormal gelişmeleri sırasında Hz. Ali'nin yiğitlik ve savaşçılık yönü, gittikçe artan ve yayılan üzü, onu İslâm'da en iyi fetâ örneği olarak tanımlayarak fütüvvet onun adına dokuzuncu asırda Horasan ve Nişabur bölgesinde kullanılmaya, onuncu ve on birinci asırdan sonra ise kurumsallaşmaya başlar. Fütüvvet ehlinin nizamnameleri, başlangıçtan beri fütüvvetnâmelerdir. Bugün elimizde mevcut fütüvvetnâmelerin ilki Sülemî Ebu Abdurrahman'a (ö.412/1021) aittir. Fütüvvetnâmelerde fütüvvetin esasları, ahlâkî ve sosyal prensipleriyle, fütüvvete kabul şartları yazılıdır.

Fütüvvet teşkilâtının ilk defa Abbasî halifelerinden Nâsır Lidînillâh (M. 1180-1225) tarafından sosyal bir nizama konulduğu bilinmektedir. Devletin sosyal ve siyasî düzeni bozulunca Nâsır, toplum içinde yaygın bir biçimde bulunan fütüvvet birliklerinden yararlanarak sosyal dengeyi yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Nâsır önce Bağdat'ta devrin “Şeyhler şeyhi” unvanını taşıyan Şihâbüddin Sühreverdî (ö.632/1234)'ye bir Kitâbü'l-fütüvve yazdırarak ardından bütün fütüvvet birliklerini kendisine bağlamış, komşu İslâm devletlerine elçiler ve fermanlar göndererek onları da fütüvvet teşkilâtına girmeye çağırmıştır. Bu çabalarından sonra Halife Nâsır, kendini fütüvvetin piri ilan etmiş, kendinden fütüvvet libası giymeyenleri fütüvvetten saymamış, kendi kurduğu fütüvvet teşkilatı dışındaki fütüvvet birliklerini lağvetmiştir (Kayaoğlu, 1980: 221). Bu hareketiyle Nâsır, Sünni İslam inancını tüm İslam alemi üzerinde etkili kılmak ve Müslümanları kendi etrafında bir birlik olmaya yönlendirmek istemiştir. Bu amaçlarına fütüvvet sayesinde kısmen de olsa muvaffak olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu düşüncelerle Suhreverdî'ye bir fütüvvetname yazdırmış, fütüvvetin içeriğini ve kurallarını burada ortaya koymuştur. Bu eserden sonra fütüvvetname yazmak bir gelenek hâline gelmiş, yöneticilerin de isteğiyle pek çok fütüvvetname yazılmıştır.

Suhreverdî'nin yazmış olduğu fütüvvetname ve ondan sonra yazılan birçok kaynağa göre şu altı özelliği taşıyanların fütüvvet ehli oldukları kabul edilmiştir. Bu özellikler; aza kanaat etmek, zahmete sabretmek, cahili yumuşaklıkla idare etmek, cimriyi cömertlikle terbiye etmek, iyiliği övmek için yapmamak ve insanlar ayıplar diye doğruyu yapmaktan ve söylemekten korkmamaktır.

1. Ahilik ve Fütüvvet İlişkisi

Fütüvvet anlayışı hakkındaki bu bilgilerden sonra, bu anlayışın bir nevi hayata geçirilmiş şekli olan ahilik ile fütüvvet anlayışına geçebiliriz. Zira ahilik, fütüvvet anlayışı ve esasları bilinmezse anlaşılması mümkün değildir.

Kur'an-ı Kerim'de “İnneme'l-mü'minûne ihvetün ...” (Hucurat, 49/10) ayetinde Müslümanların kardeş olduğu bildirilir. Ayette yer alan ihve ile ahî ifadeleri kelime olarak aynı kökten gelmektedir. Bu kardeşliği esas alan bazı tarikat mensupları tekil olarak diğer tarikat arkadaşına “ahî” derken, müntesiplerin tamamına ise “ihvan” derler. Özellikle “ihvan” kelimesi sûfiler arasında kullanılan bir terimdir. “İhvan” sadık, samimi, candan dostlar, tarikat arkadaşları demektir (Devellioğlu, 2011: 422). Ahilikte mürşit konumundaki zat, manevî baba olarak kabul edilir, bu açıdan müritler de onun manevî evladı sayılır. Dolayısıyla müritler birbirini manevî kardeşi olarak görmektedir. Bu yüzden birbirlerine “ahî (kardeşim)” diye seslenirler. Bu kelimedenden türetilmiş değişik terimler de vardır. Bunlardan “ahî baba” Ahîlerin şeyhi demektir. Ahîlerin şeyhine “Şeyhu's-şüyûh” (şeyhlerin şeyhi) yahut “Ahî Türk” de denilir (Cebecioğlu, 2004: 37).

Fütüvvetnâmelerde belirtilen ahlâkî kurallar, o dönemde yaşayan insanların birçoğu tarafından kabul edilmiş ve tümü 740 kurala bağlanmıştır. Ahiliğe giren herkesin en azından bu kuralların 124 tanesini bilmesi zorunlu kılınmıştır. Bu 124 edebî içeriği; yemek, içmek, konuşmak, giyinmek, evden dışarı çıkmak, pazara gitmek, alışveriş yapmak, misafirliğe gitmek gibi tamamı işin toplumsal yanını göstermektedir (URL-2, 17.07.2021).

Fütüvvet ve Ahilik teşkilatları, *Kur'an* ve Sünnette yer alan ahlâkî esasları temel almış iki kurumdur. Bu teşkilatların esaslarını belirleyen fütüvvetnameler incelendiğinde, fütüvvet ve ahiliğin *Kur'an* ve sünnetten beslenen oluşumlar olduğu açık bir şekilde görülebilir. Bu teşkilatlar, kendisine mensup olan üyelerden *Kur'an*'ın ahlâkî ilkelerine ve onun pratiği olan Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı kalmalarını, adâlet, iffet, kardeşlik ve

merhamet gibi Kur'ânî ilkeleri bir yaşam tarzı olarak benimsemelerini istemiştir. Bu teşkilatlar Anadolu'nun Türklere yurt edinilmesinde ve bulundukları beldelerin İslamlaşmasında çok önemli hizmetler görmüşlerdir.

Fütüvvetin Anadolu'da ahilik olarak ortaya çıkan şekli ise İslâm ekonomik hayatının kurumsallaşmış bir örneği olarak görünmektedir. Ahilik Arapça "kardeşim" anlamına gelen "ahî" kelimesinden alınmanın yanında bu ifadenin Türkçede cömert anlamına gelen "akı"dan türetildiğini belirtenler de mevcuttur. Meslekî, ahlâkî ve iktisadi bir kurum olan "Ahilik" Anadolu'ya özgü bir teşkilâttır (Demirdağ, 2017: 756).

Ahilik Anadolu'da başlamış ve gelişmiş tasavvufi bir akımdır. 13. yüzyılda Anadolu'da başlayan Moğol istilası sırasında mücadele ve dürüst ticari ilişkiyi esas alan bu cereyan, Anadolu kültürünün mayalanmasına da büyük hizmet etmiştir.

Fütüvvet kelimesinin kökü olan fetâ, iradesine hâkim olan nefsin yenen kimsedir. Bu fütüvvetnamelerdeki kurallar, birçok tarikat ve dini cemiyetlerce benimsendiği gibi ahilerce de benimsenmiş ve uygulanmıştır.

Ahilikte ahi adıyla anılan kişi sanat, ticaret ya da bir meslek koluyla uğraşırken, fütüvvetçiliğin bildirdiği kuralları ve ahlaki nitelikleri öğrenirken hem sanatın inceliklerini hem de ahlâkî nitelikleri aynı zamanda yerine getirmiş olmaktadır. Bu özellikleriyle ahilik ve fütüvvet anlayışı birbirini tamamlayan iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan bakılırsa fütüvvetnameler ahiliğin anayasasıdır denilebilir.

*İslam Ansiklopedisi'*ne göre Sühreverdi, Halife Nasır'ın emriyle Anadolu'ya gelir ve Selçuklu Devletiyle I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında temas kurar. Keyhüsrev'in hocası Mecdüddin İshak, Sultanın isteği üzerine Halife tarafından gönderilen Muhyiddin-i Arabi, Evhadüddin Kirmani ve Şeyh Nasuriddin Mahmut el Hûyî'yi Anadolu'ya getirir. Bunlardan Evhadüddin Kirmani Anadolu'da irşada başlar. Her yere tekke ve zaviyeler açılır.

Daha sonra I. İzzeddin Keyhüsrev ve I. Alaaddin Keykubat'ın fütüvvet teşkilatına girmeleriyle Anadolu'da Ahiliğin kuruluşu tamamlanır. Anadolu'ya gelen bu zatlardan Şeyh Nasırüddin Mahmud el Hûyî Anadolu'da fütüvvet birliklerini örgütler ve onun kurduğu bu tasavvufi akıma Ahilik, kendisine de Ahi Evran denmiştir (Kazıcı, 1998: 1).

Ahilik Anadolu'da hızla yayılma alanı bulmuş, şehirlerden kasaba ve köylere kadar birçok bölgede ahi zaviyeleri açılmıştır. İktisadi hayatın yanında bazen siyasi faaliyetlere de katılmış, bilhassa siyasi gücün zaafa uğradığı durumlarda şehirlerin düşman işgalinden korunması ve bu amaçla çıkarılan isyanların bastırılması gibi olaylarda etkili olmuştur. Büyük şehirlerde faaliyette bulunan ahi birliklerinin her birinin bir zaviyesi varken küçük şehirlerde birçok meslek grupları birlikte oluşturduğu ortak zaviyelerde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bunların en öne çıkan görevleri mesleklere ait problemleri halletmek, devletle olan ilişkilerini düzenlemektir. Mal ve kalite kontrolü ile fiyat tespiti de bu birliklerin görevidir. En çok önem verdikleri husus ise çırakların en iyi şekilde yetiştirilmesi ve topluma kazandırılmasıdır. Anadolu'da köylere kadar yayılan ahilik, pek çok devlet ve ilim adamıyla askeri içlerine alarak büyümüşlerdir.

Osmanlı Devletinin kuruluşunda ahilerin büyük rol oynadıkları bilinmektedir. Osman Gazi'nin kayın pederi Şeyh Edebali ve çevresindekiler ahilik mensuplarıdır. Sultan Orhan'ın ahilikte "İhtiyaru'd-dîn" makamında bulunduğu, Sultan I. Murad'ın ise "Ahî şeyhi" olduğu bilinen tarihî gerçeklerdir. Özellikle *Âşık Paşazade Tarihi'*nde, Rum Erenleri dediği ve Abdâlân-ı Rûm, Ahiyân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm ve Gaziyân-ı Rûm diye tasnif ettiği gruplardan Gaziyân-ı Rum, fütüvvetin seyfi kolu olarak mütâlâa edilebilir. Anadolu'yu gezen

ünlü Arap seyyahı İbn Battuta, burada uğrayıp misafir kaldığı ahi zaviyelerini ve onların etkinliklerini anlatmaktadır (URL-3, 10.04.2018).

Meşhur seyyah İbn Battuta, *Seyahatnamesi*'nin Anadolu'yu anlattığı bölümünde ahilerin Anadolu'da yerleşmiş Türkmenlerin bulundukları her şehirde, her köyde ve bölgede bulunduklarını, gelen yabancı misafirleri ağırladıklarını, zorbalara doğruyu gösterip, kötülükleri giderdiklerini ve bu gibi hususlarda dünyada eşsiz olduğunu belirttikten sonra bu niteliklerinden yola çıkarak ahiyi şöyle tarif eder:

“Ahî evlenmemiş, bekâr ve sanat sahibi gençlerle diğerlerinin bir cemiyet kurarak kendi içlerinden seçtikleri bir kimseye denir. Bu cemiyete de fütüvvet adı verilir. Reis bir zaviye yaptırır, içini donatır, arkadaşları gündüz çalıştıkları parayı reise getirir. Bu para ile cemaate ziyafet verilir, misafir varsa ağırlanır, raks ederler, nağmeler söylerler. Bu gençlere fityân, reislerine de ahî denir. Gündüz çalıştıklarını gece sarf ederler, Anadolu halı ve kilimleriyle döşeli zaviyede toplanılır, yemek ziyafeti yapılır, namazlar kılınır, Kuran okunur, raks ve sema yapılırdı.” (Özsaray, 2020:165)

Ahîler zaviyelerine misafir olarak gelenlere hassas ve kibar davranırlar, yabancıların karınlarını doyururlar, misafirlerin birçok ihtiyacını karşılarlar ve insanlara zulmeden zalimlerle savaşırldı. Bu da Ahî Evran ismiyle tanınan Şeyh Nâsirüddîn Mahmûd tarafından Anadolu'da kurulan Ahîliğin fütüvvet anlayışını temel alan bir sûfiyye yolu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. “Veren el alan elden hayırlıdır” hadisinde de işaret edilen ve toplumsal dayanışmanın temeli olan cömertliğin ifasının hem gönül zenginliği hem de maddi imkânla olacağı açıktır (Özsaray, 2000: 172).

Ahîler, Anadolu'da bir bakımdan dini şövalyelik teşkilatı kuran yiğit kardeşler olarak da tarif edilmiştir. Bu maddede, Halife Nâsir'ın teşkilatlandığı fütüvvete giren, cömertlik, gariplere yardım etmek ve zulüm görenleri korumak gibi görevleri yerine getiren ahilerin, Rum gazileri, alpler, alperenler kümeleri gibi Anadolu'nun ilk işgal zamanlarında sosyal kurullar hâlinde bulundukları, Horasan ve Maverâünnehir'deki gaziler ile ilgileri olduğu belirtilir (Özsaray, 2000: 165).

Ahîlik, Anadolu'nun İslamlaşma sürecinden günümüze kadar Müslüman Türklerin eğitim tarihinde pek çok mühim yenilik ortaya çıkarmıştır. Bu yeniliklerin en önemlilerinden biri, üyelerine ahlâkî ve meslekî davranış kaidelerini kazandırmayı amaçlamış olmasıdır. Bunun temelinde ise Ahîliğin dini bir teşkilat olması yer alır. İslam eğitim anlayışının getirdiği en büyük yeniliklerden biri de bilen bilmeyene öğretmesi ilkesiydi. Ahîlik, bu ilkeye ek olarak “bilen bilmeyenin elinden tutması” ilkesini de dahil ederek bunları birleştirmiş ve üyelerine hem bilmeyi hem de uygulamayı birlikte öğretmiştir (Ayış, 2019: 105).

Hayatın her alanında ilkeler ortaya koyan Ahîler, kız çocuklarına şu öğütleri verirlerdi: “İşine karşı dikkatli ol, aşına karşı dikkatli ol, eşine karşı dikkatli ol. Yani evinin işini ihmal etme, iyi yemek pişir, idareli ol ve kocana sahip olmayı bil.” Ahîlik, kadınların iyi bir anne ve eş olmaları konusuna önem vermiş ve aile hayatıyla beraber iş hayatına yönelik girişimleri de desteklemiştir (URL-4, 18.07.2021).

Ahi teşkilatlarının yaptıkları faaliyetlerin, Anadolu'nun İslamlaşma sürecine olduğu kadar devletin bekasını da olumlu etkilediğini gören Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat, birçok alanda bu teşkilatları desteklemiş ve onlara katkı sağlamıştır. II. Gıyasettin, Kösedağ savaşında Moğollara kaybedince, Ahîler bu sefer Tokat ve Sivas'ı işgal eden Moğollara karşı mücadele etmiş ve Kayseri'yi başarılı bir şekilde savunmuşlardır. Ahîler, Selçuklular

zamanında olduğu gibi, Osmanlı döneminde de kimi zaman emniyeti sağlamak için bazı olaylara müdahale etmişlerdir. Özellikle Düzmece Mustafa olayında asilere karşı Bursa'yı savunmuşlardır (Kazıcı, 1988: 541).

Güçlü bir teşkilat yapısı olduğu için devlet otoritesinin zayıf olduğu bölgelerde yönetimin boşluğunun oluşmaması için şehirleri, idarî açıdan kendi kendine yeterli bir hâle getiren ve halkı, kötülerin şerrinden koruyan Ahi birlikleri, ilginçtir ki hiçbir zaman siyasi bir oluşum gibi hareket etmemiş, asla beylik kurmak için herhangi bir girişimde bulunmamışlardır. Bu durum Ahilerin hizmete bakış açıları hakkında çok önemli ipuçları vermekte ve günümüze de çok anlamlı mesajlar iletmektedir. Bundan da anlaşıyor ki Ahiler, merkezi hükümetin en zayıf olduğu zamanda bile güçlerini devlete karşı asla kullanmamışlardır. Dolayısıyla dünyaya karşı hırs kapısını bu şekilde kapatan ahilerin, siyasi faaliyetlerindeki hedefleri de sadece toplumun huzur içerisinde yaşamasını sağlamaya yönelik olmuştur (Ekinci, 2011: 101).

Ahi birlikleri, Selçuklu devlet yönetiminde önemli görevlere sahip oldukları gibi, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda da kurumsallaşma ve teşkilatçılık adına oldukça mühim görevler üstlenmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de Ahiliğin bu deneyimlerinden istifade etmiştir. Bu sebeple Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yöneticilerinden, Osman Gazi, Orhan Bey, I. Murat, gibi yöneticiler aynı zamanda birer ahidirler. Hatta kuruluş döneminde merkezî idare ile devlet kadrolarının hepsi, bu teşkilatın liderleri ile aşiret beylerinden oluşmuştur. Aynı zamanda ilk Osmanlı ordusunun kurulmasına da önemli katkıda bulunan ahiler, Anadolu'da iç güvenliğin sağlanmasında liderlik etmişler, bu şekilde devletin bütün gücünü dış tehlikelere karşı kullanmasına yardımcı olmak suretiyle günümüzde bile faydalanmamız gereken büyük bir devlet aklı ortaya koymuşlardır (Demir, 2000: 181).

Ahiliğin temel misyonu; mükemmel bireyler yetiştirmek ve bu bireylerle mükemmel bir topluluk oluşturmak, dünyayı yaşanabilir ahlâk ve adâlet ilkesine dayanan bir düzene koymak ve bu şekilde 'insanlara ve insanlığa hizmet edebilmektir'. Ahiler, misyonlarını yerine getirebilmek için önce kendilerinin mükemmel olmaları gerektiğinin de farkındadırlar. Zira Ahî bilir ki kendisinin yapmayıp terk ettiği bir erdemi başkasına tavsiye etmek, doğru bir davranış olmadığı gibi, muhatabına da tesir etmeyecektir. Bu amaca binaen Ahilikte toplum, bireyden hareketle ıslah edilir. Fertler mükemmel olunca, onlardan meydana gelen topluluklar da mükemmel olacaktır.

SONUÇ

Sonuç itibarıyla fütüvvet, Kur'an ve Sünnet esaslarına dayanan, güzel ahlâkı kişi ve topluma yaymak, Müslümanlar arasında kardeşlik, cömertlik ve dayanışmayı oluşturmak için tüm tasavvufi oluşumlar içinde yaşayan bir anlayışı ifade etmektedir. Ahilik ise fütüvvetten doğan ve Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti'nin yaşadığı Anadolu topraklarında gelişmiştir. Anadolu'ya yerleşen Türklerin İslamlaşmasında önemli görevler üstlenmiş, burada yaşayan insanların üretim ve esnaf birliklerinin oluşmasında çok büyük etkileri olmuştur.

Bütün bu özellikleriyle Ahilik, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında etkili olan en önemli sosyal kurumlardan biri olması yanında içerdiği dini ve tasavvufi umdelerini topluma tavsiye etmesi ile de Anadolu maneviyatına ve ahlâkına büyük hizmetler etmiş bir kurumdur. Bugünün küçük esnafında Anadolu'da yaşayan ticaret ehli insanımızın ticaret ahlâkının oluşmasında da Ahiliğin etkisi görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahilik. "Ahilikte Ahlak Anlayışı". <http://ahilik.net/ahilerde-ahlak-anlayisi> (erişim tarihi: 10.04.2018).
- AKÇA, Gürsoy (2017). "Fütüvvetçilikte ve Türk Fütüvvetçiliğinde (Ahilik) İdeal İnsan ve Ahlâkı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/3, ss. 41-58
- AYIŞ, Mehmet Şirin (2019). "Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği", *Bingöl Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, 3, ss. 91-116.
- BAYRAKTAROĞLU Necdet <https://millidusunce.com/ahlk-ah-evren-ve-ahlk-nzamnames-fuetuevetname/> (erişim tarihi: 13.10.2014).
- ÇAĞATAY, Neşet (1990). *Ahilik Nedir?*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- DEMİR, Galip (2000). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul: Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları.
- DEMİRPOLAT Anzavur-AKÇA, Gürsoy (2004). "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, 15, ss. 355-376.
- DEMİRDAŞ, Öncel (2017). "Ahilik Geleneğinde Uygulanan Esasların Tasavvufi Düşüncedeki Karşılıkları", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri*, 2, Kırşehir: Sarıyıldız Ofset Yayınları, ss. 753-769.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- EKİNCİ, Yusuf (2011). *Ahilik*. Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık.
- GÖLPINARLI, Abdülkâim (2011). *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınevi.
- Kur'an-ı Kerim*, Hucurat, 49/10.
- HÜLAGÜ, Metin. "Ahi Evren ve Ahilik". <http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/pdf> (erişim tarihi: 07.04.2018).
- İbn Battûta Ebu Abdullah Muhammed et-Tancı (2000). *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KAYAOĞLU, İsmet (1980). *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara: AÜİF. Yay.
- KAZICI, Ziya (1988). "Ahilik", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 540-542.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996). "Fütüvvet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 261-263.
- ÖZSARAY, Mustafa (2020). "Ahiliğin Nitelikleri ve Fütüvvet Anlayışıyla İlgisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2, ss. 161-178
- SELVİ, Dilaver (2016). "Fütüvvet ve Ahilik Teşkilatlarının Ahlâkî İlkelerinin Oluşmasında Tasavvufun Öncülüğü", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss. 1-37.

- SOLAK, Fahri (2009). *Ahîlik, Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*, İstanbul: İto Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman (2009). "Fütüvvet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 13, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 259-261.
- URL1: <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuvvet> (erişim tarihi:15.07.2021).
- URL2:https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/orgut_kulturu/13/index.html (erişim tarihi:17.07.2021).
- URL- 3: YILMAZ, Hasan Kâmil. "Fütüvvet Ahlakı ve Teşkilatı: İktisadî Hayatta Ahilerin Rolü ve Faydaları". <http://hasankamiliyilmaz.com/futuvvet-ahlaki-ve-teskilati.html>. (erişim tarihi: 10.04.2018).
- URL-4: <https://www.istesob.org.tr/ahi-birliklerinde-egitim/>(İstanbul Esnaf ve Sanatkarları Odaları Birliği Sayfası) (erişim tarihi: 18.07.2021).
- YILMAZ, H. Kâmil (2014). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

AHİLİK KÜLTÜRÜNDE ŞENLİK VE KUTLAMA GELENEĞİNİN İŞLEVSEL HALKBİLİMİ KURAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Festival Celebration and Investigation of Its Tradition in Ahi Culture in Terms of Functional Folk Theory

Dr. Alev ÖZTÜK MERDİN*

ÖZ

Kültür, toplumların alt kimliğinin oluşumuna da hizmet etmektedir. Bir yörenin ya da durumun kimliği, birbiriyle ilişki içinde bulunan birçok alt başlıktan oluşmaktadır. Şehirlerin kimlik oluşumunda kültürel, coğrafi ve sosyal imgeler, sosyal yapının belirlenmesinde etkilidir. Toplumsal hayatın sürekliliğini sağlayan, toplum belleğinde kalıcı hâle gelmiş olan inanç, kural ve âdetlerin bir sonraki kuşağa aktarımı geleneğin sürdürülebilirliği ile mümkündür. 13. yüzyılda Ahi Evran-ı Veli tarafından Anadolu topraklarında kurumsal bir kimlik kazandırılan Ahilik kurumu, dinî, ekonomik ve sosyo-kültürel kodların gizli ve açık taşıma işlevini üstlenerek, geleneğin sürdürülebilmesi noktasında önem arz etmektedir. Bünyesinde barındırdığı açık ve gizli işlevler vasıtasıyla gelenek aktarımını Anadolu’da kutlama ve törenlerle devam ettirmektedir. 1988 yılından itibaren Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın hazırlamış olduğu yönetmelik çerçevesinde Kırşehir merkez olmak üzere, Ahilik geleneğini yaşatmak amacıyla Ahilik Kültürü Haftası adı altında kutlamalar yapılmaktadır. Çalışmada, Kırşehir ili ve Mucur ilçesi örneklem alanı olarak belirlenerek Ahilik kutlamaları ve şenlik geleneğinde var olan kültürel unsurlar işlevsel halk bilimi kuramı çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahilik kültürü, şenlik, kutlama, yiyecek geleneği, işlevsel kuram.

ABSTRACT

Culture also serves the formation of subidentities of societies. The identity of a region or situation consists of many sub-identities that are in relation with each other. Cultural, geographical and social images are effective in determining the sub-identity in the identity formation of cities. The transfer of beliefs, rules and customs that ensure the continuity of social life and that have become permanent in the memory of the society to the next generation is possible with the sustainability of the tradition. The Ahi organization, which was given an institutional identity in Anatolian lands by Ahi Evran-ı Veli in the 13th century, is important for the continuation of the tradition by undertaking the function of carrying the religious, economic and socio-cultural codes secretly and openly. It continues the transmission of tradition with celebrations and ceremonies in Anatolia through the overt and hidden functions it contains. Since 1988, within the framework of the regulation prepared by the Ministry of Culture and Tourism, celebrations are held under the name of Ahi-Order Culture Week in order to keep the Ahi-order tradition alive, in the center of Kırşehir. In our study, the Mucur district of Kırşehir province, which is important for folklore, will be determined as the sample area and the cultural elements in the tradition of Ahi-order celebrations and festivals will be evaluated within the framework of functional folklore theory.

Keywords: Ahi culture, festival, celebration, food tradition, functional theory.

* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili Bölümü, alevmerdin@ahievran.edu.tr, Kırşehir/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-6957-4913.

GİRİŞ

Geçmişte var olan değerler ve anıların canlandırılması geçmiş ve bugünün birleşimine de bağlayıcı unsur olarak zemin hazırlamaktadır. Bağlayıcı unsurun temelinde “tekrarlama” ilkesi gelmektedir. Söz konusu tekrarlama ilkesi vasıtasıyla kentlerde oluşan olaylar dizisinin kaybolması önlenerek birçok alt kimliğin de oluşmasına imkân sağlanacaktır (Assman, 2015: 23). Kentler, tarihsel dönemlerde toplumsal değişimlerin merkezi olma niteliği sergilemişlerdir. Kentlerde var olan bu değişim, kendi iç yapılarının da gelişimine olanak tanımıştır (Işık, 1999: 163).

Kültür, insanlık tarihiyle eş zamanlı ilerleyen değerler bütünüdür. Geleneksel kültür, bir toplumun bünyesinde taşıdığı çekirdek temaların ve günlük uygulamaların nesilden nesile aktarımı ile devamlılığını sürdürmektedir. Geleneksel kültürü oluşturan alanlar “Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler” UNESCO tarafından 1972 yılında başlanan bir sözleşme ile koruma altına alınan temel maddeler arasındadır (Oğuz, 2013: 153).

Geleneksel kültürün aktarım alanlarından birisi de halk eğlenceleridir. Halk eğlencelerinin kültür aktarımı açısından değerlendirilmesi, geleneksel kültürün aktarımı ve dönüşümü açısından önemlidir. Şenlik ve kutlamalar, çağlar boyunca insanların yaşamlarında yer edinen sosyal grupları birleştirici özelliği bulunan etkinliklerdir. Yörede bulunan belleğin kayıt altına alınması, bilginin aktarılacak yeniden üretilmesine ve yöre imajının gelişmesine de hizmet eder. Aynı zamanda şenlik ve kutlamalar, bir toplumun her köşe başında aidiyet kazandırdığı ortak değerlerini ve toplumda var olan şifreleri de barındırmaktadır. Geçmişte belli ritüeller dâhilinde var olan geleneksel bilginin güncellenerek yeni bir formata büründüğü canlı gösteri merkezleridir. Bu anlamıyla hem bireysel hem de toplumsal hafızanın kronolojik olarak yeniden tezahür ettiği bir icra ortamıdır. Şenlik ve kutlamaların ülke genelinde çoğalması; geleneklerin ve ritüellerin yeniden canlanmasına, yörede var olan kültürel belleğin kayıt altına alınmasına katkı sağlayacaktır.

Kırşehir, geçmiş dönemlerde ticaretin ve ekonominin canlı tutulmaya çalışıldığı önemli şehirler arasındadır. Ahilik kültürünün merkezi olması, şehrin ekonomik ve kültürel açıdan canlanmasında oldukça önemlidir. Ahilik, sadece sosyal grupların sınıflandırılması olarak değerlendirilmemelidir. Başta Ahi Evran-ı Veli olmak üzere ahi teşkilatları bir araya gelerek sosyal, siyasal ve ekonomik birliği kurarak Türk kültürünün Anadolu topraklarında yaşatılmasının da önünü açmışlardır.

Ahi teşkilatlarının kurucu bir birlik olmasındaki temel unsurlardan birisi sahip olduğu düzendir. Ticari hayatın devamlılığında etkin olan bu düzen, belirli törenlerin icra edilmesine bağlıdır. Türklerde geçmiş dönemlerde var olan toy ve tören anlayışı gibi birçok eğlence unsuru Ahi teşkilatları vasıtasıyla Anadolu’nun birçok yöresinde devam ettirilmiştir (Çelepi, 2017: 142).

Geçmişten günümüze kadar Türk kültüründe var olan toplantılar, dinî, siyasal, ekonomik, eğlence olmak üzere birtakım işlevler dâhilinde şekillenmiştir. Toy, şenlik, kutlama, tören gibi toplantılarda temel amaç var olan etkinliklerin ortak özelliklerinin değerlendirilerek kültürel kodlarının ortaya çıkarılmasıdır (Özdemir, 2005: 42).

Şenlik ve kutlamalar vasıtasıyla toplumda var olan kültürel tabakalaşmanın birçok işlevi yaşatılmaya devam ettirilecektir. Şenlik ve kutlamalar, takvimsel olarak belli bir zaman dilimine bağlı olarak hazırlanmaktadır. Bir yerleşim yerinde yerel kültürel unsurların ortaya konarak kutlandığı, bireylerin kaynaştığı bu ortamlarda halk müziği ve halk oyunları icra edilerek geleneklerin canlandırılması sağlanmaktadır (Örnek, 2000: 47). Kültürün geçmişteki süreci hakkında önemli bilgiler veren törenler, geçmişin yaşatılıp

geleceğin inŐa edilmesi hususunda önemli görevler  stenmektedir. Tekrarlama unsuru ön planda tutularak bireyler vasıtasıyla gerçekleştirilen ritüel ve uygulamalar, kültürel kimliğin muhafazasını ve sonraki nesillere de naklini de kolaylaŐtırmaktadır.

Kırşehir yöresinde var olan eğlence kültürü ve geleneği, temelde Ahilik kültürünün etkisiyle yüzlerce yıllık tarihî geçmişe dayanmaktadır. Ahi teşkilatına bağlı esnaf, gündüz sanatını icra ederken akŐamları sohbet meclisleri adı verilen mekânlarda çeşitli eğlenceler tertip etmektedir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde “yaren, seymen, sıra gecesi, barana, ferefene..” gibi adlarla anılan bu eğlencelerde tarihi ve kültürel bir sorumluluk üstlenilerek kültürün gelecek kuşaklara taŐınmasına zemin hazırlanmıştır. Ahilik kültürünün aktarımını sağlamak için gerçekleştirilen törenler vasıtasıyla büyük sofralar kurularak bahsi geçen t re ve kültür geleneği koruma altına alınmaya çalıŐılmıŐtır.

Kırşehir yöresinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin etkisiyle Nevruz, Hıdırellez, hasat sonu gibi etkinlikler düzenlenerek toplumsal birlikteliğin gelişimine katkı sağlanmıştır. Bu törenlerde İslamiyet  ncesi ve İslamiyet sonrası inançların sentezini görmek mümkündür.

Çalışmanın kuramsal ve kavramsal çerçevesini Kırşehir ili ve Mucur ilçesi oluşturmaktadır. Çalışma, Mucur yöresinde aktif olarak devam eden iki Şenlik ile sınırlandırılmıŐtır. Bunlardan ilki belediye tarafından organize edilen Küme ve Flamingo festivalidir. Diğeri ise Mucur yöresinde yoğun nüfusa sahip Karacakurt Türkmen Derneği tarafından organize edilen Karacakurt Türkmen Őöleni’dir. Çalışma boyunca iki yöresel etkinlikte var olan kültürel unsurlar halkbilimi kuramları çerçevesinde işlevsel olarak değerlendirilecektir.

Kırşehir Yöresinde Şenlik ve Kutlamaların İŞlevleri

Kültürün tanımlanması noktasındaki çeşitlilik, halkbilimi alanında bağlam merkezli kuramların ortaya çıkmasını vesile kılmıŐtır. Günümüzde yaygın olarak kullanılan bağlam merkezli kuramlardan birisi de işlevsel halk bilimi kuramıdır. İŞlevsel halkbilimi kuramında ana tema “Halkbilimi ürünlerini oluşturan metinler, eser olmayıp; metnin Şekillenmesine, oluşmasına zemin hazırlayan yaratım ve nakil sürecini içeren bağlam ortamı” olmasıdır. Bağlam denilen olgu; metin, anlatıcı, icra eden ve dinleyen parçaları da kapsamaktadır. İŞlevsel halkbilimi kuramında bir ürünün oluşmasında i ve dış etkenler, evre, ortam, kişiler ortamı oluŐturma aŐaması temel sorunları ihtiva etmektedir (Ekici, 2008: 12).

William R. Bascom, halk mahsullerinin görevlerini temelde dört baŐlıkta ele almıştır. Folklorun en önemli fonksiyonunun eğlence olduğunu belirterek bu işlev ilk sırada ele almıştır. Kültür ortamı ve icra edenlerin bağlı bulundukları kurumlar tarafından onaylanması folklorun ikinci iŐlevidir.   nc  işlev, okuma yazma bilmeyen topluluklardaki eğitim fonksiyonudur. Son işlevi de devam eden geleneğe bağlı olarak gelişen davranış örüntülerini sürdürme iŐlevidir. (Bascom, 2010: 145). İŞlevsel kuram, metni esas alan araştırma modellerini de kapsayan bunun yanı sıra bir folklor olayının derlenip yazıya geçirildikten sonra oluşturduğu bağlamı inceleyen, parçadan bütüne tüm aŐamalarını içeren bir kuramdır. Bu bütünlük, işlevsel kuramın ana unsuru olan bağlam kavramının da önemini artırmaktadır (obanoğlu, 2012: 34).

Çalışmamızda kutlamalarda yapılan uygulamaların William R. Bascom tarafından tasnif edilen dört işlevsel kuram üzerinden değerlendirmesi yapılacaktır. Bu dört işleve ilave olarak Nebi  zdemir’in çalıŐmalarında belirttiği “kültürü ekonomiyeye dönüştürme işlevi” beŐinci işlev olarak ele alınacaktır.

1. Hoş Vakit Geçirme, Eğlenme ve Eğlendirme İşlevi

Ahilik kutlamaları “hoşça vakit geçirme ve eğlenme işlevi” açısından değerlendirildiğinde, kutlamalarda yer alan uygulamaların işlevle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bir hafta süren kutlamalar aracılığıyla halk tarafından sevilen sanat ve fikir adamları konserler, etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinliklerin bir diğer fonksiyonu kutlamalara katılan kişilerin sosyal bağlarının güçlenmesi ve dayanışma noktasında birleştirme görevinin olmasıdır.

Ahilik kutlamalarında, katılım ve performans tüm halka açık mahiyettedir. Kutlamaların düzenlendiği mekân, Cacabey Meydanı (Gök Medrese Meydanı) olarak bilinen meydan, kültür iletişimin aktarıldığı bir tematik bir mekân konumundadır. Bu meydana çeşitli esnaf kuruluşları stantlar açarak ürünlerini tanıtmakta, giyim kuşamdan, müziğe, yeme içme kültürüne kadar birtakım göstergeler bütünü sergilemektedir. Ahilik kutlamalarında ilk gösterge, Uzun Çarşı meydanında yapılan çarşı açılış duasıdır. Duanın ardından gelen misafirlere İslami usuller çerçevesinde Kuran-ı Kerim tilaveti okunmaktadır. Bu göstergelerin ana mesajı da Ahiliğin verdiği dayanışma, paylaşma, doğruluk, meslek ahlakı gibi öğretilerin, bu icra ortamında aktarıldığının gösterilmesidir.

Mucur yöresinde düzenlenen *Köme ve Karacakurt Türkmen şenliği kutlamaları* “hoşça vakit geçirme ve eğlenme işlevi” açısından değerlendirildiğinde, kutlamalarda yer alan uygulamaların işlevle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Bir gün süren kutlamalar aracılığıyla halk tarafından sevilen sanat ve fikir adamları konserler, etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinliklerin bir diğer fonksiyonu kutlamalara katılan kişilerin sosyal bağlarının güçlenmesi ve dayanışma noktasında birleştirme görevinin olmasıdır.

Her iki kutlamada da katılım ve performans tüm halka açık mahiyettedir. Kutlamaların düzenlendiği mekân, Mucur’da etkinliklerin düzenlendiği Köme mesire alanıdır. Bu alan, kültür unsurlarının aktarıldığı tematik bir mekân konumundadır. Bu meydana giyim kuşam, müzik, yeme içme kültürü gibi birçok gösterge festival üzerinden sergilenmektedir. Kutlamalar belli bir akış planı dâhilinde yapılmaktadır.

Karacakurt Türkmen Şenliğinde, mayıs ayının ilk cuma günü çevre illerden gelen Türkmen derneği temsilcileri ve misafirlere Ahilik kültürünü tanıtmak ve Karacakurt Türkmen Derneği’nin kuruluş amacını aktarmak için Kırşehir merkez tanıtılarak tanıtım gezisi yaptırılmaktadır. Şenlik tarihinden bir süre önce tüm davetlilere okuntu davetiyesi gönderilerek şenlik zamanı hakkında ön bilgilendirme yapılır.

Şenlik günü Köme adı verilen mesirelik alana çeşitli köylerden gelen Türkmen dernekleri çadırlar kurmaktadır. Köy muhtarları diledikleri takdirde çadırlara isim yazarak kendi çadırlarını süslemektedir. Böylelikle şenliğe gelen davetliler çadırların isimlerinden kendi köylerinde bulunan kişilerle tanışıp sohbet edebilme imkânı bulmaktadır.

Köme ve Flamingo Şenliğinde mevsimsel geçişlere bağlı olarak açık ya da kapalı alanlar tercih edilebilmektedir. Şenlik programı dâhilinde gelen misafirlere şehir tanıtımı yapılmaktadır. Bu durum ahilik kültürüne bağlı olarak dayanışma, paylaşma, doğruluk, meslek ahlakı gibi öğretilerin, şenlik alanlarında yaşatılmaya çalışıldığının göstergesidir.

2. Eğitimin Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Ahilik kutlamaları, törensel bir uygulamadır. Toplumun bu törenlere destek vermesi sonucu toplumsal kurallar, sözlü bir formla geleceğe aktarımı sürmektedir. Kutlamalarda var olan konferans ve panel gibi etkinlikler kişilerin sosyal birey olma sürecinde kültüre hizmet eden zihin yapılarının şekillenmesine yardımcı olurken bireylerin hayatı anlamlandırmasını ve hayatla olan bağlarının sağlamlaşmasına katkı vermektedir.

Eylöl ayı içinde düzenlenen kutlamalarda, son zamanlarda konferans, sempozyum gibi bilimsel etkinliklerin yanı sıra panel sergi, festival gibi eğlence etkinlikleri de yoğun olarak akış programına dâhil edilmektedir. Geçmişte zaviyelerde başlayan eğitim işlevi, günümüzce bilim ve sanat etkinlikleri aracılığıyla il merkezinde ve ilçelerde devam etmektedir. Karacakurt Türkmen Derneğine bağı ilk etkinlik, 2004 yılında muhtarlar eşliğinde köy odaları ve köy derneğinde düzenlenen toplantılarla başlamıştır. Şölen olarak nitelendirilecek ilk etkinlik 2005 yılında Mayıs ayının ilk haftasında düzenlenmiştir. İlk 3 şenlik daha çok mahallî düzeyde hazırlanmıştır. Son üç şenlikte, Türkiye’de çevre illerden katılan 30 civarında Yörük Türkmen Derneğı temsilcileri de davet edilerek katılım geniş kitlelere ulaştırılmıştır.

Ahilik kutlamalarında geçmiş yıllarda eğitim alanında diploma töreni olarak kabul edilebilecek önemli bir uygulama da “şed kuşanma” törenidir. Eğitim alanında önemli göstergeleri olan bu tören vasıtasıyla esnafların ustalığa geçiş süreci tamamlanmaktadır. Şed töreni, kendi içinde ritüelleri olan uygulamaları da barındırır. Bir esnafın çıraklıktan itibaren uzun yıllar boyunca ustasına hizmet etmesi, ustası tarafından öğretilen meslek ahlakını ve kurallarını öğrenmesi, günümüzde üniversitelerde verilen diploma töreni ile denk olarak değerlendirilebilir.

Arapça bir kelime olan şed, “sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek” manasında kullanılmaktadır. Ahilikte tören sırasında bele sarılan kuşağı şed denmesi de bu tanıma dayandırılabilir. İki ya da üç santim eninde malzemesi pamuktan olan bir ritüel sembolüdür. Fütüvvetname kaynaklarında hırla, düreil önlük gibi ifadeler de şed için kullanılmaktadır. Tasavvufi inançta Cebrail aracılığıyla ilk Peygamber’den son Peygamber’e kadar aktarılan bir araç olması kutsiyet kazandırılmasında etkilidir. Şed bağlama törenleri, başından sonuna kadar belli uygulamalar dâhilinde yapılmalıdır. Yedi bent olarak kabul edilen bel bağlamada, atılan her düğüm cimrilik, hırs, lezzet, açlık, helallik, rahman gibi yedi temel hazzın açılması hususunda gerekli adımları içerir. Bağlanan kuşak, ustaya duyulan vefa ve sadakat duygusunun göstergesidir. Elest meclisinde Allah’a verilen sözü tutmak, girdiğı yola en iyi şekilde kendini vermek, sonuçta Rahman’a ulaşmış demektir (Köksal, 2008: 140). Kırşehir’de Ahilik kutlamalarında son zamanlarda, yöredeki başarılı esnafı ödüllendirmek amacıyla mesleğini başarılı şekilde devam ettiren, mesleğinde süreklilik kazanan esnafa “yılın çırağı/kalfası/ahisi” ödölü verilmektedir.

3.Kişisel ve Toplumsal Baskılardan Kaçıp Kurtulma İşlevi

Geleneksel bilgi, modern kent ortamında belli bir sınırlandırılmaya bağı kalındığında çok kültürlölük özelliğini kaybedebilmektedir (Oğuz 2003: 73). Ahilik ve Türkmen kùltürünün yoğun imgelerini barındıran Kırşehir ilinde geleneksel kùltüre ait ortak kùltürel değerler ön plandadır. Tören ve festival aracılığıyla etkinlik yapılan yörede toplumsal baskının azaltılması, gruplar arası birliktelik kurulması, toplumun çok kültürlölü yapısının beslenmesine katkı sağlamaktadır. Ortak kùltürel değerlerin geleneksel unsurlarla yaşatılması aynı zamanda toplumun birleştirici ve dayanışmayı yapısını da geliştirmektedir (Özdemir, 2002: 143).

Kutlamalar ve tören, bireysellikten toplumsallığa geçiş aşamasında bireyin var olduğı topluma aidiyet kazanmasında olumlu katkı sağlamaktadır. Ahilik kùltürüne bağı gelenek ve göreneklerin yaşatılması/devam ettirilmesi bireylerin geçmişte sahip olduğı ortak değerleri hatırlamasına ve belleklerinde canlandırmasına hizmet etmektedir. Etkinliklerde, gönüllölü olarak bu işi yapan, hazırlıklara yardımcı olan topluma hizmet eden bireyler de bulunmaktadır. Ahilik kutlamaları, toplum yaşamında birlikteliğı artıran, pekiştiren, kimlik mirasına sahip çıkan bir yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplantıda yer alan yemek kültürü öğeleri, kimliğin ve kültürün devamı noktasında bir kanal işlevi taşımaktadır.

4.Değerlere, Toplumsal Kurallara ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Günümüzde bazı geleneksel yapılar çağın şartlarına uyarlanarak devam ettirilirken, büyük bir kısmı ise zamanla uygulamaya dışı kalmaktadır (Atlı, 2018: 117). Bascom tarafından tespit edilen işlev de çalışmamızda yer alan Ahilik kutlamaları ile doğrudan paralellik göstermektedir. Değer kavramının oluşmasında toplumsal bir güç söz konusudur. Kişinin, toplumsal bir yapıya bürünmüş olan değer sistemi içinde bulunduğu toplum tarafından doğuştan itibaren bu güç kendisine sunulur. Kültürel kodların içinde kişinin âdetleri, eğilimleri, normları, temel değerleri söz konusudur. Kişi var olan kültürel değer kodlarını toplumsallaşmasıyla birlikte öğrenme yoluna gider. Kişiye düşen sonraki basamak ise, var olan değerler sistemini gelecek kuşaklara aktarmaktır.

Karacakurt Türkmen Şenlik programına pazar sabahı, ziyaretçilerin Mucur ilçe merkezinden Köme mesire alanına doğru kortej yürüyüşü yapması ile başlanır. Mehter takımı ekibi, Kılıç kalkan ekibi, farklı illerden gelen halk oyunu ekipleri ve Mucur'da bulunan yerel halkın katılımıyla şölen alanına ulaşılır. Tören, belli bir program dâhilinde yürütülür: "Saygı duruşu, İstiklâl marşı, *Kuran-ı Kerim* tilavetinden sonra" dernek başkanının konuşmasıyla şenlik başlatılır. Şenlik giriş konuşması yöre kültürünün aktarımı açısından önemli kültürel kodları da içermektedir. Buna göre: "Oğuz Atamanın Yiğit Evlatları, Şeyh Edebalı'nın doğduğu, Ahi Evran- Yunus Emre- Hacı Bektaş-ı Veli'nin neşveret ettiği, Taptuk Emre'nin üzerinde dolaştığı, Âşık Paşa'nın Türkçe yazdığı, Caca Bey'in medrese yaptığı, Usta Neşet Ertaş'ın Türkçe çıkırdığı kadim Türkmen şehri Türkçenin başkenti Kırşehir'e hoş geldiniz diyerek devlet adamları tarafından protokol konuşmaları yapılır. Kültür Bakanlığı Kırşehir Müzik ve Oyun Topluluğu tarafından şenlik ve kutlamalar alanında Abdal kültürünün izlerini barındıran ustaların eserleri seslendirilmektedir. Şenliğe katılan misafirler için yöre esnafının da destek verdiği bir çekiliş töreni düzenlenmektedir. Kılıç kalkan ekibi, Mehter takımı, cirit gösterisi, mahalli sanatçıların müzik dinletileri eşliğinde ikinci vakti sonunda şenlik sonlandırılmaktadır.

Bascom tarafından tespit edilen bu işlev, çalışmamızda yer alan şenlik ve kutlamalar ile doğrudan paralellik göstermektedir. Değer kavramının oluşmasında toplumsal bir güç söz konusudur. Kişinin, toplumsal bir yapıya bürünmüş olan değer sistemi içinde bulunduğu toplum tarafından doğuştan itibaren bu güç kendisine sunulur. Kültürel kodların içinde kişinin eğilimleri, normları, temel değerleri söz konusudur. Kişi var olan kültürel değer kodlarını toplumsallaşma ile birlikte öğrenme yoluna gider. Kişiye düşen sonraki basamak ise, var olan değerler sistemini gelecek kuşaklara aktarmaktır.

Toplum tarafından şekillenen sosyal değerler, süreklilik arz etmektedir. Mucur yöresi de Ahilik ve Türkmen geleneğinin yüzyıllardır yaşatılmaya çalışıldığı bir icra ortamıdır. İslami sentezin birleşmesiyle oluşan Ahilik vasıtasıyla, var olan değerlerin paylaşımı ve önemi sağlanmıştır. Ahiliğin toplum düzenini ve kontrolünü sağlamada birleştirici etkisi aktarım yoluyla günümüze kadar taşınmıştır. Ahilikte var olan iyilik, yardımlaşma ve dayanışma gibi temel değerler ön plana çıkarılarak tüm meslek dallarında ideal insan olabilme amacına hizmet etmiştir.

5.Kültürü Ekonomiye Dönüştürme İşlevi

Ahilik kutlamalarında yer alan bir diğer işlev de kültürü ekonomiye dönüştürme hususudur. Mucur'da düzenlenen kutlamalarda özellikle modern insanın ihtiyaçları için çeşitli etkinlik grupları oluşturulur. Bunlar geleneğe özlem duyan insanların ihtiyaçlarına

cevap vermek amacıyla birtakım ritüelleri de barındıracak şekilde tasarlanır. Kùltürü; bilim, teknoloji ve ekonomiyle bir araya getiren temel kavram “yaratıcılıktır”.

Şenlik ve kutlamalar katılımcılara, cinsiyet, meslekî, dinî, siyasi, etnik vb. kimlikleri, türlü sınıflandırmaların sınırlarını aşmanın hazzıyla, insan olmanın temel gereksinimlerinden olan özgürlük duygusunu yaşamalarına uygun ortamları yaratır (Öğüt Eker, 2016: 120). Şenlik ve festivallerin ekonomik boyutu araştırmacılar tarafından çoğu kez ihmal edilmiştir. Günümüz eğlence kùltürü “anlam üretimine” odaklanmalıdır. Anlam arayışı içerisinde olan son dönem tüketici çevreleri, bu beklentilerini karşılayacak aktivite çeşitlerine yönelerek yerel unsurlar eğlence kùltürünün de içerisine daha çok yerleştirilmelidir. Türk kùltürüne ait imgeler, ekonomik açıdan gözden geçirilerek yöre turizmine katkı sağlanmalıdır. Bu durum Ahilik ve Türkmen şehri olan Mucur yöresinin ekonomik açıdan yenilenme, dirilme ve canlanma alanlarına da katkı sağlayacaktır. Dışarıdan kente gelen ziyaretçiler yeme içmeden, alışverişe ve barınmaya kadar şehre önemli bir ekonomik katkı sağlamaktadır.

Şölen sırasında etkinliklere katılan yönetici ve devlet adamlarına Karacakurt Türkmen geleneğini hatırlatan Türkmen keyfiyesi ve Türkmen yağlığı hediye edilmektedir. Keyfiye sarı, kırmızı, yeşil renklerden oluşan bir kumaştan yapılmaktadır. Halk arasında keyfiyenin renk alış hikâyesi şu şekilde aktarılır: Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türkmenler göç ettiği bir vakitte büyük bir yağmur silsilesi başlamıştır. Yağmurun sonrasında çok güzel bir gökkuşağı görülür. Türkmen birliklerinden bir Türkmen anası, yıllar sonra bile birbirimizi unutmamak için “Ebem kuşağının renklerini biz kumaşlarımıza dokuyalım, keyfiyeyi dikelim, renklerimizi gördüğümüzde birbirimize kavuşalım.” demiştir. Keyfiyede yer alan yeşil renk İslam dinini, sarı renk bolluk bereketi, kırmızı renk Türk bayrağını, beyaz renk de saflık ve temizliği sembolize etmektedir.

Hediyeleşme sırasında verilen Türkmen yağlığı ise göçebe kùltürde yer alan kişiler için çok yönlü özelliği bulunan yardımcı eşya konumundadır. Kare şeklindeki bez, kimi zaman bir yemek örtüsü, kimi zaman çocuğunu taşıdığı bir örtü olarak kullanılmaktadır.

Ahilik Kutlamalarında Gelenek Haline Dönüşen Yiyecekler

Ahilik kutlamalarının hazırlık aşamasında zaman, mekân, süre, misafirler ile ilgili planlamalar yapılmaktadır. Kutlama giderleri Kùltür ve Turizm Bakanlığı tarafından finanse edilmektedir. Etkinlikler, yazılı bir program dâhilinde bir akış belirtilerek yapılır. Bu törenler sırasında dikkat çeken bir unsur temel dinamik kurallarının olmasıdır. Yemek yeme biçiminden oturma düzenine kadar uyulması gereken görgü kuralları eğlence geleneğini oluşturur.

Ahilik kutlamalarında şed törenleri, yeme ve içme merasiminin sergilendiği ilk açık mekân Yemek, kişinin yaşamsal olarak ayakta kalmasını sağlayan biyolojik bir ihtiyaçtır. Yiyeceğin bir diğer önemli yapısı ise kişinin sosyalleşmesinde bağlayıcı bir etki göstermesidir. Yemek kùltürü, toplumun geçmişe bağlı olarak günümüze taşınan değerlerini aktarma noktasında önemli bir konumdadır. Ahilik toplantılarında gelenek aktarım araçlarından bir tanesi de yiyecek ve içecek unsurlarıdır (Günay, 1999: 18). Çalışmamızın amacı, kutlamalarda ikram edilen “ahi pilavı” ve “ahi helvası” iki temel yiyecek olarak geleneğe katkılarını tespit etme çabasıdır. Tören sırasında katılımcılara sırasıyla şerbet, Ahi pilavı ve Ahi helvası ikramında bulunmaktadır.

1.Şerbet

Törende sunulan ilk içecek tuzlu sudur. Ahilik ve Bektaşilik geleneğinde bunun adı “şerbet”tir. Nakip tarafından hazırlanan adaleti simgeleyen tuz, hikmeti simgeleyen su ile

karıştırılarak hazırlanır. Kalfa tarafından üç yudumda içilir. İçilen her yudum tasavvufi bir mesaj içermektedir. Şeriat tarikat ve hakikat yolunu gitmenin yolu, tuzlu su içmekten geçmektedir. Tuzlu su geleneği Furkan/53. ayete bağlanır: “Bu tatlı su, bu da acı su.” (Tökel, 2005: 50).

Geçmişte şed kuşanma törenlerinde bir ritüel hâlinde olan şerbet (tuzlu su) içme günümüzde ahilik teşkilatının kaldırılması ve şed kuşanma törenlerinin yapılmaması nedeniyle sona ermiştir. Agünnca, kutlamalar sırasında sembolik olarak canlandırılan şed kuşanma töreni sırasında icra edilen bir uygulama olarak kalmıştır.

2.Ahi Pilavı

Pilav, Hıdrellez, Nevruz gibi belli bir mevsimin ve doğanın canlanışının temsil edildiği bayramlarda, ritüel olarak kabul edilebilecek belli bir doğa olayına bağlı olarak yapılan etkinliklerde, bolluk ve üretimin sembolü olarak temel yiyecek olarak bulgur ve pirinçten yapılmış pilav türlerine yer verilmektedir.

Türk kültüründe, günlük sofralarda ve ziyafet sofralarında pirinç ve bulgur kullanımı yaygındır. Kimi zaman ziyafetlerde pilav yedirmek ya da gelen misafirleri, üzerine et parçaları konulmuş pilav ile ağırlamak hürmet göstergesi olarak algılanmıştır. Geçmişten bugüne toylarda, düğünlerde, bayramlarda düzenlenen ziyafetlerde pilav dağıtılmıştır. Nizamül-Mülk’ün kurduğu Nizamiye Medreselerinde öğrencilere pilavın ana yemek olarak verildiği bilinmektedir (Çelik, 2002: 160).

Ahilikte ustalığa geçiş ritüeli olarak kabul edilen şed kuşanma töreni tamamlandıktan sonra kalfa şükür etmek için bir sofraya hazırlamaktadır. Sofrada üç çeşit yiyecek bulunmaktadır. Sofraya öncelikle çorba gelir, sonra sebze ve tereyağıyla birlikte et suyu karıştırılarak gelen bulgurdan yapılan pilav ana yemek konumundadır. Sofrada ikram edilen üçüncü yiyecek ise helvadır. Pilav, besleyici, doyurucu bir yiyecek olması sebebiyle tercih edilir. Pilavın içine katılan malzemenin çeşitliliği de pilavı zenginleştiren bir başka unsurdur.

Ülkemizde her yıl gelenek hâline dönüşen Ahilik kutlamalarının başlıca yiyeceği pilavdır. Kırşehir merkezinde. 2011 yılından itibaren her ayın ilk cuma gününde Ahilik kültürünü yeniden yaşatmak amacıyla Belediye, Esnaf ve Sanatkâr Odaları Birliği ve Kırşehir Ticaret Odasının katkılarıyla Cacabey Meydanı'nda Ahi pilavı dağıtımına devam edilmektedir. Pilav dağıtımına, toplu dua yapıldıktan sonra başlanır. Pilavın sosyolojik olduğu kadar dinî bir ritüelin parçası olduğunu söylemek mümkündür. Türk mutfağında bolluk bereketin göstergesi olarak kabul edilen pilav Ahilik kutlamalarında da büyük kazanlarda hazırlanır. Hazırlanan pilav topluluk üyeleri tarafından bir ritüel dâhilinde ikram edilir. Birlik ve beraberliği sağlamak için ortak atılan kaşıklar bu ritüelin bir parçası halindedir. Ancak günümüzde yer sofralarında aynı tepsi üzerine yığılmış pilavı yufka ekmekle ve elle yeme âdeti kalkmış, yerine plastik tabaklarda bireysel olarak dağıtımı yaygınlaşmıştır.

Ahi pilavı yıl içinde her ayın ilk cuma günü dağıtılmaktadır. Ahilik ve Esnaf Bayramı kutlamaları sırasında da Cuma namazından soma ayran, turşu ve yufka ekmekle servis edilmekte, ardından ahi helvası ikram edilmektedir. Sivil toplum Kuruluşlarının da yoğun ilgi gösterdiği pilav dağıtımı, esnaf ve vatandaşların kaynaşması, birlik beraberliğin artması, sosyal dayanışmanın sağlanması hususunda önemli bir araç konumundadır.¹ Kültürel

¹ Pilavın Yapılışı: Tereyağı bir tencerede eritilir, üzerine ince kıyılmış soğan ve bir miktar salça eklenerek kısa bir süre kavrulur. Üzerine bulgur salınır. Kısa bir kavurmadan sonra üzerine su ilave edilerek pilav göz göz oluncaya kadar pişirilir. Demlenmeye bırakılır. Bu sırada büyükçe bir siniye yufkalar yayılır, üzerine pilav

ürünlerin ekonomiye dönüştürülmesi noktasında bir diğer etkinlik de yöre esnafının desteğiyle oluşturulan çekilişlerdir. Bu çekilişlerde esnaflar tarafından hediye edilen küçük ev aletleri, satışa çıkarılarak elde edilen gelir ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır.

3. Ahi Helvası

Sosyal alanda değişme biçimi ile kültürel alanda değişme arasında kültür paydası altında bir paralellik söz konusudur. Her iki değişimin de malzemesi insana dayanmaktadır (Günaydın, 1987: 18). Sosyal ve kültürel alanı organize eden yemek kültürü, yerine getirdiği işlevler açısından belli kurallar dâhilinde evrensel bir boyut kazanmaktadır. Paylaşım unsurunu ön plana çıkaran yeme içme dâhilinde aile, grup, topluluk ilişkilerinde, uzlaştırma ve kaynaştırma gücü sağlanmaktadır. Törenselleştirilerek, dayanışma işlevini üstlenmektedir (Güvenç, 1996: 46).

Türk kültüründe malzemesi şerbet olan yiyecek ve içeceklerin de birlikteliği sağlama gibi bir işlevleri bulunmaktadır. “Tatlı yiyelim tatlı konuşalım, ağzımız tatlınsın inancı” Türk mutfağında tatlının yerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Tatlı konusunda diğer kültürlerle etkileşim söz konusudur. Hamurdan yapılan tatlılar, meyve ile yapılan tatlılar ve sütlü-sütsüz tatlılar. Türk mutfağındaki başlıca tatlı türleridir. Aşure, helva ve pestil de Türk tatlıları arasında yer almaktadır (Güvenç, 1996:45). Helvanın tarihsel başlangıcını Eski Türk topluluklarında görülen Atalar kültüne kadar uzandırmak mümkündür. Törenlerde. Tanrı'ya, ölen atalarına karşı minnet borcunu ödemek için saç geleneği başta olmak üzere birtakım ritüeller gerçekleştirilmektedir. Kızgın ateşe atılan yağ vasıtasıyla Tanrı'ya bir ulaşım sağlandığı inancı, helva törenlerinin başlangıç zamanını aralamaktadır (Kafesoğlu, 1980: 127).

Ülkemizde yaygın olarak tüketimi yapılan, topluluk ve grup organizasyonlarında kullanılan yiyeceklerin başında helva gelmektedir. Şeker ve katkı maddelerinin bir araya gelmesiyle çeşitli yörelerde farklı isimler ve türler altında helva yapılmaktadır.

Türk kültüründe helvanın kültürel, törenselleştirilerek ve dinsel içerik ihtiva eden özellikleri vardır. Helva, hazırlanışından sunumuna kadar belli ritüelleri içinde barındıran bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle sofralarda daima müstesna bir yeri bulunmaktadır. Lezzetli ve besleyici olması Anadolu mutfak kültüründe önemli bir tatlı olmasında etkilidir. Helva, sevinçlerin paylaşılmasında, üzüntülerin eşe dosta aktarımı noktasında Anadolu'da yaygın olarak süregelen törenselleştirilmiş etkinliklerde tercih edilen temel besinlerdendir. Helva; hayatın geçiş dönemlerinde doğumdan itibaren, sünnet törenlerinde, askere uğurlama törenlerinde, hac gibi dinsel törenlerde, cenaze törenlerinde önemli yeri olan bir tatlı türüdür. Helvanın un helvası, irmik helvası, yaz helvası, tahin helvası vb. çeşitleri bulunmaktadır. Kırşehir yöresinde bunlara aside, hoşmerim ve teltel helvasını da eklemek gerekir.

Ahilikte önemli bazı törenler de vardır. Bunlar İntisap- İcazet Töreni (makama kabul töreni). Şed Kuşanma Töreni (şed; kuşak ya da önlük anlamına gelir). Helva Dağıtmak (Ahi Helvası), Şerbet İçmek (Tuzlu su içerler ve başkasının ayıbını görmezler). Şerbeti tören sonunda içerler ve Ahilik teşkilatına kabul gerçekleşir. Şed töreninde ikram edilen bir diğer yiyecek Ahi helvasıdır, Kütahyalı Helvacı Sabri'nin oğlu M. Ali Bey'in anlatılarına göre

yığılır bu pilav yığınının üzerine de isteğe bağlı olarak tereyağında kavrulmuş et ilave edilir. Pilav hafif sulu kalmalıdır. Büyükçe bir tepsiye yufka ekmekleri serilir ve pişen pilav yufka ekmeklerin üzerine dökülerek servis edilir. Pilav, konuklar tarafından yufka ekmekten sokumlar yapılarak elle yenilir. Ahi pilavının yanında ayran veya hoşaf ve ahi helvası ikram edilir.

Cebrail. Cennetin süt ve bal ırmaklarından bir miktar alır ve karıştırarak helva yaparmış. Ahiler döneminde bu helva süt, pekmez, tereyağı ve undan yapılırken bugün tamamen farklılaşmıştır (Köksal, 2008: 123).

Helvanın tercih edilmesinde yapımında harcanan sürenin de kısa olması etkilidir. Helva sıcak ya da soğuk olarak tüketilebilmektedir. Ana malzemesi olan un ve irmik besleyici bir değere sahiptir.²

SONUÇ

Yiyecek/yemek olgusu, yalnızca organizmanın devamı için gerekli bir durum değildir. Üretiminden tüketilişine kadar bağlamı insan olan kültürel paydayı içinde tutan bir aktarım sürecidir. İşlevsel kuram, içinde bulunulan topluluğun/ortamın ortaya çıkış sürecinden performans aşamasına kadar olan uygulamaları içine alan bir kuramdır. Ahilik kutlamaları, bu bağlamda incelendiğinde var olan tüm özelliklerinin işlevsel kuramla doğrudan örtüştüğü görülmektedir. Kutlamalar, içinde bulunulan topluluğun, sosyal bağlarının güçlenmesinde, geleneğin devam ettirilebilirliği hususunda ve bireye içinde yaşadığı toplumun bir parçası olmayı kazandırması noktasında bir araç konumundadır. Kutlamalarda yer alan pilav ve helva gibi yiyecekler başta olmak üzere yapılan tüm uygulamaların temelinde yardımlaşma, sosyalleşme ve dayanışma olgusuna hizmet etme düşüncesi esastır.

Kırşehir yöresinde Ahilik dâhilinde devam eden bu seremoniler, şehrin özgünlüğünü manevî dokuyu ön planda tutması şehrin monografik yapısına katkı sağlaması açısından ayırıcı ve birleştirici bir görev mahiyeti üstlenmiştir. Kutlamalarda yer alan her bir ritüel, o şehrin kültürel zenginliğini öne çıkaran bir göstergedir. Kırşehir'de her ayın ilk cuma günü Ahi Evran-ı Veli önderli pilavı ve helvasını dağıtma geleneği, başta Kırşehir olmak üzere diğer illerde devam etmektedir. Bu pratik ve uygulamalar. Kırşehir halkının, birlik ve beraberliğinin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Şenlik ve kutlamalar kültürlerin yaşatılan belleklerdeki verileri saklayan toplu gösterilerdir. Katılım, performans, dans, müzik, yarışma vb. çeşitli aktiviteleri kapsayan simge, sembol ve maske gibi zengin aksesuar bileşenleriyle çeşitliliğe ve renkliliğe açık, sosyal ilişkiler ağı yönünden donanımlı etkinliklerdir.

Şenlik ve kutlamalar yeme içmeden eğlenceye kadar birçok etkinliğin yapıldığı icra merkezleridir. Bireylerin grup hâline dönüşerek toplumsal bir role bürünmesinde ve toplumda var olan değerleri çok yönlü olarak sergilenmesinde şenlik ve kutlamalar bir seyir unsuru olarak değerlendirilebilir. Kırşehir yöresinde var olan eğlenceye ve inanca bağlı şenlik ve kutlamalar Türk kültürünün geleneksel kültürdeki değişim ve dönüşümünün 21. yüzyıldaki durumunu da ortaya koymaktadır.

² Helvanın Yapılışı: Ilık su, şeker ve pekmezin bir kazana konulduktan sonra şekerin erimesi beklenir. Kaynayacak seviyeye gelen karışım, ateşte bekletilir. Başka bir kazanda yağ ile un kavrulmuş una, pekmez ve ceviz ilave edilir. Şerbetli karışım da ilave edildikten sonra, kısık ateşte on dakika kadar kavrulmaya devam edilir, Ateş kapatıldıktan sonra bir tepsie dökülen helvanın kesimi yapılarak servis edilir. Geçmiş dönemlerde, ahi zaviyelerinde onar kişilik grupların bir araya gelmesiyle un helvası yapılmış oraya gelen misafirlere ikram edilmiştir. Bal, su ve pekmezin kaynatılıp şurup hâline getirilir. Bir başka kapta tereyağında un kavrulur, üstüne bal, pekmez ve su karışımı ilave edilerek pişirilir. Son olarak içine ceviz ve badem de ilave edilerek servis edilir.

KAYNAKÇA

- ASSMAN, J. (2015). *Kùltürel Bellek (Eski Yüksek Kùltürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev: Ayşe Tekin, Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- ATLI, Sagıp (2015). "Somut Olmayan Kùltürel Mirasa Bir Örneđ: Balıkesir Pamukçu Erfene Sohbet Toplantıları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/40, ss. 7-25.
- ATLI, Sagıp (2018). "Türkiye'deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme". *Millî Folklor*, 117, ss. 88-101.
- AYDOĐAN, Hatice Aycan (2012). *Türk Kùltüründe Bereketi Artırmaya Yönelik İnanış ve Uygulamalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BASCOM, William. R. (2005), "Folklorun Dört İşlevi". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar* 2, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, ss. 125-151.
- ÇELEPİ, Mehmet Surur (2017). *Türk Kùltür Evreninde Toy Denizli Örneği*, Konya: Kömen Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. (2012). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999), "Halkbilimi Açısından Gelenek, Turizm ve İcad Edilmiş Gelenek Bağlamında Ayvalık şeytan Sofrası Örneği", *I. Balıkesir Kùltür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 01-02 Haziran 1998, ss. 373-378.
- EKİCİ, Metin (2008). "Türk Halk Kùltürü Araştırmalarında Dün, Bugün ve Yarın", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1/1, ss. 11-26.
- GÜNAYDIN, Y. T. (2015), *Ahilik Araştırmaları 1913-1932*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996), *Türk Kimliği*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İşIK, Oğuz (1999). "Kenti Düşünmek, Kent Üzerine Düşünmek", *Toplum ve Bilim*, 14/3, s. 162.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), *Eski Türk Dini*, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- KÖKSAL, M. Fatih (2008), *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir: Kırşehir Valiliđi Kùltür Yayınları.
- OĞUZ, Öcal (2013). *Somut Olmayan Kùltürel Miras Nedir?*, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- ONG, Walter. J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kùltür Sözü'nün Teknolojileřmesi*. çev: S. Postacıoğlu Banon, İstanbul: Metis Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000). *Türk Halkbilimi*, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2005). *Türk Eğlence Kùltürü*, Ankara: Akçağ Yay.
- ÖZDEMİR, Nebi. (2012). *Kùltür Ekonomisi ve Yönetimi (Seçki)*. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- SEYFELİ, Mahmut. (1995). *Kırşehir Halk Edebiyatı, Folklor ve Etnografyası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Enstitüsü.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi ya da fikri olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

BARAK'TAN YÜKSELEN İKİ SES: İZANLI BEKİR KARADUMANVECEMİL DOĞAN**Two Voices Rising from Barak: İzanlı Bekir Karaduman and Cemil Dogan****Arş. Gör. Haluk DOĞAN*****ÖZ**

Barak Türkmenleri, 16. Yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya göçmüş bir Türk topluluğudur. Anadolu'nun birçok bölgesine yayılan Barakların en yoğun yaşadığı bölge Güneydoğu Anadolu coğrafyasıdır. Bilhassa Gaziantep'in Nizip, Oğuzeli ve Karkamış ilçeleri Baraklar'ın yoğunlukla yaşadığı yerlerdir.

Baraklar, derin ve zengin bir halk kültürü ve edebiyatına sahiptir. Yüzyıllar boyunca içlerinden birçok güçlü ozan çıkarmışlardır. Bu ozanlar Barak hafızasının oluşmasına ve Türk kültürüne büyük hizmetler vermiştir. Dedemoğlu, Kılıçoğlu, Kul Hüseyin, Taşbaşıoğlu ve Âşık Mahgöl bu ozanlardan bazılarıdır.

Bu makale, Barak coğrafyasında doğmuş, Barak Kültürü içinde yetişmiş iki şairi konu edinmektedir. Bu şairler; İzanlı Bekir Karaduman (1907-1994) ve Cemil Doğan'dır (1941-1973). 20. Yüzyılda yaşamış bu iki şair hem derin Türk kültürünün temsilcileri hem Barak hafızasının taşıyıcıları hem de modern hayatla yeni karşılaşan Barakların hissiyatını yansıtmaları bakımından çok mühimdir.

Makalede, İzanlı Bekir Karaduman'ın "Özov Gelin ve Gönlümden Esintiler"; Cemil Doğan'ın da "Zamanın Bittiği Yer" adlı kitabı merkeze alınmıştır. Bu kitaplardan yola çıkarak; şairlerin Türk kültürü, Barak yaşamı, Barak coğrafyası ve medeniyete dair görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Şiir, Barak Türkmenleri, Sözlü Kültür.

ABSTRACT

Barak Turkmen are a Turkish community that migrated from Khorasanto Anatolia in the 16th century. The most densely populated region of the Barak Turkmen, which spread to many regions of Anatolia, is the Southeast Anatolian geography. Especially Nizip, Oğuzeli and Karkamış districts of Gaziantep are places where Baraks live intensely.

Barak Turkmen has a deep and rich folk culture and literature. Over the centuries, they have produced many powerful poets and bards among them. These bards rendered great services to the formation of Barak Turkmen's memory and to Turkish culture. Dedemoğlu, Kılıçoğlu, Kul Hüseyin, Taşbaşıoğlu and Âşık Mahgöl are some of these poets.

This article is about two poets who were born in Barak geography and raised in Barak Culture. These poets are; İzanlı Bekir Karaduman (1907-1994) and Cemil Doğan (1941-1973). These two poets, who lived in the 20th century, are very important in terms of both representatives of deep Turkish culture, carriers of Barak's memory and reflecting the feelings of Baraks who have just encountered modern life.

In the article, İzanlı Bekir Karaduman's book titled "Özov Gelin ve Gönlümden Esintiler"; Cemil Doğan's book titled "Zamanın Bittiği Yer" is centered. Based on these books; Poets' views on Turkish culture, Barak life, Barak geography and civilization will be tried to be determined.

Keywords: Turkish Culture, Poetry, Barak Turkmen, Oral Culture.

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, haluk.dogan@cbu.edu.tr, Manisa/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-2021-6987.

Not: Bu makale, 19-21 Kasım 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Uluslararası Orta Asya'dan Anadolu'ya Baraklar Sempozyumu"nda sunulan aynı isimli tebliğin gözden geçirilerek düzenlenmiş hâlidir.

GİRİŞ

Barak Türkmenleri, Horasan'dan Anadolu'ya göçen bir Türk topluluğudur. Anadolu'da evvela Yozgat'a, daha sonraları ise Gaziantep ve civar bölgelere yerleşmişlerdir. Baraklar, ana omurga Barak Ovası denilen coğrafyada olsa da Anadolu'nun birçok yerine dağılmışlardır. Baraklar genel olarak Gaziantep Nizip, Oğuzeli ve Karkamış ilçelerinde ve köylerinde yaşamaktadırlar.

Derin ve zengin bir kültüre sahip olan Barak Türkmenleri, içlerinden birçok şair ve ozan çıkarmıştır. Baraklar, "Oda" denilen kültürel mekânlarda, düğünlerde, eğlencelerde ve sohbetlerde hala kültürel zenginliklerini muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bu makalede ele alınacak ve şiirleri değerlendirilecek iki şair de Barak Türkmenleri içinde yetişmiş, ilhamlarını mensubu oldukları topluluğun zenginliğinden almıştır.

1. Cemil Doğan

Şair Cemil Doğan, 1940'lı yılların başında, Barak Ovası'nın Düzbayır (İzan) köyünde dünyaya gelmiştir. Doğduğu köy, Gaziantep'in Nizip ilçesine bağlıdır. Öğretmendir. Cemil Doğan'ın çok trajik bir hayatı vardır.

70'li yıllar Türkiye'nin "sağ-sol çatışması" adı verilen cendereye sokulmaya çalışıldığı kasvetli yıllarıdır. Cemil Doğan da bu iklimde öğretmenlik vazifesini yapmaya çalışan ayrıca Ülkücü Hareket içinde etkin rol oynayan bir münevverdir. 1973 yılında, görev yaptığı Adıyaman'dan memleketi Gaziantep'e gelirken içinde bulunduğu otobüs çevrilmiş ve şiddeti meşru bir siyasi araç olarak gören militanlar tarafından dövülerek öldürülmüştür. Ölümü, o dönemin birçok gazetesinde haberleştirilmiş, dönemin en bilindik dergilerinden olan Bozkurt Dergisi, bu ölümü "Toprak eğer uğrunda ölen varsa vatandır; Ülkücü Öğretmen Cemil Doğan şehit edildi!" başlığıyla haberleştirmiştir (Url-1, 20.04.2022).

Cemil Doğan'ın yayımlanmış bir adet şiir kitabı vardır. Bu kitapta otuz beş şiir yer almaktadır. Kitabın girişinde, Cemil Doğan'ın babası Halef Doğan'ın, oğlunun ölümüyle ilgili yazdığı bir ağıt bulunmaktadır. Bu ağıtta babası duygularını şu şekilde dizelere dökmüştür:

Türk'üm, Müslümanım elhamdülillah

Öldürmek de günah, sövmek de günah

Kıydılar yavruma bir sabah

Dilimde her daim: "Vah aman, eyvah! (Doğan, 2018: 13)

Cemil Doğan'ın şiirleri Türklük bilinci, tarih şuuru, sevdâ, maneviyat, medeniyet eleştirisi ve çağının güncel problemlerini ihtiva etmektedir. Doğan'ın şiirlerinde Anadolu'ya ve Orta Asya'ya derinden bir bağlılık görülür. "Ben" adlı şiirinde bu sevginin ne kadar derin olduğu anlaşılır:

Ben Türk'üm! Ben dünyada hem ebed hem ezelim

İlk kâinat, ilk dünya, ilk toprak benim elim

İlk tarih, ilk kalem ve ilk dil benim dilim

Dünyanın ilk adamı, ilk insanda kanım var

İlk balçıktan ilk kerpiç, ilk kerpiçten ev kurduk

İlk tohumu biz ektik, ilk harmanı biz savurduk

İlk eseri biz verdik, ilk defa biz okuduk

Ötüken'de otağım, Turan'ım, İlhan'ım var (Doğan, 2018: 20)

Cemil Doğan, “Ben” adlı şiirinde, Türklerin dünya içindeki yerini ve konumunu güçlendirmesi gerektiğini savunur. Türkler güçlenmelidir. Fakat güçlenme sadece silahla olmaz. Bilim ve sanat da güçlü olmanın olmazsa olmaz unsurlarındandır. Bu düşüncesini şiirde geçen şu dörtlülle dillendirir:

Cihanı vatan yaptık, sanatla çeyizledik

İnsanlığı inanca, ilimle feyizledik

Türklüğün damgasını süngümüzle izledik

Gelmişte, gelecekte ilmim var, irfanım var (Doğan, 2018: 20)

Cemil Doğan'a göre insanlar ya da milletler asla bir başkasına haksız yere saldırmamalıdır. Fakat kendisine saldıran olursa da “diğer yanağını uzatan” sinik ve pasif bir tavır da sergilememelidir. Doğan, insanların içinde yaşadığı toplumdan kopuk atomize bireyler olmadığını ifade etmektedir. Birey, bir toplum içinde doğar ve o toplumun rengini alır vee insanlık, kişinin en az kendi hakkı kadar toplumunun ya da cemiyetinin hakkını savunduğu yerde başlar (Doğan, 2018: 21). Onun tarih şuuru ne Cumhuriyet öncesini paranteze alan yüzeysel Batıcılarıne ne de Cumhuriyet'i yok sayan Neo-Osmanlılarıne benzer. O, Orta Asya'da doğan, Anadolu'da mayalanan kesintisiz bir Türk tarihi şuuruna sahiptir. Bu mısralar, o şuurun en bariz göstergesidir:

Aynı kanı taşırlar; Meteler, Atillalar

Cengizler, Ertuğrullar, Süleymanlar, Osmanlar

O Yavuzlar, Fatihler, Beyazıtlar, Timurlar,

Kanuniler, Babürler, Barbaroslar, Kemaller

Hepsi benim soyumdan, alnımda nişanım var (Doğan, 2018: 21)

Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*'ında yer alan “Birlik” şiirinde şöyle demektedir:

Cehennem olsa gelen, göğsümüzde söndürürüz

Bu yol ki hak yoludur, dönme bilmeyiz, yürürüz!

Düşer mi tek taşı sandın harf-i namusun?

Meğer ki harbe giren son nefer şehid olsun (Ersoy, 2014: 280)

Mehmet Akif'in bu idealist ve hamiyetperver tavrı, aynı şekilde Cemil Doğan'da da görülmektedir:

Türk deyince şahlanır, ateş saçar gözlerim

Parçalarım, çıkarım cehennem olsa yerim

Diken diken olurum, titrerim, ürperirim

Sıgıramam kabıma, çılgın heyecanım var (Doğan, 2018: 21)

Makalenin başında da değinildiği gibi, Baraklar Anadolu'ya Horasan ve çevresinden gelmişlerdir. Türklük bilinci, Baraklı olma şuuru, kültürüyle barışık olma ve onu yaşatma azmi Cemil Doğan'ın şiirlerinde açık bir şekilde görülmektedir:

Horasan'dan gelmişim, soyum Oğuz soyundan

Cerit derler oymağım, Türklüğün bir boyundan

Adım Cemil Doğan'dır, suyum Türk'ün suyundan

Ceritoğluyum hey, Türküğüm, unvanım var! (Doğan, 2018: 22)

Savaş, insanlık tarihinin en mühim unsurlarından biridir. O kadar mühimdir ki, Antik Yunan düşünürü Herakleitos, Fragmanlar adlı eserinde şöyle demektedir: "Savaş her şeyin babası ve kralıdır. O bazılarını tanrı, bazılarını insan yapar. Bazılarını köle, bazılarını özgür kılar" (Heraclitus, 2001: 44).

Hüseyin Nihal Atsız ise "Davetiye" adlı şiirinde ise savaş hakkında şunları söylemektedir: "Açlar nasıl bir istekle koşarsa aşı/Türk eri de öyle gider kanlı savaşa" (URL-2, 20.04.2022). Cemil Doğan, savaş hakkındaki düşüncelerinde Atsız'dan etkilenmiştir. Doğan'ın şu mısraları Atsız'ın mısralarıyla benzerlik göstermektedir: "Sen gene sevdiğin, seveceğin savaşı/Sen gene cephelere mermi taşı" (Doğan, 2018: 26).

Vatan ve savaş söz konusu olduğunda tavizsiz bir eda içinde konuşan Cemil Doğan, söz konusu sevda olunca çaresiz bir âşığın mısralarını terennüm eder:

Azrail canıma dedirtirken pes

Aşkın son kuvveti artık son nefes

Cemil dost çağırır geri döner ses

Dağlar cevap verir, gel hadi gel gel... (Doğan, 2018: 29)

Baraklı şairin şiirlerinde belirgin olan bir yön de Hüseyin Nihal Atsız etkisidir. Savaş hakkındaki düşünceleri kadar aşkı dile getirme yönü itibarıyla da Doğan, Atsız'dan etkilenmiştir. Atsız'ın "Geri Gelen Mektup" adlı şiirindeki şu mısralar meşhurdur:

Mehtaplı yüzün Tanrı'yı kıskandırıyordur.

En hisli şiirden de örülmez bu güzellik.

Yaklaşması güç, senden uzaklaşması zordur;

Kalbin işidir, gözle görülmez bu güzellik (URL-3, 20.04.2022)

Doğan'ın "Sevdiğim" adlı şiirindeki şu dördlük, Atsız etkisinin en bariz göstergelerinden biridir:

Güzelliğin elde silahın mıdır?

Benden böyle kaçmak felahın mıdır?

Senin mi o ay yüz ilâhın mıdır?

Bu İlahi sırra er be sevdiğim! (Doğan, 2018: 62)

Cemil Doğan'ın şiirlerinde belirgin olan unsurlardan biri de medeniyet eleştirisidir. Ona göre medeniyet söylemi, vatani bölmek ve parçalamak isteyenlerin yüzüne taktıkları peçedir. Zira, Âkif de İstiklal Marşı'mızda "medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" diyerek medeniyet söylemine karşı tavır almıştır. Cemil Doğan'ın "Medeniyet dediler parçaladılar yurdu/Aç gözlerini ey Türk! Görmeni istiyorum" (Doğan, 2018: 35) mısraları, Mehmet Akif Ersoy'dan izler taşımaktadır.

Cemil Doğan'ın şiirlerinde dikkat çeken unsurlardan biri de derin bir dinî kavrayıştır. Onun şiirlerinde tavizsiz bir Türk kimliği kadar sarsılmaz bir Müslüman kimliği de kendini göstermektedir. Derin bir duyarlılıkla birlikte ince bir dindârlık da şiirlerinde kendini hissettirmektedir. Bilhassa "cennet ümidiyle/camiye gelirsem/cehenneme fırlat" dizeleriyle başlayan "Allah'ım" adlı şiiri bu dini kavrayışa en güzel örneklerden biridir (Doğan, 2018: 48). O, bu şiirinde, dünyevî kazanç uğruna hakikatin üzerini örtmeye çalışan, dini bir sektör haline getirmek isteyen din bezirganlarının tam karşısında yer alır. Beklentsizlik, ihlas ve samimiyet onun din anlayışının en temel unsurlarıdır. Egonun ve bencilliğin geçer akçe olduğu, insanların çıkmaz sokaklara girdiği çağımızda; Cemil Doğan "Mevlâna" adlı şiirinde okurlarına çıkış yolu göstermektedir:

Benim gibi gitmeyen kim?

Benliğinde yitmeyen kim?

Hakk'ı tespih etmeyen kim?

Ben hakta Hakk'ı özlerim (Doğan, 2018: 51)

20. yüzyılın mühim Türk düşünürlerinden Galip Erdem, insanlığın içinde bulunduğu bunalımın asıl kaynağının sevgisizlik olduğunu beyan etmektedir. Bu sebeple de mezar taşına şu cümleyi yazdırmıştır: "Asıl noksanımız birbirimizi sevmesini hâlâ öğrenememiş olmaktır" (URL-4, 20.04.2022). Sevgiye çağrı ve sevgisizliğin yol açtığı problemler, Cemil Doğan'ın şiirlerinin ana unsurlarındandır.

2. İzanlı Bekir Karaduman

İzanlı Bekir Karaduman, nam-ı diğer Bekir Ağa, Barak ovasının İzan köyünde (şimdiki adı Düzbayır) yaşamıştır. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş şair, cömertliği ve hak aramada önderliği sayesinde yaşadığı dönemde Barak bölgesinin kanaat önderliğinden biri haline gelmiştir. Bilindiği kadarıyla şairin okul tahsili yoktur. Fakat o "Barak üniversitesi" mezunudur. Barak odalarının zengin kültürel ikliminde yetişmiş şair, derin halk kültürünü ve irfanını o iklimde kazanmıştır. Şairin yayımlanmış bir adet şiir kitabı vardır. Kitabın adı "Özov Gelin ve Gönlümden Esintiler"dir.

İzanlı Bekir Karaduman, “Özov Gelin” şiiriyle meşhur olmuştur. “Özov Gelin”, hayatı filmlere konu olan Baraklı Ezo Gelin adının bölgedeki söyleniş biçimidir. Peki Ezo Gelin kimdir? Asıl adı Zöhre Bozgeyik olan Ezo Gelin 1909 yılında Barak Ovasında Dokuzyol (Uruş) köyünde dünyaya gelmiştir. Güzelliği dillere destandır. Fakat Ezo’nun bahtı, kendisi kadar güzel değildir. Trajik bir hayat yaşayan Ezo, en son gelin gittiği Suriye’de vefat eder. Güzelliği dillere destan olan fakat hayatı aynı ölçüde çilelerle geçen Ezo, birçok şiirin ve türkünün konusu olmuştur. Bu şiirlerden en bilineni İzanlı Bekir Karaduman’ın şiiridir (URL-5, 20.04.2022).

Durnayı uçurdum Uruş gölünden
Tilsevet gölüne battı mı dersin
Bir haber aldım Zambır köyünden
Şibip’e telinden attı mı dersin

Hele Devehüyük geçit yeridir
Bozhöyük’tegümanımın biridir
Alıp giden Türkmenlerin eridir
Bir gece Kozbaş’ta yattı mı dersin

Önünde Sacır var geçmez orayı,
Avcılar arıyor bahtı karayı,
Şieyne, Küllü ve Zugara’yı
Bu üç köyü şavkı tuttu mu dersin

Bu kaçak gidişle varma gümrüğe,
Geç Karakuyu’dan, otur Düğnüğe
Dön ha Özov dön ha eski yurduna

Sahiplerin seni sattı mı dersin (Karaduman, 1992: 5)

Bu şiir, Ezo Gelin’in Suriye’ye gelin gidişini anlatır. Suriye’ye gidiş bir nevi göçtür. Barak iskân türküleri de hep göçü anlatır. Bu türkülerin vazgeçilmez unsurlarından biri de turna metaforudur. Turna bazen ayrılığı, bazen sevdayı, bazen göçü temsil eder. Karaduman’ın bu şiirinde ise, anlaşılan o ki, turna Ezo Gelin’i sembolize etmektedir. Uruş gölünden ya da Uruş köyünden havalanan turna, Barak coğrafyasında birçok köyü, dereyi aşarak uzaklara, gurbete konuyor. Şiirin son kıtasında “dön ha Özov, dön ha eski yurduna...” denilerek bu ayrılığın nihayete ermesi dileniyor. Karaduman’ın Ezo Gelin hakkındaki bir diğer şiiri “Özov Gelin Öldü mü?” başlıklı şiiridir. Ezo Gelin’in gelin gittiği Suriye’de ölmesi, şairi derinden üzmüştür. Bunun üzerine şu şiiri yazmıştır:

Özov Gelin öldü derler Bumbuç gölü kurumuş

Bulutların gözyaşından dağlar karın' erimiş

Kara haber Barak'ı baştan başa bürümüş

Durnalardan haber sorun, Özov gelin nicoldu?

[...]

Bir kere de göz gezdirin Şam'ın ıssız çölüne

Dönerseniz has dağından eğer Bumbuç eline

Poşusunun parıltısı benzer durna teline

Durnalardan haber sorun Özov gelin nicolmuş (Karaduman, 1992: 10)

Karaduman'ın şiirleri Ezo Gelin'le sınırlı değildir. O, Barak sevgisini ve Barak kültürünü derinden yaşayan bir şairdir. Baraklar kimdir? Sorusuna, "Barak'ım Benim" adlı şiirinde cevap vermiştir. Ona göre Barak Türkmenlerinin karakteristik özelliği, bölgenin tabiriyle, "odası, sofrası açık olmak"tır. Yani cömertliktir. Kişi ne kadar zengin olursa olsun ne kadar toprağı olursa olsun, cömert olmadığı zaman Barak'ta "ağa" sıfatıyla anılmaz. Bölgede, şair İzanlı Bekir Karaduman'a "Ağa" sıfatının yakıştırılması çok zengin olmasından değil, cömertliğiyle ve kişiliğiyle örnek olmasındandır. Karaduman, Barak aşığıdır. Ama bilhassa 1980'li yıllardan sonra köyden kentlere göçler, bu göçler nedeniyle Barak köylerinin ıssızlaşması, toplumsal değişim ve dönüşüm şairi çok üzmektedir. Bu üzüntüsünü "Barak Köyleri" adlı şiiriyle dile getirir:

Benim dünyam oldu ufuktan beri

Burnumda tütüyor Barak köyleri

Çarpılmış bembeyaz kerpiç evleri

Başımı sokup da giremez oldum (Karaduman, 1992: 15)

Karaduman, Barak'ın sadece köylerine, kültürüne, tarihine aşık değildir. Barak coğrafyasında yetişen bitkiler bile şairin ilham kaynağı olmuştur. Barak ovasında hedayinabit olarak kendiliğinden yetişen, dikenini çok sert olduğu için adına "Çoban çökerten" adı verilen bir bitki vardır. Şifa kaynağı olarak bilinir. İzanlı şairin bu bitki üzerine yazdığı şiir de dikkate değer güzelliكتir:

Çekin kafaya demeyin acı

Doktorlar doktoru, lokman ilacı

Nefesi açar yükseltir gücü

Kaynatır içersen çoban çökerten (Karaduman, 1992: 22)

İzanlı şair, Barak sevdalısı olduğu kadar bir vatan aşığıdır. Şiirlerinde Gaziantep sevgisi, vatan aşkı bir kanaviçe gibi işlenmiştir. Vatanın bölünmez bütünlüğünün hayatı önem taşıdığı, genç nesillerin vatan sevdasıyla yetiştirilmesi gerektiği fikri, şiirlerinde didaktik tarzda ele alınmıştır.

Bucak bucak kokar taşı toprağı
Güzellerden güzeldir o al bayrağı
Yeşile bürünmüş ovası dağı
Sevelim vatanı vatan kıymetli
[...]
Ey Türk'ün vatanı benim diyarım
Ben seninle yoğum seninle varım
Üstü cennet olan yüce dağların
Sevelim vatanı, vatan kıymetli (Karaduman, 1992: 37)

Tanrı sevgisi ve samimi bir dindarlık algısı, Bekir Karaduman'ın şiirlerindeki mühim unsurlardandır. Ona göre dünya hayatı faniliğin yeridir. Ebedî mutluluk ise ancak Allah'ın emirlerine bağlı bir kul olmakla mümkündür. Dünya hayatı, insanları Allah'tan uzaklaştırmaya çalışsa da insanlar bu tuzağa düşmemelidir. Allah'a gönülden bir bağlılık, kul olma sırrının en mühim nişanesidir. Şair, "Allahım" adlı şiirinde ve "Bir Bilen Var" adlı şiirinde bu hususları incelikle ifade etmektedir. (Karaduman, 1992). Bekir Karaduman'ın dindarlık algısında Yunus Emre mühim bir yer kaplamaktadır. O, Yunus Emre aşığıdır. Yunus Emre'nin yaşamını; Tanrı'yla, doğayla ve insanla kurduğu bağı örnek almaktadır:

Kendi yaşıyordu gönlü ölüydü
Kimsenin değil tanrı kuluydu
Leylalara değil Hakk'a deliydi
Bu aşkla çöllerde yürüdü Yunus

Aşkı kalbine sığmadı taşı
Hak için çölleri, dağları aştı
Onun çağrısı Hakk'a ulaştı
Tanrı sevgisini korudu Yunus (Karaduman, 1992: 53)

SONUÇ

Barak Türkleri, yüzyıllardan beri birçok şairi ve ozanı bünyesinde barındırmıştır. Zengin birikimi ve derin irfanlarıyla güçlü bir kültür mirasına sahiptir. Cemil Doğan ve İzanlı Bekir Karaduman, Barak kültüründe yetişmiş, Barak coğrafyasının havasını solumuş, Baraklı olma şuurunu varoluşlarının temel unsuru haline getirmiş iki şairdir.

Cemil Doğan, "Zamanın Bittiği Yer" adlı eseriyle; İzanlı Bekir Karaduman ise "Özov Gelin ve Gönlümden Esintiler" adlı kitabıyla Barak coğrafyasında yükselen iki ses olmuşlardır. Tarihi kültürel geleneğin temsilcileri olarak gelecek nesillere birer ışık yakmışlardır. Birlik olma şuru, ortak kitapları okumakla mümkündür. Bu sebeple, Cemil

Doğan'ın ve İzanlı Bekir Karaduman'ın kitaplarının okunması birlik olma şuurunu kazandırması bakımından hayati derecede önem taşımaktadır. Bu şairlerin şiirleri okunmalı, tahlil edilmeli, geçmişte yaşamış diğer şairlerin şiirleriyle mukayese edilmelidir.

Kültür toprağı, işlendikçe zenginleşen bir niteliğe sahiptir. Kültürel zenginliğin muhafazası ve gelecek nesillere aktarılması için Barak'ın yetiştirdiğı bu iki kıymetin mısralarına daha çok kulak verilmelidir.

KAYNAKÇA

DOĞAN, Cemil (2018). *Zamanın Bittiği Yer*, İstanbul: Post Yayıncılık.

ERSOY, Mehmet Âkif (2014). *Safahat*, hzl. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

HERACLITUS (2001). *Fragments*, ed. Brooks Haxton, London: Penguin Books.

KARADUMAN, Bekir (1992). *Özov Gelin ve Gönlümden Esintiler*, Gaziantep: Gaziantep Matbaası.

URL-1: http://ulkunet.com/UcuncuSayfa/bozkurt_6_yeni_5764.pdf (erişim tarihi: 20.04.2022).

URL-2: <https://huseyinnihalatsiz.com/siir/davetiye/> (erişim tarihi: 20.04.2022)

URL-3: <https://www.izdiham.com/huseyin-nihal-atsiz-geri-gelen-mektup/> (erişim tarihi: 20.04.2022).

URL-4: <https://www.yeniufukdergisi.com/2020/03/28/galip-erdem-siradisi-bir-sahsiyet/> (erişim tarihi: 20.04.2022).

URL-5: <https://doczz.biz.tr/doc/139508/trc1-14-dfd-0049-referans-numarali-k%C4%B1rsal-tipografi%E2%80%9Dprojesi> (erişim tarihi: 20.04.2022).

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

YAPISALCI BİR YAKLAŞIM: AHMEDÎ'NİN İSKENDERNÂME'SİNDEN GÜLŞAH HİKÂYESİ

A Structuralist Approach: The Story of Gulsah from Ahmedi's Iskendername

Mustafa Şaban MERDİN*

ÖZ

Kültürel mirasın var olmasında bağlı bulunan geleneğin özü ve etkileri ön plandadır. Geleneksel yapının özünü korumak dilini zaman içindeki gelişimiyle uyumuna bağlıdır. Özü çevreleyen en büyük unsur dil aracılığıyla aktarılan temel verilerin zamana doğrudan ayak uydurmasıdır. Halk bilimi ile ilgili çalışmaları sadece tek bir bakış açısıyla değerlendirmek belli bir sınır dâhilinde incelenmesine neden olmaktadır. Ele alınan çalışmanın hangi amaçla derleneceğini tespit etmek halk bilimi çalışmalarının da yönteminin belirlenmesi açısından önemlidir.

Çalışmanın evrenini, yapısalcılık kuramı bağlamında İskendernâme'lere bakış, örneklemini ise Ahmedî'nin İskendernâme'sinde yer alan Gülşah adlı öyküsü teşkil etmektedir. Çalışmanın amacı ise Ahmedî'nin İskendernâme'sinde yer alan ve dört öyküden biri olan Gülşah hikâyesinin yapısalcılık metodolojisinden faydalanılarak ayrıntılı bir analizinin yapılmasıdır. Konu ve üslup bakımından diğer hikâyelerden farklı yapıda olan bu hikâye sadece Ahmedî tarafından yazılmış metinde yer alması bakımından incelenmeye değer bir konudur. Çalışmamızın metodolojisinde; Barthes'in ve Propp'un, yapısalcılık kuramından hareketle; İskendernâme'de yer alan Gülşah adlı halk hikâyesi yapısal unsurlar bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, İskendernâme, yapısalcılık, Ahmedî, Gülşah Hikâyesi.

ABSTRACT

The essence and effects of the tradition attached to the existence of cultural heritage are at the forefront. Preserving the essence of the traditional structure depends on the harmony of the language with its development over time. The biggest element surrounding the essence is the direct adaptation of the basic data transmitted through the language to the time. Evaluating studies on folklore from only one point of view causes it to be examined within a certain limit. It is important to determine for what purpose the study will be compiled, in terms of determining the method of folklore studies.

The universe of the study is the view of the Iskendernames in the context of the theory of structuralism, and the sample is the story Gülşah, which is included in Ahmedî's İskendernâme. The aim of the study is to make a detailed analysis of the Gülşah story, which is one of the four stories in Ahmedî's İskendernâme, by using the methodology of structuralism. This story, which has a different structure from other stories in terms of subject and style, is a subject worth examining in terms of being included only in the text written by Ahmedî. In the methodology of our study; Based on the structuralism theory of Barthes and Propp; The folk tale named Gülşah in İskendernâme will be examined in the context of structural elements.

Keywords: Mesnevi, Iskendername, structuralism, Ahmedi, The Story of Gulsah.

* Millî Eğitim Bakanlığı İbn-i Sina Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, mmerdin07@gmail.com, Kaman-Kırşehir/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-4698-0342.

Geliş Tarihi/Received Date: 10/05/2022

Kabul Tarihi/Accepted Date: 20/05/2022

Yayımlanma Tarihi/Published Date: 12/06/2022

GİRİŞ

Ahmedî 14.yüzyılda yaşamış “İskendernâme” adlı mesnevisi ile İskender’in hayatını ve fetihlerini anlatan önemli bir şâirdir. Mesnevi, dönemin siyasî ve idarî yapısını yansıtan bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple çalışmada, Ahmedî’nin mesnevisinde yer alan ve dört aşk hikâyesinden biri olan Gülşah (İşk)name adlı hikâye, yapısalcılık kuramı bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

Arap, İran ve Türk edebiyatında kullanılan bir nazım şeklidir mesnevi. Uygurlar döneminde kullanılan nazım şekliyle İslami dönem Türk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri arasında şekil ve içerik bakımından ortaklıklar bulunmaktadır. Ahmedî, Şeyhî, Alî Şîr Nevâyî, Hamdullâh Hamdî, Fuzûlî, Celîlî, Nev’î-zâde Atâyî, Şeyh Gâlib vd. Türk edebiyatında yazmış oldukları mesnevîlerle, kültürel mirasın gelişmesinde ve olgunluk kazanmasında yoğun etkileri bulunmaktadır. Ahmedî tarafından hazırlanan mesnevî Türk edebiyatına özgü unsurlar taşıması bakımından önemlidir (Kartal, 2014: 14).

İskendernâme gibi bir metnin, bilinen yazarlara ait edebî metinler için geçerli, hızlı ve katı kurallara göre yorumlanamayacağı unutulmamalıdır. İskendernâme gibi metinleri hem kendilerine özgü karakteristik yapıları hem de yine kendilerine uygun metodolojik yaklaşımlar sergilemesi bakımından açık metinler olarak adlandırmak mümkündür. Ancak bu açıklama, İskendernâme’lerin tartışmasız bir biçimde herhangi bir edebî değeri olmayan sadece yapılandırılmamış bir kaynak karmaşası olarak düşünülmesi gerektiğini de ifade etmez. Her versiyon, her düzeltme dönemin şiirselliğini ifade eden ve yansıtan özerk bir edebî eseri teşkil eder.

Sözlü kültür varlığından yazılı kültür varlığına geçiş sürecinde iki tür yöntemden söz etmek mümkündür: “Metni esas alan metin merkezli kuram ve metinle birlikte metnin şekillendiği, aktarıldığı ortamı, bağlamı ele alan bağlam merkezli kuram.” Halk bilimi ürünlerinde ortamdan ziyâde metnin içerik ve şekil özelliklerini ön plana alan ve halk biliminde sıklıkla kullanılan yapısalcılık kuramı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

İskendernâme Üzerine

İskender hikâyelerinin İran edebiyatı başta olmak üzere Doğu edebiyatında geniş bir yayılımı bulunmaktadır. Hikâyelerin ortak özelliği tarihî ve coğrafi açıdan geniş bir saha hakkında bilgi vermeleridir. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi’nde “İskendernâmeler” maddesinde, İskender’in ziyaret ettiği yerlerde yoğun bir etki bıraktığı ve yaşadığı dönemdeki kişileri derinden etkilediği belirtilmiştir: “İskender’in göz diktiği doğu ülkelerine karşı seferleri, gerek bu sefer yollarının üzerinde ve gerekse seferin bizzat hedefi olan Anadolu, Suriye, İran ve Hint tarihlerinde geniş izler bırakmış, adı geçen ülkelerin tarih ve edebiyatlarında bu konu defalarca ele alınmıştır. Bu yüzden Suriye’de kuvvetli bir efsane kahramanı olarak yaşamış, Mısır’da ilâhlaştırılmış, İran, Hindistan ve Türkistan’da büyük cihangir olarak kabul edilmiştir.” (Kapsal ve Ertem, 1981: 416-417). Birçok kültürde yer alan İskendernâme yazma geleneğinin, Türk edebiyatına İran’da yazılan eserlerin örnek alınmasıyla başladığı söylenebilir. Bu hikâyelere Türk kültür unsurlarının eklenmesiyle özgün bir yapıya bürünmüştür.

Eserin Konusu ve Yazarı Üzerine

İnceleme alanını oluşturan İskender-nâme adlı eser, Ahmedî tarafından hazırlanmıştır. Türk edebiyatında İskender-nâme türünde yazılan ilk eserin müellifi Ahmedî’dir. Yazar, eserinde başlangıç bölümü olarak, klasik mesnevi anlayışı kurallarına bağlı kalmıştır. Eserde kişi kadrosu oldukça geniştir. Başlangıç bölümü, 306 beyitten oluşmaktadır. Eserin beyit sayısı 8250 olmakla beraber çeşitli nüshalarında değişiklik

gösterebilmektedir (Ünver, 1983: 21-22). Yazar, eserini yazarken “dâstân” adı verilen bölümlerden istifade etmiştir. İskender'in yaşam hikâyesi çalışmanın devamında genişçe aktarılır. Doğumuyla başlayan hikâyeye, eğitimi, tahta çıkış dönemi, hastalık süreci ve vefatı gibi geçiş dönemleri hakkında bilgi verilerek devam edilir. Mesnevinin genelinde İskender'in çeşitli coğrafyalarda yaşamış olduğu savaşlar ve mücadeleler anlatılır. Çalışmada, İskender'in manevî ve duygusal yönleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Mesnevi'de yer alan İskender'in Gülşah adındaki Sistan Şah'ının kızı ile yaşamış olduğu “ışk-name” olarak belirttiği aşk hikâyesi de önemli konulardan birisidir.

Ahmedî, İskendernâme'yi yazarken kendi görüşlerinin yanı sıra daha önce yazılmış olan hikâyelerden de yararlanmıştı. Firdevsi ve Nizami tarafından yazılan hikâye ile Ahmedî'nin yazmış olduğu metin arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Ancak bu etkilenmenin yoğun olarak görüldüğü nokta olay örgüsünün akışı sırasındadır (Kapsal ve Ertem, 1981: 416-417).

Ahmedî'nin mesnevisine başlayış formeli klasik mesnevi üslubundadır. Mesnevi, 306 beyitten oluşmuştur. Girişe besmele ile başlanarak, mesnevi formatı takip edilmiştir. (Ünver, 1983: 21-22 İskender'in doğumu ile başlanan mesnevi eğitim süreci, hükümdarlık dönemi, Hükümdarlığının bir melek tarafından verilen kılıç ile müjdelenmesi, düşüncelerini paylaştığı Eflatun, Aristo gibi düşünürler aracılığıyla hayatını sorgulaması İran hükümdarı Dârâb ile savaşması; Savaş sırasında gördüğü İskender'in Sistan ülkesinin kızı Gülşah'a âşık olması; İskender'in hâkimiyet kazanmak için diğer ülkelerle savaşması; Hızır ile yapılan konuşmalar ve kendisine yol arkadaşı olması; hastalık dönemiyle vefatına kadar olan uzun süreç (Çelebioğlu, 1999: 68-69) anlatılır.

Yapısalcılık Üzerine

Yapısal halkbilimi kuramının amacı; ele alınan türleri model ve tür bağlamında evrensel bir taslak ve formül dâhilinde tasnif ederek metni esas alan çalışmaların evrensel bir nitelik kazanmasına imkân sağlamaktır. Karşılaştırma esasına dayanan çalışmalar aracılığıyla genel bir yargıya varıp temeli insan olan kültür çalışmalarının değişim ve gelişimini anlamlandırmaktır (Çobanoğlu, 2008: 188). Kahramanının hayat hikâyesini temel alan, Vladamir Propp'un masal çözümleme şemasını temel alan ve Levi Strauss'un geliştirmiş olduğu modeli esas alan yapısalılık çözümlemeleri bulunmaktadır (Dorson, 1963: 1972).

Yapısalcılık kuramında esas nokta ürünün ilk yaratım ortamıdır. Elde edilen ürün, çeşitli şartlara bağlı olarak değişim sürecine dahil olsa da özü aynı kalacaktır anlayışı hâkimdir. Varyantlaşma diye nitelendirilen icra ortamları da temelinde asıl metne/ürüne bağlı olarak dinamik kazanmaktadır (Çıblak, 2005: 127). Yapısalcılıkta metin genelden en küçük birime kadar ayrıştırılmalıdır. Dundes, yapısalılık kuramının temelde üç faydasından bahsetmektedir: Halk bilimi türlerinin tanımlama ve adlandırmasında ortak bir değerlendirme sunmak, ortaya atılan görüşlerin diğer kültürlerde yer alan malzeme ile karşılaştırma imkânı doğurması ve sonucunda bu alanda çalışan kişilere somut bir ürün olarak ortaya çıkarılma imkânı sunması (Dundes, 1978: 45).

Başkarakterin biyografisi üzerine yapılan değerlendirme modellerinde, halk anlatılarındaki kahramanların hayat hikâyelerinden yola çıkarak ortak kalıp veya formüsel yapı bulma amacı tarihî olarak çok eskilere dayandırılmaktadır. Yapısalcılığı bambaşka bir yönden ele alarak başta halkbilim çalışmaları olmak üzere tüm bilimlerde bir araştırma sahası açan kısa sürede yaygınlaşmasına zemin hazırlayan bir diğer araştırmacı Vladimir Propp'tur. 1960'lı yıllardan itibaren Lord Raglan, Andre Jones gibi araştırmacılar tarafından kullanılan yapısal halk bilimi kuramında Vladimir Propp, yapmış olduğu masal çözümleme

modeliyle farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Propp'un yapmış olduğu çözümleme modeli sosyal bilimler alanında sıkça kullanılmıştır.

Masalın Biçimbilimi adlı çalışmasıyla masalı bir parçalar bütünü olarak değerlendiren Propp, fonksiyon ve rol olarak iki tasnifte yoğunlaşmıştır. Masalın parçalarını fonksiyonlar oluşturmaktadır. Fonksiyonların her birinin var olma nedeni vardır, masalda yer alan hareket örgüsünde fonksiyonların bir görevi bulunmaktadır. Yapısalcılık kuramına Propp'un kaldığı yerden Dorson devam etmiştir (Dorson, 2001: 55-56; Çobanoğlu, 1999: 215).

Halkbiliminin yapısalcılık kuramı içinde kendine has bir okul kurup geliştiren bir bilim adamı da Fransız halkbilimci Claude Levi Straus'tur. Strauss'un çözümleme modeli mit metinlerinde yer alan hikâyeleme unsurlarını bölümler hâlinde tasnif edip en doğala ulaşma amacıdır. Mit metinleri, çalışmalarının ana malzemesi konumundadır. Propp'un çözümleme modelinde hikâyenin akışı önemlidir. Alan Dundes, (1978) bu iki modelden miti oluşturan dizini ve kavramsal alt yapıyı hazırlayan Levi Straus'un çözümleme yöntemini kavramlara yönelik "dizisel" olarak nitelendirirken, bir hikâyenin anlamsal çerçevesiyle ilgilenen sözdizimini inceleyen Propp'un çözümleme yöntemini "dizimsel" olarak terimlendirmektedir (Çobanoğlu, 2008: 240).

Anlatılacak bir metnin bölümlere/kesitlere ayrılmasının ilk aşama olduğunu aktaran Barthes, çalışmasında metinde yer alan bölümleri kesit adı altında tasnif ederek genelden öze doğru bir sınıflandırmaya gitmiştir; küçük parçalar/kesitler aracılığıyla metne ulaşmak anlamsal bütünlüğün tamamlanmasında metni işleme noktasında ilk aşama olarak alınmaktadır" (Barthes, 1993: 89). Çalışmamızda yer alan hikâye belli kesitlere bağlı olarak tasnif edilecektir.

1. Hikâyede Yer Alan Yapı Unsurları

1.1. İskendernâme'de Yer Alan Gülşah Hikâyesi Üzerine

İnceleme alanımızı oluşturan İskender ile Gülşâh Hikâyesi Ahmedî'nin 16 destan olarak oluşturduğu İskendernâme kitabında yer alan altıncı destanıdır. Yazar, çalışmasında hikâyeyi iki-üç günlük bir sürede tamamladığını belirtmektedir. Bu bölüm, 694 beyitlik (1346-2040) bir aşk hikâyesine ayrılmıştır.

Kesitler

1. Kesit: Başlangıç: (İskender). Asıl öznenin (İskender) tanıtımı ve tasavvufi aşktan bahsetmesi.

2. Kesit: İskender'in Zâvilistân yani Nîmrûz mülkünün hükümdarı Zeresb'den başkent Sistan'ı alıp orayı fethetme isteği.

3. Kesit: Düşmana karşı girişilen harekât ve elçi kılığına girmek istemesi.

4. Kesit: Şehri fethetmek için bir yolun bulunması. (İskender yola çıkar, Sistan'a varır. Zeresb'le elçi kılığında konuşur, yenilir, içilir ve yakınlık kurar.

5. Kesit: İskender'in amacına ulaşması, Zeresb'in kendini beğenmesi ve çevresindekiler tarafından görülmek istenmesi.

6. Kesit: İkinci Öznenin (Gülşah) asıl kahramanı görüp âşık oluşu.

7. Kesit: Kızın İskender'e olan yoğun aşkıdan dolayı dadısı tarafından teselli edilmesi.

8. Kesit: Birinci özneyi bulmak için yola çıkmak istemesi, dadısı aracılığıyla kendi resmini İskender'e göndermesi.

9. Kesit: Yardımcı vasıtasıyla sevgiliye ulaşmak istemesi.

10. Kesit: Sevgilinin bizzat kendisinin asıl özneye hediyeler gönderip gitmesi.

11. Kesit: Asıl kahramanın kızı görünce bayılması, İskender'in Gülşah'ın resmini görünce bayılması, ayıltmak için şiire başvurma.

12. Kesit: Asıl öznenin memlekete dönüşü. (Yolda bir gül bahçesine rastlar. Her yer rengârenk ve cıvıl cıvıldır. İskender de o havaya karışır ve içindeki yangınla bir gazel söyler. Bu hâldeyken Gülşâh'a bir mektup yazar. Mektuba iki de gazel ekler ve Gülşâh'a gönderir. İskender aşk derdinden sararıp solmuştur. Hekimler kan almak gerektiğini söylerler. Alınan kan yere düşünce "Gülşâh" adını yazar.

13. Kesit: Aracı olarak görülen yardımcı kahramanın tekrar sevgiliye gönderilmesi. Aracının âşıkla sevgili arasında elçi görevini üstlenmesi.

14. Kesit: Ana kahramanın elçi vasıtasıyla sevgiliye kavuşma yolculuğu, kavuşmak için hediyeler sunma ve kavuşma istekleri. (Elçi, büyük bir tazimle karşılanır.

15. Kesit: Geçici veda. Babanın (Zeresb'in) karşı çıkması ve kızını vermek istememesi.

17. Kesit: Savaş esnasında sevgiliyi koruma isteği, İskender'in savaş sırasında Gülşah'a zarar vermemek için kaleye ok atmayı engellemesi.

18. Kesit: Sevgililerin ayrılık sürecinde gazeller söyleyip mektup yazmaları, birbirlerine gazeller söylemeleri Gülşâh mektubu okur ve bir ah çeker, çektiği ah göklere çıkar. Gözlerinden derya misali yaş akar. Kavuşmak için Allah'a yalvarır. Sonra İskender'e bir mektup yazar, üç gazel söyler. İskender mektubu okur, orada yığılıp kalır.

19. Kesit: Ayrılık sonrası duaların kabul olması, Babanın ikna edilmesi: İskender, Aristo'yu elçi olarak tekrar Zeresb'e gönderir ve Gülşâh'ı ister. Zeresb vezirlerine danışır, bu defa Gülşâh'ı vermeyi kabul eder. İki padişah birbirine hediyeler verir, sarılıp kucaklaşırlar.

20. Kesit: Âşıkların eğlence düzenlemeleri ve kavuşmaları: Bütün şahlar, beyler davet edilir. Büyük bir eğlence yapılır. İskender, Gülşâh'a hadsiz hesapsız hediyeler verir. Düğün yapılır ve iki âşık kavuşurlar. Şair destanın sonunda insanın gurura yenik düşmemesi gerektiğini belirtir ve sözü bitirir.

Kişi Kesiti

Hikâyede şahıs kadrosunun merkezini İskender ve Gülşah oluşturmaktadır. Hikâyenin çekirdeğini oluşturan diğer kahramanlar ise Gülşâh'ın babası Zeresb, İskender'in dünürü olarak gönderdiği ve akıl hocalığını üstlenen Aristo, İskender'in yardımcısı, Gülşâh'ın dadısı, askerler, düğün sebebiyle toplanan diğer beyler ve hükümdarlardır.

Ana kahramanlar	Yardımcı Kahramanlar
İskender	Zeresb (Gülşah'ın babası)
Gülşah (İkinci özne)	Aristo (İskender'in yardımcısı)
	Daye (Gülşah'ın dadısı)
	Askerler
	Hizmetçiler

Mekân Kesiti

Anlatıda konum itibarıyla belli bir mekân bulunmamaktadır. Sadece isim olarak Zavilistan, Nimrûz mülkü, Sistan şehirlerinden bahsedilir. Ancak olay örgüsünün şekillenmesinde İskender'in Nemruz ülkesi diye bahsettiği şehre ulaşma amacı mekânın simgesel önemini artırmıştır. Şair; mekân tanıtımında ayrıntıya yer vermemiştir. Olaylar mekânsal bir akış esas alınarak gelişmektedir. Anlatıcının duygu değişimi noktasında başvurduğu bir hareket noktasıdır mekânlar. Zavalistan mülkünü kendi himâyesi altına almak için çeşitli tedbirler almaktadır.

Zaman Kesiti

Gelecek zaman içerisinde barındırdığı umut ile kahramana içinde bulunduğu durumdan çok daha fazlasını vaat etmektedir. Carol S. Pearson, "İnsanları bir yolculuğa çıkaran şey, çoğunlukla sevgiye ve zenginliğe (ya da her ikisine birden) ulaşmanın mümkün olabileceği umududur" (Pearson, 2003: 79) demektedir. Bu noktada hikâyede İskender için yolculuk, Gülşah'a kavuşma problemini görüp bu problemin çözülmesi gerektiğine inandığı, bu problemin getirdiği sorumluluğu üstlendiği ve kararını verdiği yerde başlamaktadır. İskender'in hem psikolojik hem de fiziksel olarak bu sürece hazır olduğunu söylemek mümkündür. Halk hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de zaman mefhumu belirlilik göstermez.

2. Hikâyede Yer Alan Kültürel Unsurlar

Hediyeleşme Kesiti

Hediye alıp verme hediyeleşme kesiti evrensel bir olgu olarak değerlendirilebilir. Bireysellikten sosyallığe geçişte kullanılan bir uygulama biçimidir. Bütün kültürlerde yer alan yöntem ve uygulama anlamında kendi içinde farklılıklar ihtiva eden bir ritüeldir. Kültürün aktarımı noktasında, toplulukların iletişimini ve etkileşimini arttıran, sürekliliği sağlayan bir gelenektir. Hediye ve hediyeleşmenin, gelenekleri birleştirme ve eğlendirme görevinin de var olduğu yer aldığı hatırlanmalıdır (Özdemir, 2005: 233).

Hediyeleşme, çalışmada çeşitli bölümlerde bahsi geçen bir konudur. İskender'in Gülşah'ı istemek üzere dünürü olarak Aristo'yu gönderdiği bölümde armağan ve ikramlardan bahsedilir.

Gülşah'ın babasının kızını vermemesi üzerine, İskender Aristo'yu ikinci kez dünürü olarak gönderir. Nihayet Zeresb razı olur ve iki âşık büyük bir düğünle birbirlerine kavuşurlar. Şair hikâyenin sonunda yazdığı bu aşk hikâyesini över (b. 2029-b.2033).

Kız verildikten sonra düğün hazırlıklarına başlanır. Büyük bir toy düzenlenir. Çevre ülkelerden misafirler gelir. Mülkte bir tek aç kimse kalmaz. Ardından kız için yük yük çeyizler hazırlanır. Örneğin İskender'in Gülşah için hazırlattığı çeyizleri binlerce at ve deve taşımaktadır. Diğer taraftan kız evi de ayrı bir düğün yapar, bir toy verir, halkı doyurur. Dinlerince onlar da törenlerini yapar. Zeresb kızı Gülşah için sayısız çeyiz hazırlatmıştır.

Bu çeyizlerle birlikte kızı damada gönderir. Büyük ve gösterişli bir düğün alayı meydana gelir. Böylece iki âşık evlenip birbirlerine kavuşurlar. Bu kavuşmanın şükrü olarak kız ve damat namaz kılıp Hakk'a dua ederler, sadaka verirler.

Mektuplaşma Kesiti

Aşk-âşık-mâşuk döngüsünde sevginin gösterge araçlarından biri de mektuplaşma kesitidir. Mektuplaşma ve mektup türüne mesnevilerde içerik ve üslup bakımından farklılık içermekle beraber sıkça rastlanmaktadır (Batislam, 2002: 18). İskendernâme'de

hediyeleşme gibi yaygın bir mektuplaşma kültüründen de söz etmek mümkündür. Hikâyede üç kez bir mektup döngüsünden bahsedilmektedir. İskender'in Dârâb, Keyd Şâh ve Gülşâh'la mektuplaşması, ölümüne yakın annesine yazdığı mektup bu anlamda zikredilebilir.

İskendernâme'de İskender ve büyük aşkı Gülşâh arasında yaşanan mektuplaşmalar eserde uzun uzun anlatılır. Hem Gülşâh hem de İskender gönderdikleri mektuplara aşklarını, ayrılıktan çektikleri acıları dile getiren gazeller de eklerler.

Hikâyeye göre İskender önce Gülşâh'ın resmini görüp âşık olur. Aslında Gülşâh tarafından İskender'e gönderilen bu resim ilk mektup sayılır. Zira eserde anlatıldığına göre bu resim dürülmüş ve üzerine mektup gibi mühür vurulmuştur (b.1422-b. 1431).

İskender resimden sonra Gülşâh'ın kendisini de uzaktan görür ve aklı başından gider. Günleri ağlayıp sızlamakla geçmeye başlar. Böyle bir günde divit ve kalem ister, uzunca bir mektup yazar ve mektubuna hâlini anlatan iki de gazel ekler. Mektubu dürüp anber kokulu mühürle mühürler ve hizmetçisiyle Gülşâh'a gönderir. İskender'in gönderdiği mektup "Nâme Nüvisten-i İskender be-Gülşâh" başlığıyla anlatılır:

İskender'le Gülşâh arasındaki mektuplaşmalar böylece başlar. Gülşâh mektubu yüzüne sürer, gözüne sürme yapar, okuyunca kendinden geçer. Etraftakilerin tavsiyesiyle o da İskender'e bir mektup yazar, iki de gazel ekler.

Dâyeye irisdi çün mektûb-ı sâh
Sâdlıktan çarha irgürdi külâh
Nâme[y]i Gül-şâh eline virdiler
Mührin açup nâmeye kıldı nazar
Cân demâgına irişdi bir nesîm
Kim deminden cân bulur 'azm-i remîm
Sevk ile kanı yürekde kıldı cûş (b.1629-1631).

İskender, Aristo'yu dünürücü olarak Zeresb'e gönderir ancak Zeresb kızını vermez. Bunun üzerine İskender, Sîstân şehrine gider ve padişahın içinde bulunduğu kaleyi kuşatır. Gülşâh da içeridedir. Bu sıralarda iki âşık mektuplaşmaya devam ederler, birbirlerine gazeller gönderirler. Hatta İskender mektuplardan birini okla kale içine atar ve böylece haberleşirler (b.1748-b.1749).

Aşk ve Güzellik Kesiti

Konusu Aşk ele alan hikâyelerde âşık olma motifine sıkça rastlanmaktadır. Eserde âşık olan ilk kahraman Gülşah'tır. İskender'i yüz yüze görmediği hâlde ona derin bir sevgi duyan Gülşah, İskender ile kavuşması esnasında kendinden geçecek duruma gelecektir.

Çün işitdi vafını ol mâh-rû
Eyledi şâhuñ cemâlin ârzû
Gözden öñdin 'âşık olur çün kulak
Bu söze bâtl dime gör 'ayn-ı hak
Kalmadı hergiz mecâli sormağa
Tâlib oldı gönli şâhı görmeğe
Dâyesiyle gice seyrân eyledi
Konduğı menzilde şâhı soyladı

Kıldı karşudan nazar gördi yüzün
Yavu kıldı bir nazarda kendözin
Ağladı zârî vü feryâd eyledi
Nâleye ney bigi bünyâd eyledi
Dâyesi virdi nasîhat ağlama
Kendüni rüsvây u bed-nâm eyleme
Dirdi dâye sorma ahvâlüm benüm
Bilmezem n'oldum n'ola hâlüm benüm (b.1382-b.1389)

Gülşah'ın İskender'e duyduğu aşk tek taraflı olmayacaktır. Gülşah, dadısı aracılığıyla İskender'e kendi resmini gönderir. Gülşah'ın resmini gören İskender, aşk ateşiyle yanmaya başlayarak aralarında yoğun bir duyguya dönüşür. Aşkları öyle bir hâl alır ki İskender'in yere dökülen kanı "Gülşâh"; Gülşâh'ın kanı "İskender" yazmaya başlar (b.1403-b.1411).

Kılık Değiştirme

Kılık değiştirme motifi hem ikinci hem de üçüncü bölümde iki kez tekrar eder, İskender her iki durumda da ana karakter konumundadır. Aristo, İskender'i Sistan'a bir elçi olarak gitmeye zorlar. (1701-1702) İskender, kendini gerçekten bir elçiye benzetir ve Darius'a yaklaşır. Kahramanın tanıma, takip etme ve kurtarma gibi Propp'un masallardaki yapısal analizde tanımladığı tipik işlevleri bu bölümde görülmektedir.

Eserde, kılık değiştirme motifine de rastlanmaktadır. İskender, elçi kılığına girerek ele geçirmek istediği iki şehir olan Sistan ve Magrip'e gider. Amacı, kendi kimliğini gizleyerek şehrin içinde rahatça seyir halinde olmaktır. Zeresb, elçi kılığına girmiş İskender'i görünce bu durumdan şüphelenir; ancak onun İskender olduğunu ispatlayamaz. Kılık değiştirerek Sistan'a gelen İskender yaşamında önemli bir aşk hikâyesine konu olacak Gülşah'ı da bu mekânlarda görmüştür (b.1354-b. 1365).

İnanma Kesiti

Eserde görülen dinî unsurlar bakımından, *hikâye* açık bir şekilde çağının dinler arası bağdaştırmasını yansıtmaktadır. Örneğin Zeus ve Athena ile bir arada yaşamaktadırlar. Bununla birlikte İskendernâme'deki baskın motif, tanrı konumundaki Aristo'nun varlığı gibi görünmektedir. Birçok durum ve olayda ayrı tanrılar olarak anılmalarına rağmen çoğunlukla birlikte bahsedilirler. Yazar, bu tanrılara ait efsanevi unsurları Büyük İskender'in efsanesiyle harmanlamakta ve bunu bütün eser boyunca devam ettirmektedir. İskender'in hizmetçisi ile konuştuğu diyologlarda, İskender Hz. Dâvud'a uyan, *Tevrât*'in hükmüne göre davranan biri olarak görünmektedir:

Atasına ilçi irsâl eyleyem
Anı ta'zîm ile andan isteyem
Gönderem mâl u hazâyin bî-sümâr
Varumı yolında eyleyem nisâr
Alam anı 'âdet ü âyîn ile
Hükm-i Tevrât ile ser' ü dîn ile (b.1360-b.1362)

Problemler ve Çözüm Yolları

Anlatı kahramanlarının izlerini sürdüğü Kahramanın Sonsuz Yolculuğu adlı çalışmasında Joseph Campbell, erginlenmenin ilk aşamasını "Sınavlar Yolu" olarak

belirlemektedir (Campbell, 2010). Sınavlar yolu, kahramanın değişiminin başlaması için geçmesi gereken testler, tamamlaması gereken görevler ya da üstesinden gelmesi gereken zorlu sınamalar dizisidir. Carol S. Pearson, İlimizdeki Kahraman adlı çalışmasında kahramanın günlük yaşamda olduğu gibi mit metinlerinde de yolculuğa çıktığını ve bu yolculuk esnasında ejderhalarla (sorunlarla) karşılaşarak böylece asıl kişilik hazinesini keşfettiğine değinmektedir (Pearson, 2003: 25). Gülşah hikâyesinde de kahramanlar maddî veya manevî yolculuklara çıkmışlardır. Ana kahramanlar Gülşah ve İskender engeller ile karşılaşarak onlar ile imtihan olurlar. Hikâyede İskender'in başlıca engeli Gülşah'ın babası Zersb'in ilişkisiyi onaylamamasından kaynaklanmıştır.

Problemler	Çözüm
1.Zavilistan'ı fethetme isteği	1.Elçi kılığına girmesi
2. İkinci kahramanın İskender'i görmek istemesi	2. Dayesiyle dışarı çıkması
3. İkinci kahramanın yemeden içmeden kesilmesi	3. Ana kahramanın portresinin çizilmesi
4. Ana kahramanın sevgiliye ulaşmak istemesi	4. Aşğın aracı vasıtasıyla hediyeleşmesi
5.Sevgiliye ulaşmak için savaş hazırlığının yapılması	5. Aşğın sevgiliye zarar gelecek diye kaleye ateş etmemesi

SONUÇ

Doğu edebiyatında Şehnâme ile başlayan İskendernâme dizisi, sözlü kültürde yer alan unsurlardan beslenerek yeni türlerde devamlılık sağlamaktadır. Bu hâliyle ana kaynağını destanlardan hikâyelere kadar mesnevi, masal ve efsane türlerinden etkilenecek devam eden İskender hakkında yazılan metinlerin büyük bir bağlamı oluşturduğu söylenebilir. Çalışmanın bu kadar geniş sahaya yayılmasında, yazıldığı dönemden günümüze kadar metnin göreceli ve anlaşılır olarak incelenmesinde doğrudan anlatımı, basit ve kolay takip edilebilen yapısı ve halk hikâyelerinde yer alan macera-gerilimi bir arada vermiş olmasının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmedî'nin İskendernâmesi'nde altıncı destanda yer alan Gülşah(ışk-name) adlı hikâyeye bakıldığında; metinlerin edebî gelenekte aşk merkezli bir halk hikâyesi yapısında olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamız sonucunda; Gülşah hikâyesi yapısalcılık bağlamında kurmaca ve yapı unsurları açısından değerlendirildiğinde hikâyenin Türk kültür coğrafyası ile paralel olarak ilerlediği, bu kültür dâhilinde değerlendirilebilecek birçok motif kesitini de içinde barındırdığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Yaşar (1988), *Ahmedî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AKDOĞAN, Yaşar (2000), *İskendername'den Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKDOĞAN, Yaşar, Ahmedî İskender-nâme,

- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/219053/h/ahmediskendernameyasarakdogan.pdf> (erişim tarihi: 26.10.2022). 1-
- ALPTEKİN, Ali Berat (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AVCI, İsmail (2013). *Türk Edebiyatında İskendernameler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernamesi*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- BARTHE, Roland (1993). *Göstergebilimsel Serüven*, çev: M.Rifat-S.Rifat, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BARTHE, Roland (1998). *Anlatıların Yapısal İncelemesine Giriş*, çev: M.Rifat-S.Rifat, İstanbul: Gerçek Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CAMPBELL, Joseph (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev: Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2004). *Halk Bilgisi (Folklor)-Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- ERTEM, Rekim (1981). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*.
- MORAN, Berna (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KARTAL, Ahmet (2018). "Ahmedî'nin Mesneviciliği", *Ahmedî Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Matbaası, ss. 19-84.
- KARTAL, Ahmet (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- OĞUZ, Öcal (2010). *Sözlü ve Yazılı Yayılma Kuramları ve Binbir Gece Masalları, Binbir Gece'ye Bakışlar*, ed. Mehmet Kalpaklı, Neslihan Demirkol Sönmez, İstanbul: Turkuaz Yayınları, ss. 39-45.
- ÖLÇER ÖZÜNEL, Evrim (2006). *Masal Mekânında Kadın Olmak, Masallarda Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*, Ankara: Geleneksel Yayınları.
- ÖZKAN, Tuba (2006). *Bey Böyreğ Anlatılarının Kahramanın Yolculuğu Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PEARSON, Carol S. (2003). *İçimizdeki Kahraman*, çev: Semra Ayanbaşı, İstanbul: Akaş Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SEVER, Mustafa (2003). "Edebiyatıta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*, Ankara: Millî Folklor Yayınları, ss. 257-266.
- TEKİN, Talat (1986). "İslam Öncesi Türk Şiiri", *Türk Dili*, 409, ss. 3-42

ÜNVER, İsmail (1975). *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, Ankara: DTCF Yay.

ÜNVER, İsmail (1978). "Ahmedî'nin İskender-nâmesindeki Mevlid Bölümü", *TDAY Belleten* 1977, ss. 355-411.

ÜNVER, İsmail (1983). *Ahmedî, İskender-nâme, İnceleme-Tıpkıbasım*, Ankara: TDK Yay.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Birinci yazar %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi ya da fikri olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

ANADOLU EFSANELERİNDE NİMETE SAYGISIZLIK

Disrespect at Blessing in Anatolian Legends

Leyla Ece YILDIZ*

ÖZET

Anlatmaya dayalı halk edebiyatı mahsullerinden olan efsaneler, dünyanın yaratılışı ve sonu, tarihi olaylar, tabiatüstü şahıslar ve varlıklar ile dini olaylar hakkında anlatılan ve gerçek olduğuna inanılan kısa anlatılardır. Efsaneler ayrıca toplumun sosyo-kültürel algısını aktaran ve toplum yapısını düzenleyen işlevlere sahip olması bakımından oldukça önemlidir. Anadolu efsaneleri, halkın dünya görüşünü, gelenek-göreneklerini, ahlaki anlayışını genç kuşaklara öğretme ve gelecek nesillere aktarma işlevini üstlenir. Bu açıdan efsaneler toplumsal yapı içerisinde kültürel devamlılığı sağlamada önemli bir rol üstlenirler.

“Nimet” bütün toplumlarda olduğu gibi Anadolu insanı için de kutsaldır. Bereketin sembolü olan nimete, saygı gösterip onu korumak her bireyin yapması gereken bir davranıştır. Aksi durumlarda birey en ağır şekilde cezalandırılır. Efsane metinleri de toplumun aynası niteliğinde olduğu için bu cezalar en açık şekliyle efsane metinlerinde karşımıza çıkar. Bu çalışmada, Anadolu efsanelerinde “Nimet” kavramı içerisinde yer alan ekmek, su ve sütün toplumdaki yeri ve onlara yapılan saygısızlıkların nasıl meydana geldiği ve verilen cezaların ne olduğu Anadolu Sahası Türk Efsaneleri arasından seçilen örnek metinlerden hareketle işlevsel halkbilimi kuramı bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Efsaneleri, cezalandırma, nimete saygısızlık, kutsal, inanç.

ABSTRACT

Legends, which are the product of narrative-based folk literature, are short narratives that are believed to be real and are told about the creation and enf of the World, historical events, supernatural persons and wealts and religious events. Legend a are also quite important in the way of having functions that transmit the socio-cultural perception of the society and regulate the social structure Anatolian legends undertake the function of teaching and transferring the worldwide of community traditions-customs and moral understanding to the young generations and the next generations. In this respect the legends play an important role in providing cultural continuity within the social structure.

As in societies, “blessing” is sacred for Anatolian people, too. Showing respect and preserving the blessing which is the symbol of plentifulness is a behaviour thad every individual should do. Otherwise, the individual will punished as the severest. Because the legend texts have the characteristics of the mirnor of the society, these punishments appear in the legend texts in the clearest form. In this study, the berad, water, and wilk which are included in the concept of “b”Lessing”, one of the Anatolian legends in the society, how the disrespect made to them happens and what the punishments are have examined in the context of functional folklore theory, based on the sample texts selected from between the Anatolian Area Turkish Legends.

Key Words: Legends of Anatolian, punishing, disrespect to the blessing, sacred, belief

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, leysung.jae@hotmail.com, Isparta/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-0823-734X.

GİRİŞ

Tarihsel zaman içinde Anadolu topraklarında yaşayan halklara ilişkin birçok edebî tür, nesiller boyunca şair, yazar ve ozanlar aracılığıyla söylenegelmiştir. Anadolu efsaneleri de bunlardan biridir. Efsane, Batı dillerine Latince “Legendus” kökünden kaynaklı bir terim ve onun versiyonları (Sakaoğlu, 1980:4) olarak dâhil olmuştur. Ayrıca bu kavram Türkçeye Farsçadan geçen bir kelime olan “efsane” ile karşılanmıştır.

Efsane terimi için birçok tanım yapılmış, Saim Sakaoğlu ise eserinde Grimm kardeşlerin tanımını tercih etmiştir. Buna göre “Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir” (1980: 4). Masal araştırmalarıyla tanınan İsviçreli bilim adamı Max Luthi efsane için, gerçekte meydana gelmiş olayları öyküleştirdiğini fakat nesilden nesile aktarılırken ve şairler tarafından edebî olarak işlenirken gerçeklikten uzaklaştığını söyler (Sakaoğlu, 1980: 5). Efsanelerin temel özelliği içinde inanış ögesi barındırmasıdır. Bu nedenle de efsanelerde anlatılanlar gerçekten olmuş gibi düşünülür ve doğru olarak kabul edilir (Boratav, 1995: 98).

Efsanelerin özelliklerinden birisi de açıklayıcı olmasıdır. Yani efsaneler bahsettikleri şeylerin nasıl oluştuklarını açıklarlar. Örneğin bir yerin adının nereden geldiğini, yılanın niçin süründüğünü, kaplumbağanın şeklinin nasıl oluştuğunu ya da uzun süre dikkatli incelediğinde bir insana benzetilen kayaların nasıl meydana geldiği vb. durumlar efsaneler aracılığıyla öğrenilir (Boratav, 1995: 100).

Efsaneler yazının yaygınlaşmadığı ya da hiç kullanılmadığı toplumlarda yasaya uygun olan durumların, kuralların, inanışların yerleşmesinde ve kabul görmesinde önemli bir göreve sahiptir ve ayrıca toplumun inanışıyla da yakından ilgilidir. Bu yönüyle toplumda açıklanması zor olan olayların doğaüstü güçlerle ya da inanışlarla açıklanmaya çalışılması efsanelerin toplumca kabul görmesi konusunda oldukça önemli bir işleve sahiptir. Çünkü efsaneler insanların duygu ve düşünce gibi hislerini kutsiyet kavramı dahilinde açıklamaya çalışır.

Efsanelerin işlevlerinden biri de yaşadığı topluma yön vermek, toplumun kurallarını korumaktır. Yani efsaneler yaşadığı toplumda nelerin yapıp nelerin yapılmayacağını belirtirler. İyilik yapmaya teşvik edebileceği gibi hoş karşılanmayan durumların ve olaylarında cezasız kalmayacağını anlatırlar. Burada amaç istenilmeyen davranışları en aza indirgeyip istenilen davranışları sıklaştırmaktır. Efsaneler incelediğinde istenilmeyen davranış kategorisinde karşımıza çıkan başlıca konulardan biri de nimete saygısızlıktır. Sıklıkla karşılaşılan bu olay çalışmanın temelini oluşturmuştur. Nimete saygısızlık konusu “Anadolu’da Ekmek Kültürü, İnanç Bağlamında Ekmeğin Yeri, Diğer Nimetler ‘Su ve Süt’, Anadolu Efsanelerinde Cezalandırma, Şekil Değiştirme ve Taş Kesilme” başlıkları altında ele alınmıştır.

Nimet kavramı kültürümüzde insana bahşedilen, onun varlığı ve hayatını idame ettirebilmesi için ihtiyaç duyulan değerleri ifade eder. Dolayısıyla nimet, kültürümüzde bir yücelik, kutsallık anlamı barındırır. Allah’ın bize verdiği her şey nimet kavramına dahil olurken Anadolu’da nimet denilince akla gelen üç şey vardır. Bunlar öncelikle ekmek, su ve süttür. Ekmek, Anadolu insanı için bereket sembolü, su ve süt de yine

ekmek gibi bereket ve yaşam olasılığının simgesidir. Bereket ise; su, ateş, hava ve toprağın doğal dengeler içinde, insan emeği ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan her şeydir (Şenesen, 2011: 210).

1. Anadolu’da Ekmek Kültürü

Tarımsal hayata geçmeden önce ilkel insanlar yaşamlarını hayvanları avlayarak sürdürürler ve tarımın ortaya çıkmasıyla yaşam tarzlarında köklü bir değişiklik meydana getirirler. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçen insanlar doğayı keşfe çıkar ve bu keşifle beraber yeni beslenme şekilleri ortaya çıkarır.

Türk toplumunun geçim kaynakları arasında tarım önemli bir yere sahiptir ve elde edilen mahsullerden çok çeşitli yiyecekler yapılarak toplumun beslenme ihtiyacı karşılanır. Anadolu’da üretilen mahsuller çeşitlilik arz etmiştir ve bu mahsuller arasında buğday, mısır, yulaf, çavdar gibi tahıl ürünleri vardır. Aynı zamanda üretilen bu ürünler Türk beslenme sisteminin ana unsuru olan ekmeğin ortaya çıkmasını sağlar.

Türk yemek kültüründe yiyeceklerin başında gelen ve bir beslenme maddesi olan ekmek son derece çeşitlilik gösterir. Öyle ki pişiriliş biçimlerine göre farklı isimler almakta, farklı şekillerde ve farklı lezzette olmaktadır (Tezcan, 1994: 79).

Derin bir tarihsel geçmişe sahip olan Türk mutfaklarının en önemli unsurlarından biri olan ekmek bugünkü Uygur Maniheizt metinlerinde, Harzemşahlar döneminde ve Çağatay Türkçesinde “ötmek”; Uygurların Maniheizt metinlerine göre daha yeni olan Uygur hukuk belgeleri ile Kıpçak ve Mısır Memluk Türkleri arasında “etmek” şeklinde söylenir. Bununla birlikte Dede Korkut Kitabı’nda geçen “bişmiş etmegün bakâsı olmaz”, “Ağanuzun etmeği helal olsun” gibi ifadeler, ekmeğin, Türk mutfak kültürü içindeki önemini, yaygınlığını ve tarihsel derinliğini ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir (Ögel, 1978: 36-37).

Tarihçesi on iki bin yıl öncesine uzanmakta olan ekmek, insan için bir gıdadan çok daha fazlasıdır. Özellikle tarım kültürlerinin vazgeçilmezi olan, temel besin kaynağı olması sebebiyle önemli kabul edilen ekmek dilde ve halk kültüründe de büyük bir yere sahiptir. Anadolu’nun birçok yerinde yaşamaya devam eden geleneklerimizde gelinin başının üzerinde ekmek kırılması da ekmeğin önemini bizlere gösterir. Ekmeğin kutsallığı yeni kurulan bir ailenin bereketine işaret eder (Demir, 2016: 11-12).

Ekmek ve buğday, Alevi-Bektaşî geleneğinde nimet olarak kabul görmüş sembolik değere sahip iki önemli gıdadır. Ekmek, dolayısıyla buğday, “Birer tas nimet-i kadîm Baba çorbası, birer nân paresi” ikram eden Bektaşî tekkelerinin vazgeçilmez gıda maddeleri olmuştur. Ekmek Türk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olduğu için diğer yemekler adeta ekmeğin yardımcı unsuru olarak görülür ve “yemek yemek” yerine “ekmek yemek” tabiri kullanılır. Hürmet gösterilmesi gereken bir yiyecek olarak tuzla birlikte ekmek yemin cümlelerinde de sıkça kullanılır. Bu bağlamda “tuz ekmek hakkını bir tarafa atmamak” sadakatin ve bağlılığın simgesi olarak kabul edilir (Gündüzöz, 2017:12-13).

Türkiye’de ekmek çeşitleri; un bakımından, arpa, buğday ve darı ekmekleri, pişirilme bakımından da fırında, küldü, korda ve sacda pişirilenler diye gruplandırılır (Ögel, 1978: 39-54). İncelenen Anadolu efsanesinde ise genellikle yerleşik düzene geçmeden

önceki göçebe dönemde buğday unundan mayalanmadan yoğurulan sac üzerinde pişirilen bir ekmek çeşidi olan yufka ekmeğine rastlanılır.

Yufka ekmeğini Anadolu'nun çoğu yerinde aileler imece usulü halleder. Tüm aileler toplanıp belirli bir yerde ya da kimin evinde ocak varsa orada ekmek pişirirler. Pişirme işi için en az üç kadın gerekmektedir. Bu kadınlardan birisi sürekli hamur yapar ve hamurları bezeler halinde diğer kadın için hazır eder. Diğer kadın topak halinde önünde bulunan hamuru oklava ile ince, yuvarlak bir biçimde açar. Üçüncü kadın ise bu açılan hamuru ocak üzerindeki sıcak sacın üzerine koyarak yanmadan pişmesini sağlar. Genellikle bir ailede bu işi yapabilecek üç kadın bulunmadığından bu iş için yardımlaşma zorunludur. Ekmek pişirmede yardımlaşma için ekmek pişirecek olan aileler karşılıklı anlaşır. Bir aileye yardım eden aileye diğer aile de karşılık olarak yardımcı olur. Böylece zor olan ekmek pişirme işi nispeten kolaylaşmış olur (Türk, 1990: 498).

2. İnanç Bağlamında Ekmeğin Yeri

İnanç, gerçeklikle bağlantılı olmayan, bir kişi veyahut topluluk tarafından ortaya konulmuş bir varsayımın, durumun ya da düşüncenin doğruluğunu kabul etmeye dayanan bir sistemdir (Boratav, 1994: 7). Burada gerçeklikle bağlantılı olmayandan kasıt, inancın bir bilgiye bağlı olma zorunluluğunun bulunmasıdır. İspatlı bir bilgi, inanma olgusuna ihtiyaç duymazken, kanıtlanamamış düşünce, ihtimaller üzerine oluşturulmuş bir durum ancak inanma ile gerçeklik kazanmaktadır.

Mağara adamından uygarlıklar yaratan insana geçişle birlikte tarımsal uğraşlar ve özellikle ekmek tüm inanç sistemlerine eşlik etmiştir. Dinler, insanoğlunun bu icatlarını kutsarken aynı zamanda onları unutulmaktan da korumuştur. İnsanoğlu ekmeğe verdiği bu önemi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerde devam ettirdiği gibi öncesinde de ekmeği daima yüceltmış, tanrılara sunduğu adaklar arasında onu baş köşeye yerleştirmiştir (Ünsal, 2003: 81).

Ekmekle ilgili en eski inançlardan birisi ölümsüzlük ekmeğidir. Gılgamış destanında Gılgamış ölümsüz olmayı istemiş, Utanapiştım tanrılarının önünde ölümsüzlük sınavına gireceği gün yemesi için ona yedi ekmek hazırlamıştır. Ancak Gılgamış altıncı ekmeği yerken uyumuş ve ölümsüzlük şansını kaçırmıştır. Hristiyanlıkta ekmek Hz. İsa'nın eti, şarap da kanı olarak kabul edilmektedir. Yahudiler Fesah Bayramı arifesinde oruç tutar Fesah günü ise özel olarak hazırlanmış olan mayasız ekmek yemektirler. Bu ekmek Yahudilerin son işaret de görüldükten sonra Mısır'ı hamurun mayalanmadan terk ettikleri günü simgeler ve Yahudilikteki önemli günlerden biridir. Tüm dinlerde olduğu gibi İslam'da da ekmek kutsallığını korur. Hz. Muhammed "Mukaddes bir insan olan, yerin ve göğün bereket işareti olan ekmeğe hürmet ediniz." diye buyuruyordu. Ekmek bize Allah'ın verdiği bir nimettir. Anadolu insanının Kuran'la ekmek arasında da bir bağlantı kurmuştur. Naki Tezel'in *Türk Halk Bilmeceleeri* başlıklı derlemesinde "Kat kat ekmek, katını bükme, on beş lavaş, bir ekmek bilmesinin yanıtı Kur'an'dır. İnce yassı lavaşlar üst üste dizilip ekmek olduğu gibi âyet ve sûreler de katlanıp Kur'an'ı oluşturur (Ünsal, 2003: 87-91).

Ekmeğin halk inançları içerisinde de önemli bir yeri vardır. 19. yüzyıl başlarında İstanbul düşüncesinde Allah'ın buğdayı insanlar, arpayı atlar ve darıyı kuşlar için

yarattığına inanılmıştır. İnsanoğlunun ilk besin maddelerinden biri olan buğdayın Anadolu coğrafyasındaki önemi ve ekmeğe dönüşümünün nasıl olduğu şu mitte vurgulanmıştır:

“Tanrı önce Âdem’le Havva’yı yarattı. Cennetteyken Şeytan Havva’nın yasak meyveyi yemesini sağladı. Havva yasak meyveyi Âdem’e sundu. İkisi de bu meyveyi yedikten sonra cennette durmaları mümkün değildi. Tanrı, Âdem ve Havva’yı cezalandırdı. İkisini de dünyanın iki ayrı ucuna gönderdi. Tanrıya yıllarca yalvardıktan sonra bir araya geldiler. İlk defa açlık duydular. Tanrı onlara Cebrail’i gönderdi. Cebrail’in elinde bir buğday tanesi vardı. Ve Âdem’e toprağı kazmayı, tohumu toprağı atmayı, başaklar olgunlaşınca buğdayı toplamayı, un haline getirmeyi öğretti. Bir taşın üzerinde ekmeğı yoğurdu, pişirdi ve Âdem’le Havva’ya verdi. Bu nedendir ki insanoğlunun ilk yiyeceğı buğdaydan yapılan ekmek kutsal bir yiyecek haline gelmiştir (Kadioğlu’ndan akt. Göde, 2017: 200).

Bu sebeple buğday dolayısıyla ekmek “hayat kaynağı” olarak görülür.

Tanrı tarafından kutsanmış bir besin olarak düşünülen ekmek, saygı duyulan besinlerin başında gelir. Ekmeğın kutsal olarak kabul edilmesi ve ekmeğe saygı ile yaklaşılmasıyla ilgili olarak ekmek etrafında pek çok inanış ve uygulama oluşmuştur. Ülkemizin hemen her yerinde kimi benzerlikler ve farklılıkla bu inanışlar karşımıza çıkar. Bu inanışlara örnek olarak; “Yattığın yerde ekmek kırıntısı varsa gece kâbus görülür” ve “Ekmeksiz sofraya, karın doyurmaz” inançları verilebilir. Ekmek kutsallığından dolayı, “Yere atılmaz, yere düşürülmez, yemekte ekmek bırakılmaz” gibi inançlar da hâlâ sürmektedir (Aydoğdu-Mızrak, 2017: 20). Çünkü yemekte ekmek kırıntısı kalır ve insanoğlu o kırıntıları toplayıp yemediğı takdirde fakirlikle sınanacağına farkındadır.

Anadolu’da bilinen diğer Halk inançları ise şunlardır:

1. Yerde bulunan ekmek, üç kez öpölüp başa konulduktan sonra ayak basılmayan bir yere kaldırılır.
2. Ölen işi rüyada görüldüğü zaman komşulara hayır olarak ekmek dağıtılır.
3. Gelinin başının üzerinde parçalanan ekmekten, bütün davetliler bir parça da olsa almak ister. Ekmek parçasını alan ve yiyen kişinin ömür boyu diş ağrısı çekmeyeceğine inanılır. Ekmeğini fırına veren kişi ekmeğının başında beklemese o ekmeğın “benzi gelmez”, yani dışı kızarmaz (Göde vd., 2016: 133).
4. Ekmeğın bıçakla kesilmesi günah sayılır, düğünlerde dahi ekmek kesilmez bölünür. Balıkesir civarlarında da küflü ekmek yiyenin para bulacağına inanılır (Ünsal, 2003: 102).

Ekmeğın ham maddesi buğday ile ilgili bir inanışta İzmir civarlarında hâlâ yaşamaktadır. Bu inanışa göre yeni evli çiftten damat gerdek gecesi sabahı kayınbabasına yemeğe giderken gelin arkadaşlarıyla evinde toplanır. Yemek yerler ve eğlenirler. Gelini bu yemekte oynatırlar ve başından buğday atarlar. Genç ve bekar kızlar atılan buğdaydan yedi adet kapmaya çalışır. Buğdayı yediden fazla olan eksik olana verir. Eğer sayı yedi olmazsa sayının tek olmasına özen gösterirler. Tek olmasına özen göstermelerinin sebebi ise tek olan kızların bulundukları sene içerisinde kismetlerinin açılıp çift olacağına inanmalarıdır (Ünsal, 2003: 104).

3. Diğer Nimetler “Su ve Süt”

3.1. Su

Bütün kültürlerde yaratılıştan itibaren yer alan su, çoğu anlatmanın ana motifi halindedir. Hayatın sürdürülebilmesi için gerekli olan suya mitler sayesinde tanrının bir kökü olduğu düşüncesi atfedilmiştir. Mitolojilerde kutsalın su ile ifade edildiği görülmektedir. Su, yaratılmış olan ya da yaratılabilecek olan her şeyin temelidir ve var oluşu simgelemektedir. Su, Tanrı’nın, yaratımın, üremenin, doğumun, bolluk ve bereketin ve ayrıca yok oluşun, şekil değiştirmenin evrensel simgesidir (Baysal, 2019: 32).

Türk halklarının inanç öbeğinde bulunan iye kültü mitolojimizin önemli kısmını oluşturur. Eski Türk yazıtlarında Iduk Yer-Sub olarak geçen koruyucu ruhların başında yer ile beraber su kültürünün de geldiği görülür. Yer-Sub adından da görüldüğü gibi, su yerle beraber diğer hami ruhların başında yer almaktadır. Mitolojik tasavvurlarda Su ıssı genelde insan bazen de balık şeklinde görüntülenir (Bayat, 2007: 243). Her suyun bir iyesi olduğuna inanılır. Mitoloji inanışına göre, suya girildiği veya sudan atlandığı zaman selam verilir. Aksi halde su iyesi sinirlenip beddua eder veya zarar verir (Beydili, 2004: 271). Sudan bu denli korkulması onun kutsal sayılmasında etkili olmuştur.

Doğumu, temizliği ve arınmayı, bereketi, ölümü ve yeniden doğmayı içinde barındıran su, Türk inanç sisteminde kutsallığı ve tanrıyı simgelemektedir. Lakin su Türkler için yalnızca bir inanç unsuru olması sebebiyle önemli değildir. Göçebe bir hayat süren Türkler, yaşamını sürdürebilmek için suya ihtiyaç duymuş, suya yakın yaşamaya çalışmış ve bu nedenle de ona saygılı davranmıştır. Suyun tanrısal güçle her şeyi yok edebilme özelliği, onun Türk kültürünün ana öğelerinden biri haline gelmesini sağlamıştır.

Göktürkler, yer ve su anlayışına değer vermişler onu kutsallaştırmış ve onun ruhu olduğuna inanmışlardır (Çoruhlu, 2010: 33). Göktürk Devleti döneminde yer-su ruhlarının mahiyetini Orhon Yazıtları’ndan anlamak mümkündür. Göktürklerin “ıduk yer-sub” (mukaddes yer-su) ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem de vatan idi (İnan, 1986: 48). “Eçümüz apamız tutmuş yer-sub (atalarımızın idare ettiği yer-su)” cümlesindeki yer-su vatan kültü olan “yer-su”dur (Ergin, 2001: 15).

Tanrının lütfu ve rahmeti olarak suyun gösterilmesi üç semavi dinin ortak noktası olan bir durumdur. Üç semavi dine göre su, insanlığa Tanrı’nın varlığına iman etmeleri ve şükretmeleri için verilmiş ve üçünde de hayatla ve canlılıkla ilişkilendirilmiştir (Baysal, 2019: 114). Tanrı, kullarının yaşamlarını sürdürebilmeleri için onlara su vermiştir. Dolayısıyla suyun varlığı, dinler için tanrının varlığı anlamına gelmektedir.

İslam geleneğinde su, hayatın, canlılığın, arınmanın ve tanrının sembolü olarak kullanılmış bir unsurdur. İslamiyet’te gün içerisinde yapılması gereken ve ilahi buyruklarla zorunlu kılınan namaz için önce suyla abdest alınması gerekir. Alınan abdestle yenilenme, tazelenme ve arınma sağlandığına inanılır. Bu şart gerçekleştirildikten sonra namaz ibadeti yerine getirilir. Bunun dışında “Temizlik imandandır” hadisiyle de suyun önemi vurgulanmıştır ve hadiste fiziksel temizliğin yanında ruhsal temizliğe dikkat çekilmektedir. Ayrıca İslamiyet’te ölen insanlar yıkanmadan defnedilmez. Çünkü insan bu hayata temiz gelmiştir ve temiz bir şekilde de defnedilmelidir.

Su, esasında içine giren her şeyi ilk haline getirmekte, bir bakıma yenilemektedir. Suyun bu gücü semavi dinler tarafından da Tanrı'ya yaklaşma aracı olarak kullanılır.

Allah'ın buyruklarını hiçe sayan, emir ve yasaklara direnen insana Allah tarafından gönderilen cezalar Tevrat ve İncil'de anlatıldığı gibi Kur'an-ı Kerim'de de yer almaktadır. Kur'an'da ayetler içerisinde anlatılan bu ibretlik öyküler sayesinde iman edenlere mesaj verilmektedir. Pek çok kültürde de yer alan bu anlatımlar sayesinde insanoğluna düzen verilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte bu anlatımların çoğunda, Allah'ın gazabını gösteriş şekli bütün dünyayı suların basması ve iman edenlerin sularda boğulması şeklinde olmuştur (Baysal, 2019: 125).

3.2. Süt

Mitolojik metinlerde de süt ve Süt Gölü ifadelerine rastlanılır. İnsanlığın yaratılış mitinde de sütle ilgili inanmalara yer verilmektedir. "İlk insan nereden geldiğini düşünürken en sonunda kendisinin Büyük Ana Kübey Hatun tarafından doğrulduğunu düşünmüştür. Çünkü onun içinde bulunduğu ağacın göğsünden sütler akmaktadır. İlk insan böylelikle kendisini, Hayat Ağacı'nın doğurduğuna inanmıştır." (Ögel, 1998: 95-97). İlk insan ağaçtan akan sütü, bir annenin göğsünden akan sütle eşleştirmiştir.

Yakutlardaki ilk insana Ak Oğlan denmektedir. Ak Oğlan, Hayat Ağacı ile konuşmuştur ve Hayat Ağacı konuşmaya başlamadan önce gök gürlemiş, şimşek çakmıştır. Bu efsanede ağacın canlanması yaprakların yeşermesi, ağacın sulanması anlatılmaktadır. Bu sebepten Hayat Ağacı, Ak Oğlan'a su ve süt vererek ona yol göstermiş (Ögel, 1998: 101).

Su insanların yaşamını devam ettirebilmesi için en önemli unsurken sütün de insanların beslenmesi için temel besin kaynağı olduğu görülür.

Şaman inancında süt bir geçiş sembolüdür. Süt içme bir statüden başka bir statüye geçişi sağlar. Sırta erme ritüellerinde esas rol oynayan süt içme veya döş emme motifi Şamanın ruhlar âlemi ile ilişkisini gerektiren olgulardan biridir. Şamana süt veren, onu emziren albastı bazı alametlere göre Mitolojik Ana'nın ters çevrilmiş işaretidir. Alkarılarının Şamana süt içirmeleri ona hem fizikî hem de psikolojik cihetten yeni durumlara hazırlama anlamı taşır. Bazı Şaman efsanelerinde şaman adayını dağ ruhu emzirir (Bayat, 2006: 51). Şamanın bu hali ile destan kahramanlarının doğar doğmaz annelerinden bir defa süt emip daha sonra çiğ et yemek istemeleri eş değer görülür.

Göğün dördüncü katında bulunan "Süt Gölü" anne sütünün kutsallığını vurgulaması sebebiyle önemlidir. Bazı Türk boylarında anne sütünün cennetten geldiğine inanılmıştır (Kalafat, 2007: 47). Mitolojik bağlamda Umay'ın, Süt Ak Gölü'nden getirdiği sütü, yeni doğacak çocuğun ağzına damlatarak ona ruh vermesi de bunun bir yansımasıdır (Bayat, 2007: 61-68).

Türk toplumlarında anne sütü, biyolojik ihtiyacın yanında inanç boyutunda da bir değer ifade etmektedir. Anne sütü, helal veya haram edilecek kadar kutsal bir anlam taşımaktadır. Bu kutsallık, "ak süt" tabiri ile ifade edilmektedir (Ergin, 2015: 116). "Annelerin sütü nazarı, kargışı keser." ifadesi de hem anne sütünün önemini hem de işlevini doğrulamaktadır (Kalafat, 2010: 371).

Süt temizliği, saflığı ve arınmayı da niteler. Sözlü anlatılarda kahraman yaralandığı zaman çeşitli bitkiler ve anne sütüyle yara iyileştirilir. Diğer taraftan anne sütü, yeniden doğuşun da sembolüdür. Sözlü anlatılarda kahraman ölüp dirildikten sonra annesinin karşısına geldiğinde annenin memesinden süt akması ve kahramanın o sütü içmesi de yeniden hayat bulmayı ve yeniden doğumu simgeleyen önemli bir kültürel unsurdur.

Anne sütüne verilen önem Dede Korkut'un mukaddime bölümünde geçen "Ağ südün doya emzirse ana görklü" (Gökyay, 2007: 22) cümlesinden ve Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanında Boğaç Han yaralandığında Hızır'ın ona "...Dağ çiçeği, ananın sütüyle, yarana merhemdir" demesinden de anlaşılmaktadır (Ergin, 2015: 31). Dolayısıyla annenin çocuk üzerinde süt hakkı bulunmaktadır.

Metinlerden tespit edilen bilgilere göre hayvan ürünleri de mitolojik devirlerden itibaren Türkler tarafından kutsal sayılmış ve bunların hastalıkları tedavi edici özellikleri olduğuna inanmışlardır. İslamiyet'ten önce kurt ve kurt sürüsünden elde edilen süt İslamiyet sonrasında İslamiyet etkisiyle, kısırak, aslan, geyik, keçi gibi hayvanların sütüne dönmüştür. Bu hayvanlar sözlü anlatılarda özellikle destanlarda annenin görevini yerine getirir ve kahramanlar bu hayvanların sütünü içerek büyür. Bunun yanı sıra ölüm ve mezarda doğum motifinin olduğu destanlarda kahramanlar ya ölmüş annelerinin sütünü emerler ya da onları bir hayvan emzirir. Yani bu hayvanlar kahramanların sütannesini olur. Köroğlu'nun çeşitli varyantlarında mezarda doğması ve keçi, deve veya at veya aslan sütü içerek büyümesi bu açıdan önemlidir (Bayat, 2009: 53-56).

4. Anadolu Efsanelerinde Cezalandırma

Anadolu efsanelerinde cezanın hangi sebeple uygulandığına ve ne olduğuna geçmeden önce ceza kavramına değinmekte fayda vardır. Ceza, uygun olmayan tepki ve davranışları önlemek ya da böylesi uygunsuz eylemler için, yapana karşı uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem demektir (URL-1).

Efsane metinlerinde cezalandırma ve mükâfatlandırma motifine sıkça rastlanılır. Bu motifinin işlevi toplumun düzen ve yapısını korumak, gelecek nesillere doğruyu ve yanlış aktarmak, toplumun geleceğini güvence altına alabilecek bireyler yetiştirmektir.

Türk kültüründe aynı zamanda ahlaki kurallarla da iç içe olan dini değerler, daha çok sevap günah olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlere saygı duyup, onları yerine getirdiğinde insanlara sevapla, getirilmediğinde günahla karşılık verileceğine inanılır ve bu değerlere bağlı kurallar çiğnendiğinde suçu işleyenler çoğunlukla üstün bir güç tarafından cezalandırılır ve taşla dönüştürülür.

Anadolu efsanelerinin en yaygınları taş kesilme motifi üzerine kuruludur. Ayrıca bu motifi içeren birçok metin incelendiğinde taş kesilmenin tabu ile ilgili olduğu görülür. Tabular kutsal ve dokunulmaz olarak ifade edilen güçlü sosyal bağlayıcılığı olan yasaklardır. "Tabular çok ama çok eski yasaklar olup, ilkel insanlardan oluşan bir kuşağın sırtına dışarıdan yüklenmiş bir başka deyişle bir önceki kuşak tarafından zorla benimsetilmiştir. Söz konusu yasaklar, bireylerde gereklerin yapılmasına yönelik olarak güçlü bir eğilimin hissedildiği eylemleri kapsamaktadır. Zamanla yasaklar, belli başka bir şeyi gerektirmeden

ana baba ve toplum otoritesinin aracılığıyla geleneksel yoldan kuşaktan kuşağa aktarılı gelmiştir” (Freud, 2012: 55).

Kutsal yasaklar olan tabuları çiğneyen kişi kutsalın önem derecesine göre cezalandırılır. Özellikle nimet gibi son derece kutsal olarak kabul edilen ve bereket sembolü haline gelmiş bir şeye karşı sergilenen olumsuz tavır, efsanelerde cezasız kalmaz. Ceza işlenen suçun bedelidir. Aksi takdirde verilen cezanın bir bağlayıcılığı kalmaz ve yasaklar insanlar için bir anlam ifade etmez. Cezalar yasaklara olan bağlılığı arttırır. Sergilenen olumsuz davranışların cezalandırılması, efsanelerin olumlu değerleri yüceltme kavramını bilinçaltına yerleştirir. Böylece Anadolu coğrafyasına yayılan bu efsaneler kolektif bir ruh yaratarak nimeti kutsallaştırır.

4.1. Şekil Değiştirme ve Taş Kesilme Motifi

Türk efsanelerinde en çok görülen motiflerden biri olan şekil değiştirmenin yer aldığı efsaneler “yaratılış efsaneleri” kategorisine girmektedir (Boratav, 1995). Yaratılış efsaneleri ise evrenin ve dünyanın; yerin, göğün, yıldızların vb. nasıl oluştuğunu anlatmaktadır (Boratav, 1995: 100-101). Şekil değiştirme, değişim ve dönüşüm efsanelerinde yer alan bir motiftir. Bu nedenle değişim ve dönüşüm efsanelerine şekil değiştirme efsaneleri de denmektedir.

“Şekil değiştirme motifi efsanelerde oldukça yaygın bir şekilde karşımıza çıkar ve bu motif bir kayanın, taşın ağacın, dağın, gölün veya bir hayvanın, uzay cisminin ilh. Menşeyini izah eden anlatmalarda görülür. Benzerlerinden farklı olan dağ, taş, ağaç vb. varlıkların menşeyini yapısını izah etme ihtiyacından doğan bu anlatmalar aynı zamanda dini ve ahlaki bir yapıda taşır” (Ergun, 1997: 167).

Efsanelerde yer alan şekil değiştirme motifleri farklı araştırmacılar tarafından değişik şekillerde ele alınır. Konuyu efsane açısından değerlendiren Saim Sakaoğlu, “Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu” adlı çalışmasında şekil değiştirme için “Şekil değiştirme ise bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların kudret sahibi tarafından cezalandırması veya bir felaketten kurtarması için o anki şekilden bir başka şekle çevrilmesidir. Değişikliğin ana sebebi cezadır. Felaketten kurtarma ise ikinci aşamada kalır.” tanımını yapmıştır (1980: 29).

“100 Soruda Türk Folkloru” adlı eserinde şekil değiştirmeyi Pertev Naili Boratav dönüşüm olarak ele alır. Şekil değiştirme için “İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz biçimlerini yitirip birinden ötekine geçmesine; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız hale gelmesi olaylarına dönüşüm (biçim değiştirme, metamorfoz) diyoruz.” (1994: 62) şeklinde bir tanımlama yapar.

Şekil değiştirme tanımlamalarına baktığımızda Saim Sakaoğlu daha çok efsane etrafında tanımlama yaparken Pertev Naili Boratav daha genel bir açıklama yapmıştır. Buradan hareketle efsanelerin büyük bir kısmında varlıkların bulundukları şekillerden başka bir şekle dönüşmesi cadı, sihirbaz ya da üstün ve kudretli bir gücün toplum tarafından hoş karşılanmayan davranışlar sergiledikleri için onları cezalandırmak amacıyla olur. Geriye kalan küçük bir kısım şekil değiştirme efsanelerinde ise bahsedilen durumun tam tersi söz konusudur. Zor durumda kalan, başına bir felaket gelen bir kişi kurtulmak amacıyla ettiği dua neticesinde de taşla dönüşebilir. Cezalandırmak ilk aşamada, felaketten kurtarmak

ise ikinci aşamada gelişen sebeptir. Masallarda görülen şekil değiştirmelerde, kahramanlar bazen eski haline dönebilir lakin bu durum efsanelerde görülmez.

Stith Thompson'un "*Motif-Index Of Folk Literature*" adlı eserinde "tabu" ve "magic" bölümlerinde yer alan şekil değiştirme motifi, katalogda şöyle sıralanmaktadır:

I. Taşa Dönme (Taş Kesilme) II. Hayvana Dönme III. Bitkiye Dönme IV. Dağa, tepeye ve toprağa dönme V. Denize, göle, nehre ve pınara dönme VI. Uzay cisimlerine dönme VII. Tabiat üstü varlıklara dönme VIII. Tabiat hadiselerine dönme IX. Madene dönme X. İnsana dönme XI. Eksik anlatılanlar (Ergun, 1997: 174)

Yukarıda da görüldüğü üzere şekil değişikliği temeline dayanan "taş kesilme" ya da "taşa dönüşme" efsaneleri köken mitidir yani açıklayıcı niteliktedirler. Hikmet Tanyu "*Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*" adlı eserinde insanların taşa dönüşme sebeplerini şu şekilde açıklar:

1. Beddualarla taşlaşanlar: Lanetleneni yılan sokar veya bu beddua ile taşlaşır.
2. Günah işleyenler: Tanrı'nın gazabına uğrayarak taşlaşırlar.
3. Dilekleri sonunda taşlaşanlar: Sevgililerine kavuşamayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar. Bir saldırıda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.
4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyla taşın, yeni bir keyfiyet kazanması: Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu vb.nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar özel bir hüviyet kazanırlar (1968: 166).

Halil Altay Göde ise "*Isparta Efsaneleri*" adlı çalışmasında taş kesilme türlerini şu şekilde sınıflandırır:

1. Nimete saygısızlık sonucu taş kesilme
2. Yaptığı kötülükten dolayı, beddua ile taş kesilme
3. Diğer taş kesilme efsaneleri (2010: 2-3)

Taş kesilme konulu efsaneleri gerek yapıları gerekse biçimleri bakımından ilgi çeken taşlar ve kayaların anlamlandırılmasında büyük rol oynarlar. Bu taşlar bilinmeyen bir zamanda değil yaşanan ve bilinen bir zamanda oluşmuştur. Birtakım doğüstü kudretle nitelendirilmiş içinde tanrıların, ataların ve cinlerin eğleştiğine inanılan bu taş ve kayalara dilekler dilenmiş, kurbanlar kesilmiş kutsal bir obje konumuna getirilmiştir (Örnek, 2000: 101).

Taşa dönüşme canlı varlığın canlılık özelliğini kaybetmesidir ve bu olay iyiler için bir kurtuluşken kötüler için bir cezadır. "Taş kesilme motifinin yer aldığı efsanelerde bazı davranış kalıplarının pekiştirildiği, bunların etrafında geleneksel ahlâk anlayışlarının, "taşlaşma" müeyyidesiyle, taş aracılığı ile ebedileştirilmesi arzusunun yattığı görülmektedir" (Feyzioğlu'ndan akt. Balaban, 2013: 1676).

Anadolu'da taşlara bağlı pek çok efsane anlatılmış ve bu taşlara anlatılan efsanenin konusuna göre isimler verilmiştir. Var olan taşın yapısından kaynaklanan benzetmeler

hikâye edilirken çeşitli dersler çıkarılır. Aynı zamanda bu anlatımla dinleyicilerin ve anlatıcıların taşı ya da kayayı sahiplenmesi sağlanır. Zaman içerisinde bu taş ve kayalar kendi içinde gizem kazanır ve değerlendirilir.

Anadolu efsanelerinde nimete saygısızlık yapan kişiyi yahut kişileri cezalandırma yöntemi olarak en sık rastlanan alt başlık taş kesilmedir. “Anadolu’da Ekmek Kültürü ve Diğer Nimetler” başlıkları altında da bahsedildiği gibi gerek mitolojide gerek semavi dinlerde ekmek, su ve sütün kutsal kabul edilmesi sebebiyle onlara saygısızlık yapanlar çoğunlukla taş kesilmiştir fakat zaman zaman farklı efsanelerde farklı cezalandırmalara da denk gelinmiştir Erzurum ile Gümüşhane efsaneleri bu duruma örnek gösterilebilir. İki efsanede de Ermeni bir gelinin suya saygısızlık yapması sonucu gürül gürül akan suyun zamanla akmaz hale geldiği ve insanların suyun akmamasıyla cezalandırıldığı görülür.

Cezalandırma işlemi sadece saygısızlığın bilerek ve isteyerek yapılması durumlarında değil istemeden o anki şartlar neticesinde yapılsa dahi gerçekleşmiştir. Ayrıca sadece saygısızlığı yapan kişi değil o kişinin etrafında bulunan suçsuz kişiler de cezalandırılır. Bu cezalandırma motiflerini, incelenen Anadolu efsaneleri metinlerinden hareketle vermek ve metinleri yorumlamak gerekirse:

Nimetlere yapılan saygısızlık genellikle bir Anadolu kadınının tek başına ya da imece usulü ekmek yapma esnasında çocuğunun altını pisletmesiyle karşımıza çıkar. Elindeki işin yoğunluğundan ulaşabileceği bir yerde bez veya temizlik için kullanılabilecek herhangi bir eşya olmaması ve de kadının onları arayıp bulacağı vakte sahip olmaması sebebiyle çocuğunun altını temizleme işlemini elindeki un, hamur ya da yapmış olduğu ekmekten bir parça kopararak gerçekleştirir. Bu davranış neticesinde de ana ve yavrusu taş kesilir.

Bu olayı konu alan efsanelere birçok yörede rastlanılır. Taşeli Efsanelerinde, Silifke’de kadının biri ekmek yaparken yanındaki çocuğu altını pisler ve kadın üşendiği için ellerini temizlemeden çocuğun altını elindeki hamur ile temizler. Allah kadınının yaptığı bu hareketten hoşlanmaz ve ilk önce kadının elini çolak eder daha sonra kadını çocuğuyla beraber taş eder (Erol, 1996: 162).

Bu metnin benzerlerine Isparta’da Tekne Kayası Efsanesi ve Hıdırellez Kayası (Süt Didesi) Efsanesi (Göde, 2010: 71). Denizli’de Çocuklu Taş Efsanesi (Türktaş, 2013: 208) Antalya’da Taşlaşan Koyunlar Efsanesi’nde (Tekin, 2003: 96) rastlanır.

Diğer metinlerde çoğunlukla Müslüman Türk kadınlarıyla karşılaşırken ya da dini kimlikten bahsedilmezken Erzurum ve Gümüşhane yörelerinden derlenen efsanelerde saygısızlık yapan ve sonucunda cezalandırılan Ermeni kadınlarla karşılaşılır. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu coğrafyalar Ermeniler tarafından işgal edildiği için toplumsal bilinç öteki algısını Ermeni ile kodlamıştır ve coğrafya olarak düşünüldüğünde, ötekileştirme kendilerini işgal eden farklı bir toplum üzerinden yapılmıştır. Aslında bu metinlerde bahsedilen Ermeni kavramı gerçek bir Ermeni’yi ifade etmez. Metinlerde sadece Ermeni ismiyle simgelenen bir öteki anlayışı vardır ve Ermeniler tarihsellik olgusundan ziyade ötekileştirmenin sembolü konumundadır. Ayrıca İslami anlayış içerisinde nimete saygısızlık yapanlar efsanelerde ötekileştirilir ve bu ötekileştirme bir şekilde toplumsal düzeni sağlamak için efsanelerde görülür. Bu durum incelenen Anadolu efsanelerinin sadece ikisinde karşımıza çıkar.

Gümüşhane’de Kaybolan Nehir adlı efsanede, Ermenilerin yaşadığı Hörsenk köyünde gelinlerden biri bir gün çocuğunu suyun kenarına götürür ve oraya kakasını yaptırır. Çocuğun altını su ile değil yanındaki buğday ekmeği ile temizler ve sonra ekmeği suya atar. Bu olay neticesinde şarıl şarıl akan su ancak bir değirmeni döndürebilecek kadar kalmıştır (Sakaoğlu, 2020: 54).

Erzurum’da anlatılan bir efsanede Ermeni gelinlerden birisi çocuğunun altını ekmekle temizler ve ekmeği nehre atar. O günden sonra nehrin suyu azalarak yok olur. Yakınlardaki mağaralardan suyun gürül gürül aktığının sesi duyulsa da suyu görebilen yoktur (Seyidoğlu, 2005: 250).

Ekmek, yerde görüldüğünde yerden alınıp üç kere öpülüp yerden yüksek bir yere kaldırılacak kadar kutsaldır. Ekmeğe gösterilen özenin ötesinde ekmeği taharet için kullanmak affedilemez bir hatadır ve bu yanlışta düşenler taş kesilir. Isparta’da ve birçok bölgede anlatılan bir efsanede yine taharetlenme için ekmek kullanılacakken Allah tarafından bir mendil, bez gönderilir. Mendilin gönderilişi, Hz. İbrahim’in oğlunu kurban edecekken Allah tarafından bir koç gönderilmesini hatırlatır. Mendil gelinin hayatında görmediği kadar güzel bir mendildir ve Allah tarafından gönderildiği için de çok kıymetlidir (Önal, 2003: 168). Gelin bu bezi böyle bir iş için kullanmaya kıyamaz ve bezi saklayıp ekmeği kullanır. Her ne kadar mendil Allah tarafından gönderilmiş güzel ve kıymetli bir mendil olsa da ekmek kullanımı yanlıştır. Bu saygısızlık cezasız kalmaz gelin ve çocuğu taş kesilir.

Isparta’dan derlenen Analı Kız efsanesinde, Kızıyla beraber tarlaya giden kadının kızı altını pisletir. Kızının altını temizleyecek bir şey bulamayan kadına Allah tarafından temiz bir bez gönderilir. Bununla çocuğun altını silmeye kıyamayan kadın yufka ekmeğiyle çocuğun altını temizler. Bu hareketinden dolayı anne ve kız taş kesilir (Göde, 2010: 260).

Ekmek Allah tarafından kutsanmış bir gıda olarak düşünülür ve bu sebeple saygı duyulan besinlerin başında gelir. Efsanelerde insanlar, kutsal saydığımız ekmeğe saygısızlıkları çoğunlukla bilmeden ve istemeden yapsalar da bu hataları bilerek ve isteyerek yapan kişilerle de karşılaşılır.

Denizli’deki bir efsanede, Yeşilyuva kasabasındaki bir adam bir gün ekmeğin üzerine çiş yapmış ve Allah yapmış olduğu bu saygısızlıktan dolayı adamı taşa dönüştürmüş (Türktaş, 2013: 212).

Sivas ’ta anlatılan bir efsanede, Gürün Hüyüklyurt köyünde kadın çocuğunun altını temizlerken pisliği ekmeğin üzerine düşürür. Kadın ekmeği temizlemeden kaldırıp atar. O sırada çocuğuyla birlikte taş kesilir (Özen, 2001: 122).

Kastamonu’da Gelin Kayası efsanesinde, gelin kayınvalidesinin tüm itirazlarına rağmen çocuğunun altını yaptığı ekmekle alır ve o anda kucağında çocuğu ile taş kesilir (Yüksel, 2011: 178).

Efsanelerde de çocuk, köylü yahut düğün alayı şeklinde karşımıza çıkan suçsuz kişilerin suçu işleyen kişiyle beraber cezalandırıldığı görülür çünkü onlar da suçu işleyen kişi ile kirlenmiştir. Bu davranışlar Tanrısal cezalandırmayı gerekli kılar ve suçlunun yanında bu işte günahsız olanlar da cezalandırılır.

Isparta'dan derlenen Gürnüt efsanesinde, tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir köye dışarıdan kötü yolda olduğuna inanılan bir kadın gelir. Bu kadın zamanla halkın huzurunu bozar. Bir de babasının kim olduğu belli olmayan bir çocuk meydana getirir. Bu kadın, ekmek yaparken altını kirleten çocuğunun temizliğini ekmek ile yapar. Bu hareketinden sonra alev topu haline gelen köy yanıp yok olur (Göde, 2010: 261). Bu efsanede suçu isleyen kadınla beraber tüm köyün yanmasının iki sebebi vardır. Birinci sebebi makalenin genel konusunu oluşturan ekmeğe saygısızlık ikincisi ise hem toplum hem de din tarafından uygun görülmeyen kirli, çirkin bir ilişkinin yaşanmış olmasıdır. Eğer bir yerde kirlilik varsa o kirlilik kimsenin masumluğuna bakmaz. Orada bulunan herkes kirli kabul edilir ve kirli olan herkes tanrısal cezalandırma ile muhatap olur.

Pompeii şehri yukarıda bahsedilen duruma verilebilecek gerçek örneklerden birisidir. Cinsel açıdan özgürlüğü ve Vezüv Yanardağı'nın iki gün süren faaliyeti sonucu volkanik kül ve cürufun altına gömülerek yok olması ile bilinen Pompeii'nin yok olma sebebi bazı kaynaklarda sadece uygun görülmeyen cinsel ilişkilerin yaşanması şeklinde bahsedilir. Şehirde bir kısım lüks ve şatafat içinde çarpık ilişkiler yaşarken bir kısım da normal hayatını sürdürür. Fakat patlama sonucu sadece cezalandırmayı hak etmiş olanlar değil suçsuz masum insanlar da helak olur. Bunun sebebi Pompeii'de var olan kirliliktir çünkü burada uygun görülmeyen çirkin davranış biçimleri oldukça fazladır.

Kirlilik, beden, ölüm, hayat ve düzene dair kendisinden korktuğumuz ve iğrendiğimiz her şeydir. Douglas'a göre düzene ait değerler, düzen dışı şeyler tarafından saldırıya uğrayıp düzenin varlığını tehdit ettiğinde bu tehlike durumu artık kirlilik haline gelir. Çünkü toplumu ve toplumsalı oluşturan fikirler çok güçlü normlar etrafında birleşerek bir düzen meydana getirmişlerdir. Düzenin, sağlam sınırları, kıyıları ve dâhili bir yapısı vardır (2007: 133-145). Kirlilik kendisinden uzaklaştırılmadığı zaman bulaşarak düzeni tehdit ederek onu bozar hale gelebilmektedir. Kirlilik algısı din konusunda da önemli bir yere sahiptir. Dine ait değerlerin temsilcisi olarak görülen kutsal nesnelerde, kendini iğrencin ve kirlinin üzerinden belirginleştirmeye çalışır (Kristeva, 2004: 102-129). Bu bağlamda kirli ve kirlilik dinsel değerler üretiminin merkezinde yer alır. Kirli ve temiz karşıtlığını dini değerler "kutsal" ve "tabu" olarak sınıflandırır.

Bu doğrultuda efsanelerde de Tanrısal cezalandırmaya maruz kalması gereken asıl kişi suçlu olsa da suçsuz olan kişiler de suçu işleyen kişiyle birlikte kirlendiği için onlar da cezalandırılır. Bu duruma şu efsaneler örnek verilebilir: Isparta'da Ertokuş Medresesi Efsanesi, Tekne Kayası Efsanesi, Hıdırellez Kayası Efsanesi, Analı Kızlı Efsanesi (Göde, 2010: 257-260), Burdur'da Gelin Taşı Efsanesi, Taş Olan Gelin Efsanesi (Acar, 2013: 19-21), Denizli'de Çocuklu Taş Efsanesi 1-2 (Türktaş, 2013: 208), Muğla'da Yılanlı Dağı Efsanesi (Önal, 2003), Bingöl'de Çalan Deresi Efsanesi (Duymaz, 1989: 363), Erzincan'da Küçük Otlukbeli'ndeki Taşlar Efsanesi (Kara, 1991: 96), Sivas'ta Gelin Kayası Efsanesi (Özen, 2001: 122), Diyarbakır'da Gelincik Dağı Efsanesi (Yavuz, 1989: 181), Kastamonu'da Gelin Kayası ve Ayı ile Gelin Kayası Efsaneleri (Yüksel, 2011: 178), Taşeli'de Çolak Kız efsanesi (Erol, 1996: 162), Konya'da Dere Köyündeki Kızlar Kayası Efsanesi ve Güllü Kaya Efsanesi (Emiroğlu, 1993: 172-173)'ne rastlanılır.

Kastamonu'dan derlenen bir efsanede bir insanın değil de bir ayının kız kaırması ve sonrasında gelişen olaylar ve sonucunda yine taş kesilmeyle cezalandırma karşımıza çıkmaktadır. Dünya kültürlerinin mitik tasavvur ve ritüellerinde ayı bir kült hayvanı ve bir tür ilah, kültür kahramanı, geleneğin koruyucusu, ata veya soyun başkanı, eş, koca, çocuk, totem hayvanı, koruyucu veya tedavi edici ruh, kutsal hayvan veya kurban hayvanı, şamanın yardımcısı olarak görülmektedir. Ayı, eski Türklerin düşünce yapısında kutsal bir hayvan olmasının yanında ormanla ilişkili düşünülmüştür (Sarpkaya, 2014: 149).

Ayı, insana çok benzeyen, insandan dönüşmüş, kadınlarla ilişkiye girebilen bir hayvan olarak kabul edilmiş ve birçok toplumun düşüncesinde olduğu gibi Türklerde de ayı ile ilişkilendirilmiştir. Ayı sıklıkla insan soyunun türediğı bir ata veya baba olarak görülmüş; çeşitli Türk boylarında akrabalık bildiren adlarla anılmıştır. İslamiyet öncesinde çoğunlukla olumlu özellikler atfedilen ayıya, İslamiyet'in kabulüyle bazı olumsuz özellikler yüklenerek tapınma unsuru olmaktan uzak tutulmuştur. Ayının olumsuz bir unsur olarak yer aldığı efsane metinlerinde ise bir cezalandırma aracı olarak kullanıldığı veya bu cezalandırmanın sonucu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Dinin kurallarına uygun davranmamak gibi, çeşitli olumsuz özelliklere veya insani olmayan davranışlara sahip insanların cezalandırılması ayıya dönüşme şeklindedir. Burada özellikle İslamiyet çerçevesinde insanın, daha alt seviyede bir varlık olan ayıya dönüşmesi bir cezadır (Sarpkaya, 2014: 155-160).

Ayı ile Gelin Kayası efsane örneğinde ayının kız kaırması ve beraber dağda yaşaması olumsuz karşılanmaktadır. Kızın ailesi kız onları özleyip ziyarete gittiğinde kızın geri dönmemesi için ellerinden geleni yaparlar. Daha önce de bahsedildiğı gibi önceleri olumlu birçok özelliğe sahip olan ayı artık İslami düşüncede olumsuz özelliklere sahip bir hayvandır. Efsanede cezalandırma kısmında ayının karısının yoğurup gittiğı ekmek hamuru ile çocuğunun altını temizledikten sonra çocuğıyla taş kesilmesi anlatılır (Yüksel, 2011: 180).

Taş kesilme motifinin meydana geldiğı diğer bir sebep de insanların içinde bulunduğu durumların elverişsizliğidir. Yanlarında bez, mendil vb. eşyalar bulunmayan insanların temizlik ihtiyaçlarını gidermek için yolculuk esnasında tüketmek için aldıkları ekmekle karşılamaları onların taş kesilmelerine neden olmuştur.

Muğla'daki bir efsanede, Muğla'dan yağ taşıyan bir kervanda kervanbaşının büyük abdesti gelir. Tuvaletini yapmak için duran kervanbaşı büyük abdestini temizleyecek bir şey bulamadığı için, ekmekle temizlenir. Kervanbaşının bu davranışı cezasız kalmamış kervanla birlikte taş kesilmiştir (Önal, 2003: 165-166).

Burdur'daki Gelin Taşı Efsanesi, Düğün alayı ilerlerken, kervandaki kadınlardan birinin çocuğı altını pisletir. Kadın çocuğun altını, heybedeki yufka ekmegiyle temizler ve nimete yapılan bu saygısızlıktan dolayı düğün alayı taş kesilir (Acar, 2013).

Bu metnin benzerlerine Bingöl'de Çalan Deresi Taşları Efsanesi (Duymaz, 1989: 363), Konya'da Kızlar Kayası Efsanesi ve Güllü Kaya Efsanesi (Emiroğlu, 1993: 172- 173) Diyarbakır'da Gelincik Dağı Efsanesi (Yavuz, 1989: 181), Denizli'de Kocakız Taşı Efsanesi ve Gelin Kayası Efsanesi (Türktaş, 2013: 207-209), Erzincan'da Küçük Otlukbelindeki Taşlar Efsanesi (Kara, 1991: 96) örneklerinde rastlanır.

İncelenen birçok efsane metninde saygısızlık yorgunluk, durumun elverişsiz olması ya da bilerek yapılmasıyla karşımıza çıkar. Denizli'deyse bu durum yukarıda sayılanların tam tersidir. Çocuklu Taş Efsanesinde, günbatımının vermiş olduğu karanlık sebebiyle kadın altını pisleten çocuğunun temizliğini bezle yapmak ister lakin yanlışlıkla eline yufka ekmeği alıp temizliği gerçekleştirir. Tam o sırada da Allah çocuğuyla birlikte kadını taşla dönüştürür (Türktaş, 2013: 208). Yapılan saygısızlık yanlışlıkla olsa da bunun affı yoktur.

Anadolu efsanelerinin çoğunda görüldüğü üzere saygısızlık en çok ekmek, un ve hamura yapılmıştır. Lakin Karaman'dan derlenen bir efsanede süte yapılan bir saygısızlık söz konusudur. Bir kadın ekmek pişirirken çocuğu altını pisletir ve acele ile çocuğunun altını değiştirmek ister. Fakat yanında su bulamaz ve bir kaptaki bulunan deve sütü ile çocuğunun altını temizler. Allah süte yapılan saygısızlığı hoş karşılamaz ve anne ile çocuğu taş eder (Sakaoğlu, 2020: 45).

Göçebe hayat yaşayan ve hayvancılıkla geçinen Türklerde süt, çok önemli bir besin maddesidir ve toplumun simgesi olarak yerini korumuştur. Deve sütünün ise şifalı olduğuna, içildiğinde insanın dininin yenileneceğine ve günahlarının affedileceğine inanılır. Deve sütünün her derde derman olacağı inancı vardır (Doğaner, 2018: 483). Kansere iyi geldiğine, nefesi açtığına ve insanı rahatlattığına da inanılması bu duruma örnek olarak verilebilir.

Aynı zamanda sözlü anlatılarda süt temizliği, saflığı ve arınmayı da niteler. Böylesine değerli bir nimete karşı yapılan saygısızlık tabi ki cezasız kalmaz ve verilen ceza işlenen suçun büyüklüğü ile doğru orantılı olarak taş kesilme olur.

SONUÇ

Aynı coğrafyada yer aldıkları için benzer düşünce yapısına sahip olan toplum, ortak kültür ve dini değerlerle birbirine bağlıdır. Anaya, babaya, büyüklere, nimete saygısızlık yapılmaması yapanların ise cezalandırılacağı efsanelerde dile getirilir.

Anadolu insanının dini inançları gereği, çocukluktan beri duyulan ve ebeveynlerin çocuklarının yaptığı bazı saygısızlıkları düzeltmesi hususunda "Allah taş eder." sözüyle pekiştirilen ve kutsal olan nimeti koruma, hayat kaynağı olan suya ve temel besin kaynaklarımızdan süte karşı hürmette kusur olmayacağı gerçeği ile anlatılan efsanelerin motif yapısı ve konuları incelendiğinde halkın bu yapıyı hem ders verme hem de ibret abidesi olarak kullandığı görülür.

Anadolu efsaneleri geneli itibarıyla işlevleri açısından incelendiğinde efsanelerin, gelenekleri ve ahlaki değerleri göstermek, uygun davranışları ödüllendirme ve yasaklar ihlal edildiğinde ise cezalandırma şekillerini örneklendirme, olaylar, durumlar ve varlıkların köken ve nedenini açıklama işlevlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ele alınan efsane metinlerinde kutsal yasaklar olan tabuların toplumsal düzeni sağlamayı amaçladığı da görülür. Toplumsal düzen bir toplumun geçmişinden getirdiği değerleri geleceğe aktarabilmesi için önemlidir. Çünkü toplumun yapı taşı olan birey bu düzen içinde topluma ait değerleri öğrenir, saygı duyar, korur ve gelecek nesillere aktarır. Bu aşamada değerleri koruma görevi tabulara aittir. Tabular efsanelerde toplumun değerlerinin korunmasını ve toplumun kültürüne, tarihine, inancına bağlı kalmasını sağlar.

İncelenen metinlerde nimete ister bilerek ister bilmeyerek saygısızlık yapanlar “taş kesilme” şeklinde cezalandırılmışlardır. Böylece efsane okuyucusuna yahut dinleyicisine nimetin kutsallığı ve ona saygısızlık yapanların karşılaşacağı durumlar bir kez daha hatırlatılmıştır. Ayrıca Anadolu efsanelerinde nimete yapılan saygısızlıklar ve neticesinde verilen cezalar hakkında yapılan değerlendirmeler mevcut derleme örnekleri üzerinden olup konu ile ilgili çalışmaların sayısı arttıkça eldeki veriler çeşitlenecek ve yeni tespitlerle zenginleşecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Hakan (2013). *Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYDOĞDU, A. ve Mızrak, M. (2017). “Azerbaycan ve Türkiye Mutfak Kültürünün Tarihi Birlikteliği ve Mevcut Durumunun Belirlenmesi”, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/1, ss. 15-25.
- BALABAN, Tuğrul (2013). “Amasya Taş Kesilme Efsaneleri ve Motifleri”, *Turkish Studies*, 8/8, ss. 1671-1686.
- BAYAT, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYAT, Fuzuli (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- BAYSAL, Nagihan (2019). *Türk Halk Kültüründe Su*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEYDİLİ, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. E. Ercan, Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- BORATAV, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BORATAV, Pertev Naili (1995). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ÇORUHLU, Yaşar (2010). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DEMİR, Bahar (2016). “Türk ve Rus Halklarında Eskimeyen Gelenek Düğün”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, ss. 1-18.
- DOĞANER, Ali (2018). “Çukurova Bölgesi Halk Kültüründe Deve”, *2. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları, ss. 586-604.
- DOUGLAS, Mary (2007). *Saflık ve Tehlike: Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi*, çev: Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (1989). *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- EMİROĞLU, Seyit (1993). *Konya Efsaneleri (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- ERGİN, Muharrem (1969). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2001). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGUN, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi I*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- EROL Mehmet (1996). *Taşeli Platosu Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- FREUD, Sigmund (2012). *Totem ve Tabu*, çev. Kâmuran Şipal, Ankara: Say Yayınları.
- GÖDE, Halil Altay (2010). *Isparta Efsaneleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi.
- GÖDE, Halil Altay (2017). “Kültür Endüstrisine Örnek Olarak Isparta/Yalvaç Ekmek Kültürü ve Dünden Bugüne Mahalle Fırıncılığı”, *Folklor/Edebiyat*, 23/91, ss. 197-210.
- GÖDE, Halil Altay, Tatlıcan, Nezih (2016). “Geleneksel Isparta Ekmeği Etrafında Şekillenen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Turistik, Eğitimsel ve Ekonomik İşlevlerinin Yaratılmasına Yönelik Yaklaşımlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, ss. 125-143.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2007). *Dedem Korkutun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- GÜNDÜZÖZ, Güldane (2017). “Kaygusuz Abdal’ın Sımâtiyelerinde Yemek Figürü”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/4, ss. 9-26.
- HELİMOĞLU YAVUZ, Muhsine (1989). *Diyarbakır Efsaneleri*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- İNAN, Abdulkadir (1986). *Tarihte Bugün ve Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KALAFAT, Yaşar (2007). *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları-I*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KALAFAT, Yaşar (2010). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- KARA, Ruhi (1991). *Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KRISTEVA Julia (2004). *Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme*, çev. Nilgün Tural, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- OKUŞLUK ŞENESEN, Refiye (2011). “Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”. *Folklor/Edebiyat*, 17/66, ss. 209-228.
- ÖGEL, Bahaeddin (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt IV, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1998). *Türk Mitolojisi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ÖNAL, Mehmet Naci (2003). *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- ÖRNEK, Sedat Veyis (2000). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- ÖZEN, Kutlu (2001). *Sivas Efsaneleri*, Sivas: Dilek Ofset.
- SAKAOĞLU, Saim (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SAKAOĞLU, Saim (2020). *101 Anadolu Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SARPKAYA, Seçkin (2014). "Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı Tasavvurunun Değişim ve Dönüşümü". *Milli Folklor*, 26/101, ss. 149-161.
- SEYİDOĞLU, Bilge (2005). *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum: Erzurum Kitaplığı.
- TANYU, Hikmet (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- TEKİN, Hıdır (2003). *Antalya Bölgesi Efsaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEZCAN, Mahmut (1994), "Türk Mutfak Kültüründe Ekmekler ve Hamur İş Yemekler (Tarım Hayvancılık Bireşimi)", *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar-Geleneksel Ekmekçilik Hamur İş Yemekler*, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, ss. 78-85.
- TÜRK, Hüseyin (1990). "Güneyevler Köyünde Yardımlaşma Gelenekleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33/1-2, ss. 493-504.
- TÜRKTAŞ, Metin Mevlüt (2013). *Denizli Efsaneleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=ceza> [Erişim Tarihi: 20.12.2021]
- ÜNSAL, Artun (2003). *Nimet Geldi Ekine: Türkiye'nin Ekmeklerinin Öyküsü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YÜKSEL, Gülşah (2011). *Kastamonu Efsaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi ya da fikri olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.

KİTAP İNCELEMELERİ/ BOOK REVIEWS

Nail TAN, *Söz Anlayan Beri Gelsin! -Atasözü ve Deyim Yazıları-*, Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2021, 230 sayfa, ISBN: 978-605-325-235-1.

Binnur TOYRAN*

Söz Anlayan Beri Gelsin -Atasözü ve Deyim Yazıları- adlı eser, atasözü ve deyim alanında büyük bir titizlikle alışan Nail Tan tarafından kaleme alınmıştır. Eser, “n Söz” ve “Atasözü Deyim Yazıları Bibliyografyam” kısımları dışında, “Atasözü ve Deyim Yazıları”, “Söyleşi”, “Söz Derleme, Araştırma Yazıları” ve “Değerlendirmeler” adlı dört ana bölümden meydana gelmektedir.

Çalışma bir ‘n Söz’ ile başlamaktadır. Tan, burada dergi yazılarının takip edilmesinin, dergi koleksiyonlarının bulunmasının zorluğundan ve az sayıda derginin dijital kopyasının mevcut olmasından dolayı bu makale ve bildirileri bir araya getirdiğini söyler. Daha önce bildirilerini 11 cilt hâlinde yayımlayan Tan, 12. cildin de yukarıda bahsedilen ihtiyaçtan doğduğunu belirtir. Öncelikle bölümler içinde de sıkça dile getirdiği bir problem olarak; Türkçenin atasözü ve deyim zenginliğini kapsayan geniş bir sözlüğünün henüz yayınlanmamış olmasından yakınmaktadır. Türkçenin değişen bilim, teknoloji ve sosyal hayata paralel olarak yeni atasözü ve deyimlerle zenginleştiğini, yeni yazılacak olan makale ve bildirilerde bu konuya değinmek istediğini ele alır. Daha sonra belirtilen bu konu üzerine çalışmalar yapılmıştır.

“Atasözü Deyim Yazıları Bibliyografyam” kısmında Tan, kendine ait makale ve bildirileri kaynakça hâlinde sunmuştur.

“Atasözü ve Deyim Yazıları” başlıklı ana bölümde ilk olarak “Türkçe’nin Sorunlu Bir Alanı: Atasözleri ve Deyimler” alt başlığına yer verilmiştir. Burada atasözleri ve deyimlerin dil bilimciler tarafından yeterince ele alınmadığına ve halk bilimcilerin genellikle derleme ve sözlük çalışmalarıyla yetindiğine değinilmiştir. Bu durumdan kaynaklanan sorunları da şu başlıklar altında toplamıştır: “1. Atasözü ve deyim tanım ve sınırlarıyla ilgili sorunlar”, “2. Atasözünü deyim, deyimi atasözü gösterme hataları, yanlış misafirlikler”, “3. Anlam vermede yaşanan yanlışlık veya eksiklikler”, “4. şair ve yazarların edebî buluşlarının henüz kalıplaşmadan atasözü ve deyim kabul”, “5. Bazı ayet, hadis ve vecizelerin atasözü, deyim sanılıp sözlüklerde yer alması”, “6. Atasözü ve deyimler içerisinde hakaret, aşağılama içeren olumsuz davranışlar tavsiye eden, bir davranış ve olay için birbiriyle çelişen öğüt verenlerin bulunması.”

İkinci alt başlık, “Türkiye’de Yayımlanan Belli Başlı Atasözü ve Deyim Sözlüklerdeki Ana Yanlış ve Eksiklerle İlgili Bazı Tespitler” adını taşır. Bu başlıkta sözlüklerde karşılaşılan  tür yanlışlık veya eksikliğin tespiti ele alınır. Bunlar: “1. Atasözü veya deyim olmayan söz varlıklarına yer verilmesi”, “2. Atasözünü deyim, deyimi

* Yüksek Lisans ğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, binnur1104@gmail.com, Manisa/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-3450-8334.

atasözü gösterme yanlışlıkları, yanlış misafirlikler”, “3. Anlam vermede yapılan yanlışlıklar, eksik anlam vermeler.” Tan, burada belirlediği üç sorun üzerine açıklamalar yapıp, sözlüklerden örnekler vererek bu açıklamalarını desteklemiştir.

Üçüncü alt başlık “Türkiye’de Genel Atasözü ve Deyim Sözlüklerinde Anlam Verme Çalışmalarına Toplu Bir Bakış” adını taşır. Bu makalede Tan, atasözü ve deyim sözlüğü hazırlayıp yayımlama yöntemini sadece anlam verme açısından ele alır ve konuyu şu iki genel başlık altında irdeler: 1. Cumhuriyet öncesi Osmanlı coğrafyasında kaleme alınan atasözü ve deyim sözlüğü özelliğine yakın yazma ve basma eserlerde anlam verme çalışmaları, 2. ise Cumhuriyet döneminde Türkiye’de atasözü ve deyim sözlüklerinde anlam verme çalışmalarıdır.

Birinci bölümün son alt başlığı “Yeni Atasözü ve Deyimler Hakkında Bazı Tespitler” başlığını taşır. Tan, halk kültürü sürdürebilir olduğu için yeni gelişmeler ışığında atasözü ve deyim havuzumuza yeni eklemeler olduğunu belirtir. Daha sonra “Türkçe’nin Deyim Varlığı” kitabından örnekler, “Tanıklarıyla Deyimler Sözlüğü’nden Örnekler ve Sözlüklere Aday Deyimler” başlıklarıyla yeni deyim örneklerine yer verir.

“Söyleşi” adlı bölümde Dr. Ahmet Demirci ile yaptığı söyleşi yer almaktadır. Tan, ilk olarak atasözü ve deyim tanımı yapıp bu ikisi arasındaki farkları anlatır. Daha sonra önemli gördüğü birkaç sözlüğü söyler. Atasözü ve deyim kullanımındaki yozlaşmaya değinir. Bu söyleşinin en önemli kısmı olarak yapılan çalışmalarda yer alan eksiklikleri söyler. “Türk Atasözü ve Deyimler Merkezi/Enstitüsü” adı altında bir kurum olmasını önerir. Daha sonra TDK’nin yapması gerekenleri şöyle sıralar: “1. Türk atasözü ve deyimleri arşivi”, “2. Türk atasözü ve deyimleri uzmanlık kitaplığı”, “3. Türk atasözü ve deyimleri bibliyografyası”, “4. Bütün arşiv ve yayınlar taranarak Türk atasözü ve deyimler kataloğu”, “5. İlk dört çalışmadan sonra çeşitli seviyelerde atasözü ve deyim sözlükleri yayımlanması.”

“Söz Derleme, Araştırma Yazıları” adlı üçüncü bölüm “Bir Atasözünün Başına Gelenler” yazısı ile başlar. Tan, “*Vermeyince mabut, neylesin Mahmut?*” atasözü üzerine inceleme yaparak öncelikle sözün kesinlikle atasözü olduğunu vurgular. Daha sonra atasözünün farklı söyleniş biçimlerine yer verir. Sözün doğuş kaynağı olan hikâyeyi ele alır ve incelenen çalışmalardan hareketle sözün doğuş hikâyesine ait yedi eş metin tespit eder.

“Bir Kalıplaşmış Sözle İlgili Sormaca/Anket ve Sonuçları” adlı yazıda “*Ne tas düşsün ne hamam çınlasın*” sözünün atasözü mü deyim mi olduğuna dair görüşlere değinir. Tan, sözün “*Ne tas düşürmek ne hamam çınlatmak*” şeklinde ve beklenmedik, istenmeyen olumsuz davranışlarda bulunarak sonucu kötü durumlara düşmemek, acı olaylara sebep olmamak anlamıyla deyim sözlüklerinde yer alması gerektiğini savunur.

Tan, “Ata Binmek Bir Ayıp, İnme İki Ayıp Atasözü Üzerine” yazısında, Cemil Çiçek’in bu atasözünü söylemesi üzerine sözü araştırır. Sözlükleri tarayıp sözün anlamının verilmediği biçimlerini gösterir. Bazı araştırmacıların bu konudaki görüşlerine de değinir. Sonuç olarak sözün yeni anlamının; “Bir işe, mesleğe iyi hazırlanmadan, eğitim almadan

başlanmamalı, gerekli hazırlık ve eğitimden sonra başlayınca da yarıda bırakılmamalı, mutlaka başarıyla sonuçlandırılmalıdır.” şeklinde olduğunu ifade eder.

“Su Küçüğün, Söz Büyüğün Atasözüyle İlgili Doğrular Yanlışlar” yazısında atasözünün gerek anlamını doğru verme gerekse atasözü-deyim ayrımı yapmada sorunlar olduğunu söyler. Burada atasözüyle ilgili kaynaklara bakıp tespit ettiği şekillerini ortaya koyar. Atasözüyle ilgili sorunları ise “1. Atasözü-deyim karışıklığı sorunu, 2. Anlam verme sorunu” olarak ele alır. Sonuç olarak sözün kesinlikle atasözü olduğunu belirtir.

“Bir Atasözü Derlemesi Daha: Ya Üçle Ya Boşla” başlıklı yazısında Tan, sözün atasözü olduğuna kanaat getirerek anlamını ise şöyle verir: 1. Bir işte başarı için bilgi, tecrübe ve imkânları birleştirmek gerekir. En az üç kişi bir araya gelince başarı daha kolay sağlanır, aksi hâlde boşa çaba edilmiş olur. 2. Bir işi, hüneri, bilgiyi öğrenmek için üç defa tekrarlamak olumlu sonuç almayı sağlar. Sözün tarımla ilgili üçüncü bir anlamı daha olduğunu belirler ve bu anlama yakın sözlerin örneklerini verir.

Tan, “Sözlüklere Girmesi Gereken Beş Deyim Üzerine” adlı yazısında bu beş deyim nereden öğrendiğini, anlamını ve sözlüklerde nasıl yer alması gerektiğini belirtir. Bu beş deyim şöyledir: 1. *Tükürüğü koyulaşmak*, 2. *Gelin kalktı, köyü yaktı*, 3. *Hem karpuzum kesilmesin/ hem ağzım tatlansın*, 4. *Onu köye sokmuyorlar, o papazın evini soruyor*, 5. *Bir torba biberi var, her yerden haberi var*.

Bir diğer yazısı olan “Hoca Ahmet Yesevî’yle ilgili Bir Deyim Üzerine” de Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı’nın bu sözü söylemesi üzerine Tan, sözü inceler. Sözlükleri tarayıp sözün farklı söylenişlerine ve anlamlarına yer verir. Sözün anlamı ve kökeniyle ilgili bir değerlendirme yapar. Sözün Anadolu’da Yesevî ve öküzü ile ilgili anlatılan bir menkıbe kaynaklı olduğunu ve zamanla anlamının genişlediğini tespit eder. Sözlüklerde ise şu iki anlamla yer almasını doğru bulur: 1. İstediginde ısrarcı olmak, yerine getirilinceye kadar bir yere ayrılmamak, 2. Saf, aptalca, anlamsız gözlerle bakmak.

“Deyim Araştırmalarına Katkıları: On Deyim Üzerine” yazısında, on deyimden bahseder. Bunları nereden duyduğunu, anlamının ne olduğunu ve sözlüklerde nasıl yer aldığını ele alır. Bu deyimler şunlardır: *ağzıyla sırtını kaşımak*, *süt gönlü yoğurt olmak*, *Hanya’yı Konya’yı anlamak/öğrenmek*, *ekmek sıtması tutmak*, *onda bir kaşık kanı olmak*, *dili ağzına sığmamak*, *aşı dibine kadar yağlı değil, bu tilki, bu deliğe bir daha girmez, taş altı kaldırmak/yoklamak*, *şapkası/kasketi kaldırtmamak*.

“Atasözleri Araştırmalarına Katkıları: Üç Atasözü Üzerine” yazısında yine aynı şekilde atasözlerini verip anlamlarını, kaynaklarda nasıl yer aldığını ve benzerlerinin ne olduğunu ele alır. Burada tespit ettiği atasözleri şunlardır: *Bilen bilir biliri, bilmeyen ne bilir biliri?*, *Tilkiyi tavukla taşa tutmuşlar*; *“Allah gazabınızı artırsın” demiş ve köpek ne yapacak takkeyi, tingilderke tingilderke düşürür*.

“Deyim Araştırmalarına Katkıları: Üç Deyim Üzerine” yazısında; *Ateş almaya mı geldin?*, *Kerem kız mı oğlan mı, kafası sıcak olmak* deyimleri üzerine değerlendirmeler yapar.

Aynı başlıklı başka bir yazısında ise yine üç deyim üzerine değerlendirme yapar. Bu deyimler şunlardır: *Sözümüz sağlığa, et eritmiş kemik çürütmüş ve yarım esmezler, bütün kesmezler.*

Dördüncü ve son bölüm Değerlendirmeler başlığını taşır. Burada öncelikle Yrd. Doç. Dr. Necmi Akyalçın'ın iki cilt hâlinde yayımladığı sözlüklerden bahseder. Söz konusu sözlükler şunlardır: 1. *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz/Tanıklı Sözlük*, 2. *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*. Sözlüklerin giriş kısımlarında yer alan atasözü ve deyim olamayacak maddeleri sıralar. Sonuç kısmında ise bu alandaki sorunların giderilmesi için TDK tarafından düzenlenen bir çalıştayda mevcut problemlerin ele alınması ve sözlüklerin gözden geçirilmesi gerektiğini belirtir.

“Atasözü ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi” yazısında bu söz öbeklerinin yıllar boyu yaşanan olaylar, tecrübeler sonucu ortaya çıkmasıyla halkın düşüncelerinin bu söz öbeklerine yansımaları sağladığını anlatır. Tan, burada Prof. Dr. Tülay Uğuzman'ın *Atasözleri ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi* kitabından bahseder. Tan, Uğuzman'ın görüşlerinden de hareketle olumsuz yargı bildiren deyim ve atasözleri konusunda toplum bilimi, halk bilimi açısından değerlendirme yapılması önerir.

“Azerbaycan Atasözlerinin Bir Araya Getirilmesi Üzerine” başlıklı yazısı Metanet Yıldız Abdullayeva'nın *Atalar Sözü* kitabı hakkındadır. Kitabı incelediğinde Türkçedeki atasözleriyle %50-60'ının ortak olduğunu ve Türkiye'de olduğu gibi Azerbaycan'da da atasözü ve deyim sınırının iyi belirlenmediğini belirtir. Bunlara rağmen Azerbaycan atasözlerinin bir araya getirilmesinin çok yararlı olduğunu ancak sözlerinin anlamlarının verilmemesinin büyük bir eksiklik olduğunu vurgular.

“Emirdağ Ağzında Atasözleri ve Deyimler Üzerine” yazısının konusunu Özcan Türkmen'e ait *Emirdağ Ağzında Atasözleri ve Deyimler* kitabı oluşturur. Tan, kitabın TDK sözlüğünden ayrılan bir yanını vurgular. Bunlar; her sözün anlamının verilmesi, cümle içinde, konuşma dilinde kullanılışını göstermesi. Kitabın en değerli yönünün ise Türkçeye kazandırılan ve unutulmaktan kurtarılan söz varlığı olarak belirtir. Burada daha önce rastlamadığı atasözü ve deyim örneklerine yer verir.

“Beypazarı Atasözü ve Deyimleri Denilince” başlıklı yazısında Ahmet Yıldırım'a ait *Atasözü ve Deyimlerle Beypazarı Ağzı* kitabına değinir. Kitabı şu üç açıdan değerlendirir: “1. Atasözü veya deyim olmayan söz varlıklarına yer verilmesi”, “2. Atasözünü deyim, deyimini atasözü gösterme, yanlış misafirlikler”, “3. Masa başında eksik veya hatalı anlam vermeler.” Bu üç açıdan kitabı değerlendirir ve kitapta hatalı gördüğü örneklerle yer verir. Daha sonra derlemede dikkat çeken atasözü ve deyimleri ele alıp incelemesini yapar.

“Kırşehir Dalakçı Köyü Söz Varlığı Derlemeleri Üzerine” adlı yazısında ise İbrahim Erbaş'ın *Kırşehir Dalakçı Köyü/ Söz Varlığı, Folklor, Geçmiş Günler* kitabını ele alır. Kitabın bölümlerine ve içeriklerine değindikten sonra kitabın en ilgi çeken yönünün atasözleri ve deyimlerin yer aldığı kısım olduğunu belirtir. Burada yer alan atasözü ve deyimlerden ilgi çekici olanlarına yer verip dil bilimci ve sözlük bilimcilerin de bu söz öbeklerine dikkat etmesi gerektiğini ifade eder.

“Avrupa’da Basılmış İlk Türkçe Atasözleri Kitabı” yazısında Oğuzhan Durmuş’un *Türkçe’nin Basılı İlk Atasözü Kitabı: G.B Donado’nun Derlediği Türk Atasözleri/ Raccolta Curiosissima d’Adaggi Turcheschi* kitabını ele alır. Eser, Türkiye Türkçesinin basılı ilk atasözü kitabı olma özelliğine sahiptir. Tan, yazısında kitabın içeriğinden ve öneminden bahsedip atasözü örneklerine yer verir.

“Avrupa Türk Atasözleriyle Nasıl Tanıştı?” başlıklı yazısında Beytullah Bekar’ın *Batı Kültüründe Türk Atasözleri* kitabına yer verir. Kitabın üç bölümünü ele alıp bu bölümlerin içeriklerinden bahseder. Tan, kitabın birçok atasözü ve deyim tarih boyunca yaşadığı kalıplaşma sürecini gözler önüne sermesi açısından önemli olduğunu dile getirir.

“Niğde Atasözleri ve Deyim Derlemeleri Arasında Kısa Bir Gezinti” başlıklı yazısı Ali İhsan Beyhan’a ait *Yöremizden Çevremizden Deyimler ve Atasözleri* kitabını konu alır. Tan, kitaptaki hatalara ve örneklerine yer verir. Bunun yanı sıra dilimize kazandırılan anlamlarıyla birlikte verilen atasözü ve deyim örneklerine yer verir.

“17. Yüzyılda Bir Atasözü Derlemesi: Antoine Galland/ Durûb-ı Emsâl-i Tûrkî” Neslihan Koç Keskin’in *Antoine Galland: Dûrub-ı Emsâl-i Tûrkî* eserini konu edinir. Tan, öncelikle Galland hakkında bilgilere yer verdikten sonra çalışmanın bölümlerini tanıtır. Bölüm açıklamalarından sonra atasözü ve deyim kavram kargaşasına çözüm getiren öneriler yer almaktadır. Son olarak deyim ve atasözlerinden örnekler vererek yazısını tamamlar.

“Cumhuriyet’in İlk Atasözü ve Deyim Derlemecisi Gümölcineli M. Esat İleri ve İlk Eseri” adlı yazısında öncelikle Cumhuriyet dönemine kadar olan birkaç çalışma ve içeriklerine değindikten sonra İleri’nin atasözü ve deyim çalışmalarına yer verir. Daha sonra *Türk Dilinde Kinâyât* adlı ilk eserini ele alır. Cumhuriyet döneminin ilk argo ve deyim sözlüğü ve deyimlerle anlam verme girişiminin ilk adımı olması açısından önemini belirtir. Daha sonra kitabın içinden atasözü ve deyim örnekleriyle İleri’nin halk bilimine önemli bir hizmette bulunduğunu belirtir.

Kitabın ve dördüncü bölümün son yazısı “Nevşehir’den Derlenen Atasözü ve Deyimler Üzerine Bazı Değerlendirmeler” adını taşır. Burada ise Emrullah Güney ve Hüseyin Güney’e ait *Nevşehir Folkloru I/ Deyimler, Atasözleri, Sözcükler* kitabını değerlendirir. Çalışmada tespit ettiği iki sorunu belirtir. Bunların ilki atasözü ve deyim olmayan söz varlıkları, ikincisi ise atasözünü deyim, deyim atasözü gösterme olarak söyler. Tespit ettiği sorunlarla ilgili kitaptan örneklere yer verir.

Nail Tan, yazılarında bazı hususlara dikkat çekmektedir. Bunların başında, yapılan çalışmaların temelinde yatan sorunun atasözü ve deyim arasındaki farkların yeterince bilinmiyor olması gelmektedir. Bunun için öncelikle atasözü ve deyim arasındaki farkları ortaya koymuş daha sonra incelediği çalışmalarda yanlış bulduğu örnekleri sebepleri ile birlikte açıklayıp düzeltilmesini teklif etmiştir. Hatta bazı örneklerde konunun uzmanlarına danışıp eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirmeler yapmıştır. Yapılacak olan yeni çalışmalarda bu yöntemleri kullanmak bizlere kolaylık sağlayabilir. Tan’ın üzerinde durduğu başka bir husus ise çalışmalarda yer alan deyim ve atasözlerine genellikle masa

başında anlam verilmesidir. Bu durum anlamların eksik, bazen de çok farklı olmasına yol açmaktadır. Sorunun giderilmesi için derlemecilerin söz öbeği hakkında araştırma yapması ve atasözü ve deyim çeşitlenmelerini göz ardı etmemeleri gerektiği yönünde önerilerini dile getirir. Atasözü ve deyimlere getirilen yeni anlamların ise sözlüklerde yer alması gerektiğini söyler.

Atasözü ve deyimler en sürdürülebilir halk kültürü öğeleridir. Toplumsal, ekonomik, teknolojik, kültürel değişmeler ve gelişmeler yeni atasözü ve deyimlerin üretilmesine yol açmaktadır. Tan, yapılacak olan yeni çalışmalarda bu hususlara dikkat edip, kalıplaşan bu yeni sözleri değerlendirmek gerektiğini düşünür. Hatta yabancı dilden alıntılanan sözlerin de mutlaka incelenmesi gerektiğini söyler. Yazılarının çoğunda söylediği başka bir husus ise TDK'nın atasözü ve deyim konusunda daha fazla çaba göstermesi gerektiğidir. Özellikle yaşanan bu sorunların değerlendirileceği bir çalıştay yapılması ve sonrasında Türkçenin en geniş atasözü ve deyimler sözlüklerinin hazırlanması gerektiğini savunur.

Nail Tan, Söz Anlayan Beri Gelsin adlı eserinde atasözü ve deyim konusuna problematik bir bakış açısıyla yaklaşp tespit ettiği sorunlara çözüm önerileri getirerek bu alanda çalışacak olanlara farklı açılardan yaklaşılabilecek bir kapı aralamıştır. Tan'ın bu çalışması kendisinden sonra yapılacak olan araştırmalar için büyük bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Bu yazının tamamı bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için maddi olarak destek alınan herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişi yoktur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için Etik Kurul Belgesi gerekmemektedir.